Ed. Fraenkel

M. ANTONII MURETI

ORATIONES.

AD

OPTIMARUM EDITIONUM FIDEM

ACCURATE EDITAE.

VOL. II.

EDITIO STEREOTYPA.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS CAROLI TAUCHNITII.

1838.

PROOEMIUM.

Volumen alterum orationum M. Antonii Mureti ut undique perfecte et absolute prodiret, sedulo curanti, non potuerunt non sese mihi offerre praefationes illae, quas, quamvis magis doctoris, quam oratoris vicibus functum esse Muretum aperte declarent, miro tamen orationis acutae et subtilis ornatu summaque elocutionis idoneae et accommodatae venustate nitere, nemo fere est, qui non facillimo negotio agnoscat. Inde non multum abfuit, ut quae aliorum incuria immerito neglecta et omissa viderentur, loco suo reponere et totum illud scriptionum genus huc transferre atque recipere meditarer. Accessit, quod quae vulgo volumine hoc altero continentur orationes non paucae (dico orationes III. usque ad XVII.) omnino speciem et formam praefationum habent ac repraesentant. Prius tamen, quam illud meum consilium exsequerer, non incommodum duxi, omnia, quae huc spectant, quam accuratissime perlustrare inprimisque, quid de praefationibus mihi quodammodo relictis viri docti senserint

et fecerint, quam diligentissime examinare. Itaque praeter ceteros ad Iac. Thomasium, tanquam ad auctorem et iudicem hac in parte facile primarium, me contuli: cuius de ingenio praefationum ac natura (in praefatione, qua ipse editionem orationum, epistolarum, poëmatum Mureti condecoravit) haec sunt: *Ceterum de hoc toto Praefationum genere, quod ad studiosos adolescentes sub initio certarum enarrationum habuit Muretus, monendum illud venit, distingui eas oportere ab Orationibus, quas coram Pontifice, Cardinalibus, aut in auditorio utcunque magis illustri recitavit. Quanquam enim praefanti Mureto nonnunquam una cum discentibus honoris ergo aures praebuit celebrium virorum iam unus aliquis, iam copia quaedam, quibus et ipse peculiares agere gratias sub finem Orationis est solitus**): *tamen quod ita velut extra ordinem contigit, nequaquam sustulisse discrimen, quod illa sermonum duo genera separat, censeri debet. Itaque in Praefationibus istis, si non semper, certe nec raro, magis Professorem agnoscas Muretum, qui doceat, quam Oratorem, qui moveat. Meminerat quippe, ad quos et cuius rei gratia diceret; addo etiam, quo tempore. Fiebat enim interdum, ut eadem*

*) Ut orat. XIII. (apud nos X. vol. II.): *Non dubito, L. C. V. P., quin, quicunque te huc honoris caussa venisse vident* etc. orat. XIX. (ap. n. XVI.): *Cuperem, Paule Foxi, — novo quodam et minime vulgari modo tibi — gratias agere.* orat. IX. (ap. n. VIII.): *Ac vobis quidem, adolescentes, utcunque satis fecisse me — confido. His autem magnis et praestantibus viris — quam tandem referendae gratiae rationem inibimus!* Th.

hora simul Praefationem suam finiret, simul auctoris ipsius interpretationem auspicaretur). Nec pauca reperies in Praefationibus illis, quae si a solennibus Rhetorum formulis separes, a Commentariis non distinguas. Qualia sunt quartae orationis inchoata eaque per integras tres paginas decurrentia**), plane gemina Commentariis. Nescio, annon Muretum in scribendarum Praefationum negotio versantem inter extrema tempus aliquando destituerit, ut aut absolvere, quae decrevisset initio, non posset universa***), aut ea nonnisi minutis quibusdam, ut ita loquar, punctis memoriae saltem gratia designare in charta necesse haberet†), dilatanda fortasse extemporaneo sermone, ubi ventum esset in cathedram, et epilogo, qui plane abest, claudenda. Fuit et, cum redimendum sibi tempus inusitata Praefationis, qualem hic septimam damus††), brevitate existimaret auctor. E dictis respon-*

*) Clarum id ex ultimis verbis Orat. XV. (nostrae editionis XII.): *Sed satis iam verborum factum est. Nunc primum exponam argumentum huius Satyrae, deinde ipsius poëtae verba recitabo.* Adde et extrema Orat. VII. (nostr. edit. Praefatio I.). Th.

**) Orat. IV. ad fin.: *Quare de ipso quidem in praesentia silentium erit, sed quando* etc. Th.

***) Hoc ipsi dixerim accidisse in Oratione XIII. (n. ed. X.) ubi reiicit quaedam in alterum diem. Th. (Cf. Addenda ad orat. XI.)

†) Vix dubium, quin hoc illi evenerit fingenti orationem X. (nostr. edit. Praefat. II.) Quae cum ab initio satis manifestam habeat rhetoricae dictionis speciem paulatim in procursu festinantis et nihil praeterquam extremas lineas ducentis calami apertissima praebet indicia. Th.

††) Nostrae editionis Praef. I.

deri speramus posse iis, si qui forte negabunt, recte nos Orationibus addidisse sive duas appendiculas illas, sive Orationes quinque novas). Fuit enim omnino pretium operae, quae ab se relicta Muretus alibi exegisset, in eundem conspectum reponere, maxime in gratiam eorum, qui hoc in opere non verba tantum, sed res venantur. Neque ulla est a nobis addita Oratio, in qua, si quid tanquam ob oratorio stilo alienum accusetur, id tueri se non queat vel exemplo simili iam ante vulgatarum, vel sermonis minime convellenda serie**).*

Auctoritate huius tanti viri adductus, sine ulla haesitatione praefationes sive orationes mihi assumsi, quas ille ipsis orationibus voluminis alterius inspersas voluit. Ne tamen, si quid in recipiendis inserendisque orationibus innovare aut longius ab editionibus vulgatis (maxime Ruhnkeniana et Frotscheriana) recedere viderer,

*) Quas ipsi reddidimus Praefationes I.—V., secuti verba Thomasii: *Ac praestabat quidem forsitan Orationum duo volumina sic dissepire, ut in altero ceterae Orationes, in altero solae Praefationes exstarent, quod et in Maioragianis meminimus factum. Sed ea res dissimiliorem ceteris editionibus reddidisset hanc nostram, quam conducere alia de caussa iudicabamus* (quod ipsum in nos caderet, si quinque illas Praefationes Orationibus inseruissemus). *Et alias* (quod ad orationes III.—XVIII. nostrae editionis pertinere volumus) *facile poterit lector non penitus indoctus classem suam cuilibet Orationi vel a solo titulo praesagire.*

**) Ut cum *Orationi* XXI. (nostr. edit. Praef. IV.) miscetur ipsa verborum Aristotelis, ad commentarios alioqui pertinens, interpretatio. *Th.* — Quae quidem ne molestior fieret, singularum vocum enucleationem non dubitanter omisimus.

immodestiae cuiusdam reus fierem; seorsum in appendiculam totius libri eas reiiciendas, peculiari *Praefationum* titulo insigniendas separatimque numerandas arbitratus sum. Cum vero facile intelligerem, Iac. Thomasium in supplendis speciminibus rhetoricis Mureti paulo arctiores sibimet circumdedisse cancellos, alio mentem oculosque converti. Quo facto vidi, vix quenquam eorum, quibus unquam praefationes Mureti singulari curae fuerunt, notionem earum sibi informasse satis perspicuam et strictam. Alii enim praefationem habent et venditant idem, quod potiore quodam iure dedicationibus, quae dicuntur, vindicandum videtur; alii praefationis nomine afficiunt, quod non iniuria aut simplex in commentationem aliquam εἰσαγωγή iudicatur aut pars a commentario aliquo non segreganda. Et sane haud facilis est in ea re distinctio! Ne illorum vestigiis ingrederer, effecit editio epistolarum Mureti a Tauchnitio, bibliopola honestissimo et laudatissimo, nuperrime publici iuris facta, quae libro II. et III. epistolas, quas vocant, dedicatorias sive nuncupatorias, si modo recesseris ab ista, qua Muretus francogallica lingua usus instruxit commentarios in amores Ronsardi (Préface de Marc Antoine de Muret sur ses commentaires à Monseigneur Adam Fumée conseiller du Roi en parlament à Paris) subministrat ad unam omnes; quo minus cum his, quos posteriore loco significavi, evagatus unde unde corraderem, abscinderem, colligerem, impe-

divit cum religiosa quaedam erga egregium illud dictum sive Pittaci Mitylenaei sive Solonis sive alius cuiuspiam, *μηδὲν ἄγαν!* observantia, tum, qua in adornando hoc volumine circumscriptus teneor loci angustia. Quare omni confundendi lineasque iustas transiliendi facultate praecisa mediam quandam viam ingressus primum eas tantum praefationes recipiendas affigendasque existimavi, quas editionem Operum Mureti Veronensem orationibus ipsis insertas exhibere vidi; deinde ex libro utilissimo: *Eloquentiae Latinae exempla — collecta ab Augusto Matthiae* duas illas praefationes in Catilinariam Ciceronis tertiam et quartam, utpote quae solae per epistolarum Mureti quam dixi editionem potestati meae essent relictae*), ad partes meas transduxi; de meo denique iudicio accesserunt praefationes in easdem Catilinarias primam et secundam, atque quam inscribit Muretus auditoribus suis commendatio interpretationis libri quinti Aristotelis Ethicorum Latinae.

In iis, quae ad calcem utriusque voluminis *addenda* videbantur, congessi ea, quae aut casu quodam in adornanda nova editione orationum

*) Exhibuit vir ille celeberrimus in *exemplis eloquentiae Latinae* praeter praefationes in tertiam et quartam Ciceronis in Catilinam orationes, idque singulari *praefationum Mureti* titulo, dedicationem scholiorum in Catullum et in Propertium, totiusque commentarii in quatuor Ciceronis Catilinarias. Sed de his ceterisque eius generis scriptionibus lectorem ad editionem epistolarum Mureti Tauchnitianam (lib. II. et III.) ablegandum esse, supra aliquoties monitum est.

Mureti curae meae subterfugerant, aut in opere ipso locum satis commodum non invenerant, nihilo tamen minus ab hominibus harum rerum peritis poterant desiderari. Ut autem in utroque addendorum genere quam cumulatissime satisfacere volui, ita simul mihi faciendum putavi, ut non minus delectationi, quam utilitati iuvenum eloquentiae Latinae studiosorum consulerem. Quocirca neque praetermisi prooemia illa, quae Iac. Thomasius orationes IV. VII. supplere posse existimavit tantique fecit, ut ea his ipsis orationibus continuo annectenda curaret, neque prorsus neglexi operam, qua Checcotius, vir doctrinae utilissimae plenus, sed, pro dolor! nimis verbosus, Muretum passim errorum coarguit, neque quidquam eiusdem numeri et momenti me usquam aut in I. aut II. volumine praeterire passus sum.

Hac vero ratione non solum praecipua et primaria, quae Muretus reliquit, artis rhetoricae documenta complexus esse unique obtutui oculorum exposuisse mihi videor, sed etiam circulum circumque confecisse eum, quo omne ingenium oratoris nostri splendore iucundissimo et ad oculos spectatorum eximia quadam ac prope singulari voluptate pascendos aptissimo enitere et in gloria sua omni posteritati propaganda atque in litterarum Latinarum scientia excitanda, commendanda, augenda, amplificanda percommode eniti queat.

Ceterum in hac mea cura operaque orationes et praefationes M. Antonii Mureti omni, qua par est, diligentia edendi ita fortasse gratiam aliquam a lectoribus inire mihi contigit, ut si neque magni ingenii neque exquisitae doctrinae laudem (quam hic ne affectare quidem licuit): at certe sinceri cuiusdam studii et promtae erga optimas litteras voluntatis testimonium non prorsus sint denegaturi.

Scripsi Lipsiae Kal. August. a. MDCCCXXXVIII.

VOLUMINE II. CONTINENTUR.

M. ANTONII MURETI ORATIONES.

VOLUMEN ALTERUM.

M. ANTONII MURETI
ORATIONES.
VOLUMEN ALTERUM.

FRANCISCUS BENCIUS
SOCIETATIS IESU
SCIPIONI GONZAGAE
CARDINALI S. P. D.

Quod facturus fuerat M. Antonius Muretus in edendo posteriore volumine Orationum suarum, si adhuc viveret; quod post eius obitum fratris filius, summa spe et animi et ingenii adolescens), nisi immatura morte praereptus fuisset: id mihi viri optimi tibique addictissimi, M. Antonius Lanfrancus et Ludovicus Rivaldus, ab hoc instituti heredes ad pias caussas, ut facerem, et valde quidem ex mea voluntate, persuaserunt. Tuae enim amplitudini destinatus liber exit in publicum, et velut postuma proles te tutorem requirit: hoc profecto iustius, quo viginti abhinc annis germanum eius fratrem in tuum patrocinium accepisti; hoc confidentius, quo a tua dignitate nunc ampliore*

*) Cic. Phil. II. 18. §. 46. *adolescentem summa spe et animi et ingenii* praeditum.

maius sperare ornamentum et praesidium meritissimo potest. Neque vero tam diu distulissemus exspectatam a multis et expetitam editionem, nisi in conquirendis orationibus, quae partim in Mureti adversariis erant dispersae, partim ab amicis fuerunt exprimendae, — et si non repertae omnes, et harum aliquot imperfectae, — multum fuisset elaborandum. Hoc dum efficimus, quadriennium effluxit. Et sequentur deinceps alia divini illius ingenii monumenta. Utinam autem, qualis tua erit tutela commendati operis, talis mea esset commendantis facultas! Ostenderem profecto, Mureti Orationes propter summam verborum elegantiam et copiam rerum pulcerrimarum tibi, viro eruditissimo politissimoque, proprie commendatas, et te propter incredibilem magnitudinem animi, gravitatem, fidem, sapienter delectum, qui earum commendationem susciperes, fuisse. Sed Mureti eloquentia laudationem meam non desiderat, et laus tua ita vere accurateque est a praestantissimo oratore viroque sapientissimo in epistola ad prius volumen expressa, ut ea adducti omnes, etiam qui te non viderunt, singulares virtutes tuas admirari ac suspicere cogantur. Quamquam mihi sunt et aliae caussae, tum communes multae cum meis sodalibus, quorum omnium eximia est erga te observantia, tum propriae aliquot meae. Tot enim exstiterunt tuae erga me humanitatis argumenta tamque illustria, ut magnopere laetatus sim, exstitisse tempus, quo intelligerent omnes et tu inprimis, Bencium, Mureti discipulum, hoc etiam a magistro didicisse, ut in Scipione Gonzaga Cardinale amando et colendo nemini concedat. Utriusque rei indicium erit novum hoc munus, quod tibi ut renovet memoriam mortui et declaret voluntatem superstitis, ipsum vero sub umbra tui praesidii nunquam intereat, offertur. Vale. E Collegio Romano.

M. ANTONII MURETI

ORATIO I.

DE MYSTERIO ET FESTO CIRCUMCISIONIS DOMINICAE

HABITA IN SACELLO PONTIFICIO KAL. IAN. MDLXXXIV.

Quod felix faustumque sit tibi, beatissime Pater, vobis, Patres amplissimi, nobisque omnibus et universae reipublicae Christianae, exorientis anni primus hic nobis illuxit dies. Quo die optare ac precari mutuo solebant veteres, ut sibi annare, perennare feliciter liceret*); seduloque operam dabant, ut dira et tristia et feralia ne nominarent quidem, sed bona tantum verba dicerent; iurgiis utique omnibus abstinerent; laeta inter se omnia et amica loquerentur. Quo nos aequius est, coniunctis et vocibus et animis tibi, beatissime Pater, cuius vita tanto opere bonis omnibus optabilis est, cuius salute magna ex parte tranquillitas orbis terrarum continetur, cuius ex hilaritate publica hilaritas pendet, non hunc modo, sed secuturos etiam annos faustos ac felices precari, et omni ope conari, ut ea tantum loquamur,

*) Macrob. Saturn. I. 12

quibus Christianas mentes hilarari par est; dira autem et tristia, id est, ea, quae Deo displicere novimus, neque loquamur neque cogitemus. Ac mihi quidem huius anni principio plura etiam solito concurrere videntur, propter quae nobis hic dies augustior et religionis ac sanctimoniae plenior esse debeat. Idem primus anni dies est et dies Dominicus, id est, primus omnium dierum; natalis coeli, terrae, angelorum; natalis ipsius temporis; quo die populus Israëliticus maris rubri transitu a Pharaonis servitute liberatus, nostrae a servitute peccati per baptismum liberationis typus fuit; quo die primum manna e coelo defluxit; quo die verum manna natus est Christus; quo die in vitam effractis mortis repagulis rediit; quo Spiritus sanctus coelo demissus beatissimum illum coetum divina luce collustravit, inflammavit, corroboravit. Agedum igitur, precati prius eundem illum Spiritum, ut mihi dicenti, et vobis audientibus adesse dignetur, de mysterio circumcisionis dominicae, quae nobis ex euangelio paullo ante recitata est, pauca quidem, sed Deo dante animis profutura, meditemur. Tribus autem capitibus mea concludetur oratio. Primum enim dicam de institutione circumcisionis; secundo, cur Christus voluerit circumcidi; postremo, quid nobis attulerit circumcisio Christi, et quem ex ea fructum capere debeamus.

Omnes ritus externi, quos populo Hebraeo, quem prae ceteris diligebat, observandos Deus ipse praescripserat, eorum, quae adveniente Christo expleta sunt, figuram quandam ac praesignificationem continebant. Quoniam enim populus ille durae ac rigidae cervicis erat, neque facile capiebat, nisi ea, quae corporeis oculis videret, quaeque contrectaret: iccirco ei Deus proponebat crassa quaedam et corporalia, ut eum facilius ad spiritualia intelligenda quasi manu duceret. Huius generis fuit et circum-

cisio, quam Abrahamo, foedus cum eo statuens et et in ipsius semine omnes gentes benedictum iri pollicitus, in carne fieri imperavit Deus, ut illi iam tunc eminus ostenderet futuram, cum ille desideratus gentibus advenisset, perfectam animorum ac mentium circumcisionem. Cuius perfectionem ut symbolice exprimeret, octavum illi diem praestituit: quo numero in scripturis divinis absolutio ac perfectio significari solet. Lapideum etiam cultrum ad eam adhiberi voluit, ut ostenderet, perfectam circumcisionem fore in lapide, in illo, inquam, lapide angulari, qui summis ima connectit, qui facit utraque unum; in illa petra, ad quam beati sunt qui allidunt parvulos suos; ex qua fluit mel, quo saturatur populus Dei; ex qua perpetuo erumpunt aquae salientes in vitam aeternam. Carnis igitur circumcisio, ut praeclare scribit Ambrosius*), mysticum quoddam praeceptum fuit castimoniae et coërcendarum ac refrenandarum cupiditatum. Ideoque in ea corporis parte iussa est fieri, in qua praecipue libidinis impuritas effervescere videtur. Sed non est inusitatum, ex parte totum intelligi: ut cum caput pro homine dicimus, ut cum ex oculorum aut genarum pulcritudine totius corporis pulcritudinem intelligi volumus. Sic igitur et Deus unam modo corporis partem circumcidi iussit, cum tamen vellet, inania omnia et supervacanea et immoderata resecari. Et hoc est, quod Abrahamo imperavit, ut circumcideret non se modo et filium, sed et vernas, et eos, quos pretio comparasset. Vernae sunt sensus nostri, vernae sunt facultates animi, vernae sunt affectiones quaedam omnibus nobis ingenitae: domi enim nasci videntur. Haec igitur omnia circumcidenda sunt. Circumcidit oculos suos, qui avertit eos, ne videant vanitatem; circumcidit os suum, qui diligenter cavet, ne in eo inveniatur dolus; circum-

*) II. 11. de Abraham.

cidit aures suas, qui sepit eas spinis, ne voces improborum audiant; circumcidit ingenium suum, qui sapit ad sobrietatem, refugitque ita scrutari maiestatem, ut opprimatur a gloria; circumcidit memoriam suam, qui bona fide obliviscitur iniuriarum. Circumciderat pater Abraham naturalem erga liberos caritatem, cum filium sibi carissimum immolare, mandante Deo, parabat. Circumcidit amorem vitae, qui odit animam suam in hoc mundo, ut eam in futuro lucretur. Sed et pretio empta, id est, labore et studio parta, opes, honores, potentiam, eruditionis ac doctrinae copiam, talia omnia, qui non circumciderit, eius anima morietur.

Dixi breviter de institutione circumcisionis. Sequitur, ut dicam, cur Christus circumcidi voluerit: quem constat et supra legem fuisse et circumcisione nihil eguisse. Aperi nobis, Christe, caussas eorum, quae caussa nostra pertulisti. Venerat Christus, non ut everteret legem, sed ut impleret; factus erat sub lege, ut eos, qui sub lege erant, liberaret. Sua igitur voluntate subditus legi*), ea, quae legis erant, implere omnia voluit. Voluit etiam, ut qui omnia provideret ac prospiceret, iam tunc confutare errorem illorum, qui negaturi erant, corpus ipsius vere corpus fuisse. Certe enim circumcidi et sanguinem fundere, nisi verum corpus, non poterat. Cupidus igitur salutis nostrae purissimi illius sanguinis, quem pro nobis in cruce fusurus venerat, iam tunc tener puerulus guttas aliquot sparsit. Sic cum e mortuis surrexisset, palpandum se ac contrectandum Thomae dedit, ne cui unquam locum ullum relinqueret de corporis sui veritate dubitandi. Sed et nos exemplo suo obedientiam et submissionem animi docere voluit, ut cum eum, qui legibus omnibus su-

*) Magis Latine scripsisset: *subiectus legi.* Nam *subditus* pro *parens* melior aetas ignorat. Vide Scioppium Infam. Fam. p. 118. et Cellar. Cur. Post. pag. 343. Ruhnk.

perior erat, legi tamen paruisse videremus, tanto promptius ac libentius colla suavissimo ipsius iugo submitteremus. Sic ab Iohanne citra ullam necessitatem in aqua baptizari voluit, ut nos in aqua et Spiritu sancto baptizaremur; sic beatissimam Virginem, matrem suam, purificari, qua tamen nihil unquam purius fuit; sic agno paschali et azymis cum Apostolis vesci, ut nos ipso, qui verus agnus, verus panis azymus est, vesceremur. Explevit denique legitima omnia, ut nos explendorum illorum necessitate soluti ac liberati, quae vetustis patribus in figura obtigerant, eorum veritate frueremur.

Quamvis igitur Petrus, quo facilius Iudaeos ad Christi fidem alliceret, circumcisionem toleravit ad tempus; quamvis Paulus, qui omnia factus est omnibus, ut omnes Christo lucrifaceret*), eadem de caussa Timotheum circumcidisse legitur, quod lacte ali oportebat eos, qui solidi cibi nondum capaces erant: nos tamen hodie veritate patefacta ac definita, carnis quidem circumcisionem non tantum ut mortuam omittamus, sed ut mortiferam refugiamus, ne impletam a Christo legem negare et alibi quam in ipso spem salutis collocare videamur: sed pro illa vetere figura veram mentium et animorum circumcisionem amplectamur; omnem inanitatem, omnem fastum, omnem libidinem, omnia denique vitia a nobis circumcidamus, resecemus, amputemus. Vere de carnis circumcisione ab Apostolo dictum est: *si circumcidamini, Christus vobis non prodest quidquam.* Vere hoc quoque de circumcisione cordis dici potest: nisi circumcidamur, Christum nobis nihil profuturum. Christe Iesu, qui hodierno die caussa nostra circumcisus es, fac ut nos quoque tua caussa circumcidamur: evelle ex cordibus nostris omnes radices vitiorum, elide fibras omnes cupiditatum, exstingue omnia nequitiae semina, perseca gladio

*) Tertullian. Praescript. 24.

verbi tui quicquid in nobis redundat, ure igne Spiritus sancti spinas illas, quae in nobis perpetuo succrescentes tui seminis profectum impediunt, ut expediti pondere inutilium sarcinarum, tua vestigia facilius et alacrius persequamur. Tu vero, beatissime Pater, quem merito alterum Abraham vocare possumus, pater multarum gentium, pater neophytorum, quos tam multos te Pontifice Christo renascentes videmus, pater Graecorum, qui reiectis erroribus gentis suae in spem reliquorum convertendorum tua liberalitate educantur, pater Germanorum, pater Britannorum, quibus miseris, pro fide Christi vexatis, patria pro carcere ac carnificina, Roma pro patria ac domicilio est, pater pupillorum, pater viduarum, pater omnium Christo haerere cupientium, qui nuper in ista viridi ac vegeta senectute, tot repente fusis purpureis floribus, ver media hyeme renovasti, et ad coronam, qua sacrosanctum caput tuum cingitur, tot longe lateque lucentes gemmas addidisti, ingredere, ut facis, bonae spei plenus feliciter in hunc annum, multiplicentur dies tui, refloreseat caro tua, renovetur, ut aquilae, iuventus tua, ut cum una nobiscum tu novus Abraham tot annos, quot vetus ille vixit, exegeris, ab illo, qui hodie circumcisus est, Abrahami secundum carnem filio, in regnum promissionis, filiis ab aeterno praeparatum, eveharis. Amen, Amen, Domine Iesu, qui cum Patre et Spiritu sancto unus Deus vivis et regnas per innumerabiles myriadas saeculorum.

*) Epist. ad Gal. V. 2. ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει.

ORATIO II.

DE

S. IOHANNE EUANGELISTA

HABITA IN SACELLO PONTIFICIO IV. KAL. IAN. MDLXXXII.

Tribus de caussis ab ecclesia divinitus institutum arbitror, beatissime Pater, vosque, Patres amplissimi, ut, quo die cuiusque Sanctorum memoria recolitur, eodem die de vita ac laudibus ipsius aliquid publice disseratur. Primum, ut eis honos debitus non pro ipsorum dignitate, sed pro virium nostrarum tenuitate, tribuatur; deinde ut omnes nos ad persequenda, pro suo quisque modulo, eorum vestigia incitemur; postremo, ut, cum eos et generis nostri amantissimos et apud Deum, cum quo regnant, gratiosissimos esse, intelligamus, opem ipsorum ad conciliandam nobis Dei gratiam postulemus. Hodie igitur, cum mihi, licet immerenti, minimeque ad tantum munus sustinendum idoneo, mandatum sit, ut in hoc maiestatis et venerationis plenissimo loco, de illius, quem Christus eximie praeter ceteros amavit, S. Iohannis Apostoli et Euangelistae laudibus breviter disseram, tria illa, quae dixi, quantum in me erit, praestare conabor, sperans, fore, ut, non propter me, — neque enim dignus sum, qui hic audiar, — sed propter eum, de quo dicturus sum, mea benigne ac placide excipiatur oratio.

Quid igitur primum in hoc sanctissimo planeque divino viro laudabimus? quid primum proponemus, quod imitemur? Quid prius, quam, quod Christo se vocanti ne tantulum quidem reluctatus, facilem se illi statim ac morigerum praebuit? Nulla ille adhuc eum admirabilia opera edentem viderat, non regio cultu atque apparatu nitentem, non ingenti

satellitum turba stipatum videbat, neque tamen ita respondit: Quis tu es, qui tam pro imperio, ut te relictis omnibus sequar, iubes? Quam mihi spem, si id fecero, vitae melioris ac nitidioris ostentas? Nihil tale; sed illo divinae vocis oraculo, tamquam penetrabili quodam iaculo, usque ad ipsam animae medullam transfixus ac transverberatus, desertis parentibus, abiecto omni instrumento artis, qua usque ad eum diem victitarat, nulla interposita mora, totus ad Christum et corpore et animo transiit. Nimirum ut exsiccata materia ignem facile comprehendit, sic animus ille ab omni improba cupiditate purus ac siccus ad coniectam unicam ignis divini scintillam totus exarsit. Felix piscatio, felix iactus, felicia retia, quibus piscator ipsemet*) captus, eum vicissim, a quo captus est, cepit. At nos miseri, in medio ecclesiae gremio nati atque educati, tot testimoniis, tot miraculis, tot sacramentis confirmati, quam saepe vocanti nos Christo resistimus? quam saepe pulsanti cordis nostri fores aperire nolumus? quam saepe nos sub alas suas congregare cupientem refugimus? Iam vero cum se ad optimum magistrum optimus discipulus contulisset, ita se ad illius voluntatem conformare, ita sermones illius avide haurire, ita ex nutu illius pendere coepit, ut nunquam ab eius latere discederet; nihil sibi praeter eum dulce, nihil amabile, nihil expetendum duceret; omnem spem, omnem suavitatem, vitam denique ipsam in eo videndo atque audiendo positam crederet. Itaque tanta sibi eum caritate devinxit, ut ab eo, quem amor erga homines hominem fecerat, ipse tamen eximie ac singulariter prae ceteris omnibus sectatoribus ac discipulis amaretur. Cuius praecipui amoris caussam quamvis magni ac probati scri-

*) Rectius *ipse*, quam *ipsemet*, dici, monuerunt passim grammatici. Est tamen apud Plautum Amphitr. prol. 102. et Cic. Verr. III. 1.

ptores ad perpetuam et animi et corporis castimoniam referunt: ego tamen, ut hoc non nego, ita non dubito, etiam alia fuisse, quae tantam illi apud Christum gratiam conciliaverint. Omni ex parte amore dignissimus fuerit oportet, quem optimus iudex amore dignissimum iudicavit. Et quando in divinis litteris ne propria quidem plerumque singulorum nomina mysterio carent, vere hic ac merito Iohannes vocatus est, quo in nomine Hebraicae linguae periti divinae gratiae significationem inesse aiunt. Neque vero facile dixerim, utrum maius ac praestabilius sit, plus ceteris amare Christum, an plus ceteris a Christo amari: quorum illud Petro, hoc Iohanni sacrarum litterarum auctoritate tribuitur. Novit hoc, qui novit omnia. Nobis certum exploratumque sit, et summe amari, qui summe amet, et summe amare, qui summe ametur. Et tamen ille coryphaeus Apostolorum et a Domino aliquoties acriter et severe obiurgatus legitur, et illum durissima*) illa ac pavoris plenissima nocte ter abnegavit: hic purissimus Domini amator neque unquam ab eo confitendo deterritus est, et eum usque ad ipsam crucem secutus esse perhibetur. Ter et amplius beata copula, quae Deum et hominem cum homine Dei simillimo indissolubili amoris nodo colligavit! Propter hanc igitur nullis humanis verbis enarrabilem caritatem, testis perpetuus adhibitus est a Domino illis omnibus operibus, quibus ipse divinitatem suam quam maxime patefacere quasique contestari volebat. Vidit eum non modo morbos fugantem, immundos spiritus eiicientem, caecos videre, surdos audire, mutos loqui iubentem, mortuos excitantem, ventis et fluctibus imperantem, quod alii quoque viderunt, sed cum Dominus admirabilem illam divinitatis suae gloriam quibusdam ex Apostolorum numero, mortali adhuc corpore conclusis, aliqua ex

*) Potius *dirissima.*

parte spectandam exhibere statuisset, eiusque rei caussa in montem Thabor conscendisset: ad hoc gloriosissimum spectaculum Iohannem cum aliis duobus assumpsit. Ea quoque nocte, qua futurum erat, ut in manus inimicorum traderetur, cum, ut qui verus homo esset, cogitatione imminentium contumeliarum et appropinquantis saevissimae mortis angeretur, ob idque patrem oraturus, a multitudine secederet: eosdem sibi tres illos comites, quibuscum animi sui moerorem familiarius communicaret, abduxit. At haec, quamquam magna sunt, ei tamen cum aliis communia sunt: quae subiungam, huius propria ac peculiaria. Cuius enim amoris videtur, quod in illa mysteriorum plenissima coena, quam Dominus cum suis, antequam morte sua mortem nostram deleret, exegit, qui in illo sacrosancto sinu recumberet, hic potissimum electus est? Tunc videlicet, illius beatissimi pectoris pressu, quo pater omnes scientiae ac sapientiae thesauros condiderat, in morem eius aquilae, sub cuius figura eum tanto ante Ezechiel viderat, non usque ad tertium modo coelum, ut Paulus, sed longe supra omnes coelestes orbes evectus, et ipse coelum quodammodo effectus, ea non tantum didicit, sed vidit ac spectavit, quae cum postea exponeret, Theologi nomen proprie effecit suum. Inde illa fluxerunt, quae cum immortali voce intonaret, cur a Domino tonitrui filius vocatus esset, ostendit. *Vidimus, vidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti a patre.* Et rursus*): *Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus et manus nostrae contrectaverunt de verbo vitae, testamur et annuntiamus vobis.* Neque non illud singulare, quod Dominus in cruce iam pendens, id quod carissimum habebat in terris, nitidissimum illud domicilium Spiritus sancti, illam omnis maculae expertem

*) Epist. I. 1. pr. Prior locus est in Evangel. 1. 14.

matrem suam Iohanni commendavit, eumque illi filium esse iussit. Beatissima Virgo, quid tibi tunc animi fuit, cum alterum tibi enatum filium audires? Certe unum pepereras, unigenam*) ut Dei, sic tuum. Sed veri amoris ea vis est, ut ex pluribus unum efficiat. Ita vere dicere poteras, hoc quoque filio accepto, unicum tamen tibi filium esse. Tu vero, beatissime Apostole, quantam tunc amoris praerogativam consecutus es! quantum tibi a Domino supra ceteros coheredes praelegatum est! Quantam consolationem sensisti acerbissimi doloris, quem ex Domini morte capiebas, cum talem thesaurum apud te ab eo deponi, cum te ipsius voce in suum locum substitui videres! Iam minus miror, quod subvectus amoris alis ad sepulcrum ipsius ea celeritate properasti, ut etiam Petro praecurreris; quod, cum in vitam, superata morte, rediisset, stantem in littore primus agnoveris. Obversabatur ille tibi perpetuo ante oculos, neque poterat ulla res intervenire tanta, quae memoriam ipsius ex animo tuo oblitteraret. Longus sim, si cetera sigillatim persequi velim: ut ferta illa et opima Asiae arva**) divini verbi semine obseverit; ut mortiferum poculum innocuus obduxerit***); ut in ferventis olei dolium iniectus, illaeso corpore exierit, tamquam nefas ducente flamma, eos artus violare, quos nulla unquam libidinis flamma violasset; ut relegatus in Pathmon, divinum illum libellum Apocalypseos conscripserit, quo quae postea contigerunt, ita complexus est, ut non ea eventura vidisse, sed eorum, cum iam evenissent, historiam contexuisse videatur; ut rogatu fratrum

*) Cic. de univers. cap. IV. singularem Deus hunc mundum atque *unigenam* procreavit. Vox *unigenitus* apud theologos tantum exstat.

**) Vetus poeta apud Cic. Orat. XLIX. §. 163.
Frugifera et *ferta* arva Asiae tenet.

***) Cic. Tusc. I. 40. §. 96. quum venenum ut sitiens *obduxisset*.

ad retundendam Cherinthi, Ebionis, Marcionis rabiem, euangelium iam centum, ut S. Chrysostomus auctor est, natus annos litteris consignaverit; ut, cum prae senectute ad plura verba non sufficeret, cygneam illam cantionem, *Filioli diligite inter vos*, saepe in ecclesia iteraverit, cum hoc praecepto omnia diceret contineri*); ut denique, cum Ephesi, in summa tranquillitate usque ad centesimum et vicesimum aetatis annum adventum Domini exspectasset, ita ut Dominus fore praedixerat, excessu placidi soporis simillimo ad eum evolarit.

O te, sanctissime Iohannes, supra quam a nobis aut dici aut cogitari potest **), beatum! qui virgineo nitore, apostolica dignitate, euangelistae gloria, martyrii, citra violentam mortem, laurea, prophetico spiritu, unus ex omni coelicolarum numero insignis, quae singula ceteros ornant, consecutus es universa. Tu, tu igitur, beatissime, suscipe caussam nostram, pone nos apud eum in gratia, apud quem tu semper in maxima gratia fuisti, commenda nos ei, quae tibi commendata est, ut ei, qui tibi illam commendavit, utriusque precibus commendemur. Tu, cui venenum nocere non potuit, effice, ne cuiquam nostrum haereticorum venena noceant, tu, quem oleum fervens non laesit, impetra nobis, ne unquam pravarum cupiditatum fervore laedamur, procurato Christianis principibus illam, quam tu tantopere commendabas, pacem et animorum coniunctionem, inprimis autem Gregorio XIII., clementissimo Patri ac Domino nostro, obtine a Christo placidissimam et tuae simillimam senectutem, ut, cum ecclesiae pacem fundaverit, cum oves, quae aberrarunt, in Christi ovile reduxerit, cum quod facere tam feliciter exorsus est,

*) Narrat Hieronymus Comment. lib. III. in epist. ad Gal. c. 6. Tom. IX. Opp. ed. Francof. pag. 158.

**) Quinctil. X. 1. 101. supra quam enarrari potest, eloquentem. Cf. Sallust. Cat. V. 3. Supra quam cuiquam credibile est.

ut nomen Iesu omnium gentium linguis celebretur, effecerit; vigil, prudens, fidelis dispensator inventus, super omnia bona constituatur illius, qui cum Patre et Spiritu sancto unus Deus vivit et regnat ultra omnem aeternitatem. Amen.

CUM SENECAE LIBRUM DE PROVIDENTIA INTERPRETATURUS ESSET.

O R A T I O III.

HABITA ROMAE III. NON. IUN. MDLXXV.

De Seneca nihil hoc loco constitui dicere: nam si vituperatores illius confutare vellem, necessario mihi ducenda essent praecipua argumenta e scriptis ipsius, ut ostenderem, eum et doctrinae copia et scribendi elegantia longe multumque omnibus obtrectatoribus suis praestitisse. Nunc cum apud eos disseram, quibus Senecae scripta nota non sunt: — quotus enim quisque vestrum ante hunc diem ea, non dicam, evolvit aut legit, sed inspexit aut attigit? — puto me commodius esse facturum, si prius hunc libellum, mole quidem, ut videtis, exiguum, sed et orationis ornamentis et argumenti gravitate, ut sentietis, eximium vobis proposuero, ac deinde permisero, ut ex eo Senecam, tamquam ex ungui, ut dicitur, leonem aestimantes*), de ipsius sapientia et eloquentia arbitratu vestro iudicetis. Urbane Ulixes apud Euripidem in Cyclope cum Sileno vinum venditurus esset, ita eum alloquitur**):

Vin' tu prius gustare quid vini feram?

*) Vid. Lucian. Hermotim. 54.

**) Eurip. Cycl. 149.

Ὀδ. βούλει σε γεῦσω πρῶτον ἄκρατον μέθυ;
Σιλ. δίκαιον· ἡ γὰρ γεῦμα τὴν ὠνὴν καλεῖ

cui Silenus:

Ita convenit: nam gustus emptorem vocat.

Ego quoque, cum vobis hunc scriptorem non quidem vendere, sed certe commendare, atque ut apud vos in pretio sit, efficere cupiam, debere videor eum vobis prius quasi gustandum dare. Hoc tantum a vobis peto, ne quid huc praeiudicatae opinionis afferatis*), neve permoveamini stultis ac temere iactis vocibus quorundam, qui quae non intelligunt, vituperant. Tribuite hoc mihi, ut me non quidem valde intelligentem et idoneum, sed tamen non multo deteriorem, quam isti sunt, harum rerum iudicem existimetis. Qui cum et, ex quo huic muneri praepositus sum, nihil antiquius habuerim, quam ut vos, quantum in me est, omni liberali doctrina excolam atque augeam, et multorum annorum laboribus ac vigiliis hoc consecutus sim, ut non in vulgus modo, sed apud ipsos principes civitatis non omnino malus eloquentiae existimator habear, non debeo videri aut tam iniquus, ut obstare profectui vestro, aut tam stultus, ut existimationi meae nocere de industria velim. Sed haec quidem hactenus: iam enim quod huius libri argumentum sit explicare decrevi. Vos, quaeso, excitate atque expergefacite animos vestros, quaeque de rebus omnium maximis ac gravissimis dicere ingredior, ea ut penitus percipiatis, operam date.

Veteres illi, quorum animi densissimis errorum tenebris involuti ea, quae nobis divinitus affulsit, aeternae veritatis luce caruerunt, cum verum Deum ignorarent, in varias sententias distrahebantur, et, ut nullo firmo ac stabili fundamento subnixi et com-

*) Cic. pro Cluent. 2. §. 6. *ne quid huc praediudicati afferatis.*

menta opinionum sequentes, huc illuc, tamquam incertis acti tempestatibus, fluctuabant. Interdum itaque*) cum in coelum oculos sustulerant et illam admirabilem innumerabilium stellarum sine ulla erratione decurrentium varietatem notaverant, facile intelligebant, praepotens aliquod numen esse oportere, immensum, infinitum, aeternum, quod illi tantae moli praesideret, a quo haec rerum universitas et a principio constituta esset, et eius consilio ac voluntate regeretur. Rursus autem cum eorum, quae infra lunae orbem sunt, inconstantiam ac mutabilitatem viderent, nihil in eis inesse certum, nihil perpetuum, nihil constans, eo prolabebantur impietatis, ut partim ex omnibus rebus divinam providentiam tollerent, partim supera quidem ac coelestia mente ac consilio regi, haec autem inferiora sine ullo rectore incertis fortunae casibus agitari existimarent. Sed cum et dierum ac noctium vicissitudinem, et quadripertitam anni temporum varietatem, et certa tum dierum tum noctium et incrementa et decessiones, et omnia humanis usibus servientia viderent, haerebant attoniti, ut qui perspicerent, tantum et tam sapienter institutum ordinem nisi a Deo esse non posse. Conturbabantur tamen cum aliis argumentis, tum hoc praecipue, quod in rebus humanis multa viderent secus evenire, quam ipsi divinae sapientiae ac bonitati convenire existimarent. Etenim ita statuebant: si humanarum rerum procurationem haberet Deus, fore, ut bonis ac piis et iustitiae cultoribus bene esset, malis, impiis et iniustis male. Nunc autem contra videbant, optimos quosque plerumque premi paupertate, cum multi improbi divitiis abundarent; ignominiam, exsilium, orbitatem, morbos, tormenta, cruciatus proprium quodammodo bonorum virorum patrimonium esse,

*) Cic. partit. orat. 7. §. 23. Phil. VII. 8. §. 8. ego *itaque* (al. *igitur*) pacis, ut ita dicam, alumnus.

cum interea multi omnibus flagitiis cooperti*) in summis deliciis viverent, et in omnibus negotiis suis secundissima fortuna uterentur. Ergo alii fortunam accusabant ut iniquam et iniustam, quae quasi dedita opera improbis mater, bonis noverca esset; alii ut caecam et temerariam, quae nunc bonos, nunc malos nullo discrimine aut extolleret, aut deprimeret; idemque dicebant de Pluto, quem divitiarum Deum esse fingebant, et, ut fit in erroribus, desultoria quadam levitate in contrarias sententias ferebantur. Nam ubi quid bonis bene evenerat, aut ubi improbus aliquis et diu divina patientia abusus poenas dederat, tum Deum et esse, et humana curare clamabant. *Estis io superi*, ait Statius**), cum convaluisset a periculoso morbo vir eximiae probitatis, Rutilius Gallicus. At contra, ubi quid contigerat contra quam aequum esse censerent, Deos aut nullos esse, aut crudeles et iniustos esse dicebant:

Marmoreo Licinus tumulo iacet, at Cato parvo;
*Pompeius nullo: credimus esse Deos****)?*

Mortuus erat alicuius amicus, quem ipse diutius vivere cupiisset. Negabat Deos esse: id enim ab eorum iustitia alienum videri. Itaque in morte Tibulli Ovidius:

Cum rapiant mala fata bonos, ignoscite fasso,
Sollicitor nullos esse putare Deos.

*) Sallust. Cat. 23. pr. de Q. Curione: flagitiis et facinoribus *coopertus*.

**) Silv. I. 4. 1.

***) Schol. Cruq. in Horat. epist. ad Pison. 301. Qui (tonsor Licinus) dicitur factus senator a Caesare, quod odisset Pompeium; de quo hoc scriptum est epitaphium:

Marmoreo tumulo Licinus iacet, at Cato nullo;
Pompeius parvo: quis putet esse Deos?

Apud Senecam Iason, cum Medeam occisis filiis evolantem videret*):

Testare, inquit, *nullos esse, qua veheris, Deos.*

Neque ulla tam levis aut ridicula caussa erat, quae non ad suscipiendam impietatem satis idonea videretur. Reliquerat amicam amator. Nulli dii erant. Propertius**):

Et queritur nullos esse relicta Deos.

Cupidum et libidinosum adolescentem impudica muliercula fefellerat. Nutabat male de Diis fundata opinio. Ovidius***):

Esse Deos credamne? fidem iurata fefellit,
Et manet in solito qui fuit ore decor.

Valde scilicet id Diis curandum fuit. Apud Virgilium†) amisso immatura morte filio,

Atque Deos atque astra vocat crudelia mater.

Ecce tibi alter: quia serpentes una cum pelle senium exuere dicuntur, Deos crudeles vocat, quod non idem beneficium formosis tribuerint.

Crudeles Divi! serpens novus exuit annos;
Formae non ullam fata dedere moram ††).

At illa quidem levia et a poëtis fortasse per iocum dicta, etsi tales ioci nullo modo ferendi videntur. Serio quidem loqui videtur apud Aristophanem Chremylus †††), qui se, cum pius ac iustus esset, et male tamen rem gereret gravique paupertate

*) Med. vs. ult.
**) I. 6. 8.
***) Amor III. 3. pr.
†) Eclog. V. 23.
††) Tibull. I. 4. 35 sq.
†††) Plut. vs. 28 sqq.

premeretur, ac videret intera alios sacrilegos, calumniatores, improbos divitiis abundare, profectum esse dicit ad Apollinem, ut ex eo sciscitaretur, quae eius rei caussa esset; multoque magis ille in vetere tragoedia*):

Τολμῶ κατειπεῖν, μή ποτ' οὐκ εἰσὶ θεοί;
Κακοὶ γὰρ εὐτυχοῦντες ἐκπλήττουσί με.

Et eodem argumento delusi, ut ait Iuvenalis**),

Sunt, qui in fortunae iam casibus omnia ponant,
Et mundum nullo credant rectore moveri,
Natura volvente vices et lucis et anni.

Gravissime autem dubitationem ea de re suam expressit optimus aevi sui poëta, Claudianus***):

Saepe mihi dubiam traxit sententia mentem,
Curarent Superi terras, an nullus inesset
Rector, et incerto fluerent mortalia casu?
Nam cum dispositi quaesissem foedera mundi,
Praescriptosque mari fines annique meatus,
Et lucis noctisque vices: tunc omnia rebar
Consilio firmata Dei, qui lege moveri
Sidera, qui fruges diverso tempore nasci,
Qui variam Phoeben alieno iusserit igne
Compleri, solemque suo, porrexerit undis
Littora, tellurem medio libraverit axe.
Sed cum res hominum tanta caligine volvi
Aspicerem, laetosque diu florere nocentes,
Vexarique pios; rursus labefacta cadebat
Relligio, caussaeque viam non sponte sequebar
Alterius, vacuo quae currere semina motu
Affirmat, magnumque novas per inane figuras
Fortuna, non arte, regi, quae numina sensu

*) Eurip. fragm. dub. XL.
**) Sat. XIII. 86 sqq.
***) I. in Rufin. 1. sqq.

Ambiguo vel nulla putat, vel nescia veri.
Abstulit hunc tandem Rufini poena tumultum,
Absolvitque Deos.

Multo autem nervosius ac vehementius apud Ciceronem Cotta in tertio de natura deorum*), *Telamon*, inquit, *uno versu totum locum conficit, utrum Dii homines negligant:*

Nam si curent, bene bonis sit, male malis: quod nunc abest.

Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulebant; sin id minus, bonis certe consulere debebant. Cur igitur duos Scipiones fortissimos et optimos viros in Hispania Poenus oppressit? cur Maximus extulit filium consularem? cur Marcellum Annibal interemit? cur Paulum Cannae sustulerunt? cur Poenorum crudelitati Reguli corpus est praebitum? cur Africanum domestici parietes non texerunt? sed haec vetera et alia permulta; propiora videamus. Cur avunculus meus, vir innocentissimus, in exsilio est? cur sodalis meus interfectus domi suae Drusus? cur temperantiae prudentiaeque specimen ante simulacrum Vestae Pontifex Maximus est Q. Scaevola trucidatus? Cur etiam ante tot civitatis principes a Cinna interempti? Cur omnium perfidiosissimus C. Marius Q. Catulum praestantissima dignitate virum mori potuit iubere? Dies deficiat, si velim numerare, quibus bonis male evenerit, nec minus, si commemorem, quibus improbis optime. Cur enim Marius tam feliciter septimum Consul domi suae senex est mortuus? Cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnavit? At dedit poenas. Prohiberi melius fuit, impedirique, ne tot summos viros interficeret, quam ipsum aliquando poenas dare. Et paullo infra: *Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum legimus, Zenonem Eleatem in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cuius morti illacrymari soleo*

*) c. 32 sqq.

Platonem legens. Videsne igitur, Deorum iudicio, si viderent res humanas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra Deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret. Piget plura recitare: est enim ipse Ciceronis liber in manibus. Seneca igitur cum et ab ea disciplina esset, quae omnia maxima minima divino consilio gubernari statuit, et ei, quem unice diligebat, Lucilio idem persuasisset, quia tamen scrupulus in Lucilii animo aliquis residebat ex eo, quod perspicere non poterat, cur Deus optimos quosque tot acerbitatibus vexari sineret, eius rei caussas ad eum misso hoc commentariolo tractandas explicandasque suscepit. Unde constat, veram illius inscriptionem non esse eam, quae vulgo recepta est, quam ego tamen, ne omnia novare dicerer, retinui, *De providentia:* sed, *Quare bonis viris multa mala accidant, cum sit providentia*, ut constat ex Lactantio in lib. de ira Dei*): cuius verba huc pertinentia in eis notis, quas vestra caussa ad huius libri finem addidi, reperietis. Quod sit huius libri argumentum, videtis: quod mihi quidem ita pulcrum et cognitu dignum videtur, ut iniuriam quodammodo vobis facturus videar, si tam male de vobis existimem, ut vos pluribus verbis ad eius tractationem et cognitionem excitandos putem. Mihi credite: qui me attente audient, perficiam cum Deo volente, ut et gravissimam ac pulcerrimam quaestionem tractatam divinitus a Seneca, et a me ipsum Senecam non negligenter tractatum esse fateantur.

Operae pretium facturus videor, si antequam ad expendenda Senecae dicta veniam, exponam vobis, quid super ea ipsa quaestione, quae hoc libello continetur, homines eruditissimi, iidemque sanctissimi senserint. Nam si ut vasa eum odorem, quo primum

*) Div. Institutt. V. de Instit. c. 22. §. 11.

imbuta sunt, ita animi quas primas opiniones combiberunt, constantissime servant: diligenter nobis videndum est, ut in gravibus et seriis rebus statim a principio videamus, quid verissimum sit, idque animo conceptum ac comprehensum perpetuo retineamus. Ioannes igitur Chrysostomus, qui singularem vitae sanctitatem admirabili quadam et doctrinae abundantia et dicendi facultate cumularat, cum dixisset, multis absurdum quodammodo videri, quod Deus pios viros, quosque ipse apertissimis signis sibi carissimos esse declarat, plerumque tamen omni genere acerbitatum agitari vexarique patiatur, undecim caussas affert, cur ita fieri expediat, quas singulas non modo exponere, sed etiam breviter illustrare ac confirmare decrevi. Prima igitur est, ne qui res magnas ac praeclaras gerunt, propterea inflentur ac superbiant, sed summittant animos, memores imbecillitatis suae. Confirmatur hoc testimonio Davidis et Pauli, quorum ille bono sibi fuisse ait, quod a Deo depressus castigatusque sit, seque ex eo magis illius iustitiam perspicere; hic autem, cum usque ad tertium coelum raptus esset, eaque vidisset, quae vix homini in hac vita videre fas est, ne propterea sibi placeret, neve insolesceret, additum sibi esse ait angelum Satanae, a quo quasi colaphis caederetur*). Haec igitur prima caussa est. Altera, ne ceteri mortales in errorem trahantur, et de praestantibus viris; non ut de hominibus, sed ut de Diis quibusdam existiment: a cuius erroris periculo liberantur, cum illos magnos et egregios viros multa perpeti vident, quae illos non Deos, sed homines esse declarant. Nam si qui multa bella gesserant, multas urbes expugnaverant, multa hominum millia occiderant, antiquitus in Deorum numerum stulta vulgi opinione referebantur, quid putatis eventurum fuisse iis, qui verbo, qui nutu, qui contactu, qui um-

*) II. ad Corinth, c. 12. 7. de Davide cf. Ps. 119. vs. 17.

bra sua fugabant morbos, claudis incessum, surdis auditum, caesis usum oculorum restituebant, mortuos in vitam revocabant, nisi vulgus hominum eos ipsos, per quos tam multa admirabilia opera edebantur esurire, sitire, algere, aegrotare, caedi, mutilari, eiusdemque generis alia innumerabilia quotidie subire ac perferre vidisset? Sic quoque quamvis vociferarentur, nihil eorum sua virtute fieri, Christum esse, qui per doctrinae suae praecones ea perficeret, vix tamen impedire poterant, ne sibi divini honores haberentur. Ad Paulum quidem et ad Barnabam Lystrenses aliquando etiam tauros coronatos adduxerant, quos eis tamquam Diis immolare cupiebant, nisi id ipsi summa vi prohibuissent. Tertia caussa est, ut potestas Dei tanto magis elucescat*), qui per homines imbecilles, morbis obnoxios, egentes, carceribus et ergastulis clausos, vinculis et compedibus impeditos, catenis onustos, ea faciat, quorum magnitudinem ceteri omnes obstupescant. Itaque Paulus ipse cum fessus malis quodam tempore petiisset a Deo, ut a se tantas illas et tam multas acerbitates amoveret, responsum hoc tulit: *Satis tibi sit, quod mihi carus acceptusque es. Quo enim tu infirmior es, et pluribus difficultatibus conflictaris, eo magis perspicitur potestas mea* **). Quarta est, quod, si bonis viris omnia prospere succederent, si divitiis abundarent, si colerentur ac suspicerentur a ceteris, si nunquam aegrotarent, nunquam dolerent, nullum incommodum sentirent, fortassis existimaret vulgus, eos pietatem colere non suapte sponte, sed illa quasi mercede allectos et invitatos. Nunc cum eos non egestas, non ignominia, non cruciatus corporis, non tyrannorum saevitia, non mortis metus a

*) *Eluceo* Latinum est, non *elucesco*. Vide interpretes ad Lactant. VII., 14. §. 6. Ruhnk.

**) II. ad Corinth. c. 12. 9. *Ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται.*

Dei cultu et a vera pietate possit abducere, manifesto constat, honestatem ac virtutem, et Deum inprimis ipsum ab eis propter se, non propter ullam mercedem amari. *Non gratis te colit Iob*, dicebat Deo perpetuus ille humani generis hostis*): *tu enim eum cumulasti opibus, auxisti liberis, perpetua denique vitae prosperitate prosecutus es.* At Deus, *Tu vero*, inquit, *domos eius inflamma, messes combure, pecora interfice, liberos eneca, totum ipsius corpus arbitratu tuo lacera ac lania; nullus restet novis ulceribus locus; iaceat in sterquilinio, cui prius somnum capere licebat in purpura; ne sit quidem quo se abstergeat, sed testa manantem ex ulceribus saniem abradat, ut liquido constet, eum mei gratuitum, non mercenarium esse cultorem.* Eadem aequitate animi homo sanctissimus tulit adversa, qua et prospera exceperat. Quinta, ut homines tanto certius atque exploratius habeant, non omnia morte terminari, sed superesse aliam vitam, in qua et praemium tribuatur iustis, et ab improbis ac consceleratis poena exigatur. Nam si ne homines quidem usque eo iniusti reperiuntur, ut eos, quos caussa sua multa perpessos vident, sine praemio abire patiantur, quanto minus id de Deo aut cogitare aut suspicari possumus? Cum igitur multos plerumque videamus homines optimos et innocentissimos, quantum quidem hominis natura fert, in hac vita nunquam interquiescere ac respirare a molestiis, sed perpetua quadam calamitatum serie usque ad extremum spiritum premi: cogitemus necesse est, aut, quod natura ipsa abhorret ac refugit, Deum iniustum esse, aut post hanc vitam sua esse hominum generi praemia, pro suis cuique actionibus, divinitus constituta. *Si spes nostra*, ait Paulus**), *iisdem quibus haec vita terminis ac finibus circumscripta teneretur, nihil nobis infelicius foret.* Sexta, ut nos

*) Iob. 1. 9.
**) I. ad Corinth. XV. 19.

quoque, si quando tale aliquid nobis eveniat, patienter feramus, neque despondeamus animum, aut statim propterea Deo invisos esse nos arbitremur, cum iis quoque, qui Deo carissimi et acceptissimi erant, aut eadem aut graviora contigisse videamus. Septima, ne ullus tergiversationi locus sit, si quis nos ad illorum praestantium virorum imitationem cohortetur, quasi eos non eiusdem, cuius et nos sumus, sed diviniori cuiusdam naturae fuisse caussemur. Octava, ut sciamus, quibus rebus felicitatem metiri ac dirigere, quosque ex omni hominum numero felices ac beatos, quos contra infelices ac miseros ducere debeamus. Non enim, qui multa possidet, beatus est, sed multo ille beatior, qui non tantum divitias non concupiscit, sed iis, quas habet, ultro se spoliat, ut copiis suis aliorum inopiam sublevet. Non qui innocens exsulat, miser est, sed tanto felicior, si id aequo animo ferens operam det, ne ab illa aeterna ac coelesti patria exsulare*) cogatur; non qui firmo ac valenti corpore est, felix, sed ille, qui in corpore quamlibet infirmo perpetuam animi retinet firmitatem; non cui multa dura et perpessu aspera eveniunt, miser, sed is potius, qui prosperis successibus ebrius, neque altius oculos mentis attollens, in caducis ac fallacibus huius vitae bonis acquiescit. Nona, ut magis illustretur eorum patienta ac fortitudo, qui se a calamitatibus vinci non sinunt. Neque enim a nobis cognoscerentur, nisi a Deo in huiusmodi certaminibus exercerentur. *Aurum*, ut dicturus est Seneca**), *probat ignis, miseria fortes viros.* Decima, quoniam humanae naturae imbecillitas ne optimos quidem viros omnis peccati expertes esse patitur, neque quisquam aut est aut fuit praeter paucissimos, quibus id singulari Dei beneficio tri-

*) Martial. Spectac. IV. 5.
Exsulat Ausonia profugus delator ab urbe.

**) Senec. cap. 5.

butum est, quin aliquando offenderet ac prolaberetur, ut hic potius quam alibi peccata expientur, ut si qua macula ex illis prolapsionibus suscepta est, temporariis illis acerbitatibus, quasi nitro quodam aut lomento, eluatur ac deleatur. Nam cum iustitiae divinae consentaneum sit, neminem in coelum pervenire, qui ulla ex parte pollutus contaminatusque sit, expedit iis ipsis, qui Deo cari sunt, ita in hac vita purgari, ut cum e corporis vinculis excesserint, nulla alia purgatione egentes, sine ulla mora in coelum evolare expediti ac liberi possint. Undecima, ut quo plura acerba patiuntur, quo plures difficultates superant, quo dimicant acrius, eo maioribus praemiis ornentur, eo plures coronas accipiant, eo maiorem in omni aeternitate gloriam consequantur.

Haec igitur vir ille sanctissimus, non, ut ego nunc, arido et inculto dicendi genere, sed ornato, splendido, efficaci, aureo denique illo eloquentiae flumine, quod ei Chrysostomi nomen meritissimo comparavit. Ac vereor, ne quis interdum me, quod e talium scriptorum fontibus hauriam, quo disputationes meas irrigem, reprehendendum putet. Unde igitur, per Deum immortalem, potius repetam, quod honestius aut maiori cum fructu vel a me dicatur, vel a nobis audiatur? An totos dies nunc in poëticis fabulis, nunc in Stoicorum aut Epicureorum stultissimis opinionibus perscrutandis ac pervestigandis conteremus, idque cum faciemus, tempus bene collocare putabimur: ad ea cognoscenda, quae ignorare sine pernicie non possumus, nullam partem temporis conferemus? At haec, inquiet aliquis, in theologorum scholis aut concionibus tradi solent: a te alia quaedam requiruntur. Fateor equidem ab eis haec omnia non tempestivius modo ac convenientius, sed etiam melius copiosiusque tractari. Sed tamen utinam talibus praeceptis et templa et scholae, et porticus et ambulationes, et fora et compita

omnia personarent! Mandatum est mihi, ut vobis iter ad eloquentiam commonstrare conarer. Numquid igitur vos eloquentiores effecturus sum, si hoc quantulumcunque est, quod in dicendi facultate consecutum esse me nonnulli putant, in nugis et fabulis exercuero, quam si vos ad graves et serias res bonis et lectis verbis explicandas, quantum vires meae ferent, exemplo meo et incitare et assuefacere studuero? Mihi vero certum ac constitutum est, ea vobis perpetuo tradere, quibus vos non disertiores modo et in loquendo argutiores, sed etiam meliores ac sapientiores redditum iri arbitrabor. Eloquentiam esse, ait Cicero*), non inanem loquendi profluentiam, sed sapientiam copiose loquentem. Quod si est, qui nihil praeter verborum flosculos et pigmenta tradunt, minimam partem eloquentiae tradunt. Si quis est, qui et res cognitu dignas afferat, et eas non vulgari neque sordido orationis genere efferat, is demum bonus et utilis dicendi magister habendus est. Vera autem sapientia aut illo, ex quo hodierna mea disputatio deprompta est, aut nullo prorsus genere scriptorum continetur. Sed longior fui, quam putabam. Qua igitur de re Chrysostomi disputationem audiistis, de eadem perendie, si Deus volet, disputantem Senecam audietis.

CUM EXPLICARE INCIPERET LIBROS PLATONIS DE OPTIMO REIPUBLICAE STATU.

[Praefatio in I. Platonis de Rep. librum.]

ORATIO IV.

HABITA ROMAE PRIDIE NON. NOVEMBR. MDLXXIII.

Suscepi hoc anno duos utriusque linguae clarissimos et eloquentissimos scriptores interpretandos,

*) Partit. orat. 23. §. 79. et 81.

Platonis quidem libros de iustitia, sive de optimo reipublicae statu, Ciceronis autem libros de finibus bonorum et malorum: sperans fore, ut Deus quidem huic conatui meo arduo et difficili, sed honesto atque utili faveat; vos autem, qui quanta hic vestra utilitas agatur videtis, dignum iis auctoribus, qui vobis proponuntur, et rebus, quae ab eis tractantur, studium ad me audiendum afferatis. Ac mihi quidem nihil in eo temere fecisse videor, quod horum librorum explicationem coniungendam iudicarim. Agitur enim in utrisque de summo bono; in illis quidem de summo bono civitatis, in his autem de summo bono singulorum. Esse autem idem re ipsa et totius civitatis et uniuscuiusque civis bonum, et Plato et Aristoteles saepe docuerunt. Sed scio fore nonnullos, qui meum consilium vituperent, quod me in Latinis tantum scriptoribus versari, a Graecis prorsus abstinere cuperent. Erunt etiam, qui ab homine tradendis eloquentiae praeceptis praefecto ac praeposito orationem potius Ciceronis aliquam aut aliquem eorum librorum, qui ab eo de arte rhetorica scripti sunt, explicari debuisse contendant. Quibus utrisque breviter satisfaciam, ut et omnem eis, quantum in me quidem erit, errorem eripiam, et tamen caveam, ne haec ipsa ut apud nonnullos supervacanea, sic apud plerosque necessaria purgatio nimium temporis nobis eripiat.

Primum igitur istis Graecae linguae osoribus ita responsum volo, omnem elegantem doctrinam, omnem cognitionem dignam hominis ingenui studio, uno verbo, quicquid usquam est politiorum disciplinarum, nullis aliis quam Graecorum libris ac litteris contineri. Itaque quod olim M. Catonem illum Censorium vaticinatum ferunt, cum adhuc Graecis litteris infensus esset, quas tamen, postea cognito errore, senex avidissime didicit*), Graecos, simul atque

*) Cic. de Senect. §. 3. et 26. Plut. Cato mai. c. 2.

litteras suas in urbem misissent, omnia perdituros: multo nos hodie et verius et certius atque exploratius praedicere possumus, si homines nostri paullo magis Graecas litteras negligere coeperint, omnibus bonis artibus certissimam pestem ac perniciem imminere. Hoc si isti aut videre per inscitiam et ignorationem harum rerum non queunt, aut agnoscere propter obstinatum quoddam et inveteratum in Graecos odium nolunt, persistant sane et obdurent in sententia sua; nobis ignoscant, si quo in studio plurimum operae posuimus, ab eo non facile abducimur; sed et eius dignitatem conservare nitimur et quas ex eo utilitates percepisse nobis videmur, eas cum aliis communicare conamur. Sed adversus hos et diximus alias plura, et quoties dabitur occasio, dicturi sumus. Hoc autem tempore nobis aequiores esse debent, quod ita nostram docendi rationem temperabimus, ut etiam iis, qui Graece nesciunt, multum tamen nos ad illam ipsam, quae in manibus est, qualiscunque est, Marsilii interpretationem commodius intelligendam auxilii allaturos esse speremus.

Qui autem aliena esse haec eius personae, quam hoc tempore sustinemus, putant, primum hoc velim in memoriam revocent, quibus temporibus ars rhetorica doceri coepta est, eosdem habitos esse et politicos et dicendi magistros. In quo ut, qui tum se eos*) pro talibus venditabant, nimium sibi sumpsisse artique suae pro soccis, ut ita dicam, cothurnos induisse fateamur; ex eo tamen ipso intelligi licet, magnam aliquam inter eas facultates affinitatem ac similitudinem esse. Neque enim res plane disiunctae ac dissimiles iungi ac permutari inter se solent, neque quisquam est aut ita duro ore aut ita hebetibus oculis, ut earum unam pro altera aut aliis tentet obtrudere aut sibi ipse patiatur obtrudi. Deinde Aristoteles, qui, quae quasi sylva ac materies oratori

*) *Eos* delendum videtur. Ruhnk. — Ante v. *nimium* repone.

proposita sit, unus omnium et vidit optime et diligentissime persecutus est, rhetoricam ex quadam dialectices et politices permistione quasique consitione docet exsistere*), ut, non dicam tueri munus suum, sed ne esse quidem ac constare possit, nisi decerptas ac delibatas ex earum utraque particulas corrogarit. Ut igitur veteres illi arrogantes, qui cum pectendae modo et intorquendae et tamquam calamistris inurendae orationis vias traderent, politicos se haberi volebant, ita nos modesti, qui, quod nobis deest, quoque carere non possumus, a philosophis mutuamur. Quid? Non Hermagoras, cuius auctoritatem secuti plurimi sunt, civiles quaestiones oratoris esse materiam tradidit? A quo qui dissenserunt, non eo errasse illum dixerunt, quod oratori nimium tribuisset, sed quod parum. Nonne Aristoteles ipse diligenter cognoscendas esse oratori rerum publicarum formas praecipit**)? Quid vero apud Ciceronem frequentius, quam sine philosophia non posse effici eloquentem, omnemque ubertatem dicendi ac copiam a philosophorum scriptis esse oratori petendam? qui etiam se non ex rhetorum umbraculis, sed ex academiae spatiis oratorem exstitisse profitetur***). An unquam Pericles fulgurare, tonare, permiscere Graeciam†) dictus esset, nisi Anaxagoram audiisset††)? Demosthenem autem, quo nemo unquam in dicendo nervosior aut efficacior fuit, unde hausisse illam vim, qua superat omnes, nisi ex Platonis schola et sermonibus creditis? Sed est quoddam genus hominum, qui cum se Ciceronis studiosissimos haberi velint, uni ex omnibus Cice-

*) Rhetor. l. 2.
**) Rhetor. l. 8.
***) Orat. c. 3.
†) Cic. Orat. c. 9. §. 29. Quinctil. II. 16. 19. Plin. I. ep. 20. §. 19.
††) Cic. Orat. c. 4. §. 15. De Demosthene cf. Brut. 31. §. 121.

ronis auctoritatem ac iudicium maxime contemnere videntur. Nam cum Cicero toties inculcet, ei qui ad eloquentiae gloriam aspiret, pervolutandum esse omne scriptorum genus, ut multiplici rerum cognitione quasi laetificata efflorescat ac redundet oratio*), hi perinde ac si hoc aut non legerint, aut satis putent esse, quod legerint, ad unius Ciceronis scripta tamquam ad Sirenios scopulos adhaerescunt, ea una manibus terunt, eorum non voculas modo, sed syllabas prope omnes minuta quadam et anxia curiositate ad calculos vocant, ab eis commovere oculos nefas putant, praeter unum denique Ciceronem aut tres, si forte, aut quatuor illorum temporum aequales aut certe illi aetati suppares, aliorum omnium scriptorum contactum ipsum refugiunt, ne inquinentur. Itaque ut Ixion in poëtarum fabulis nubem amplexatus dicitur, cum sibi Iunonem amplexari videretur **), ita isti pro vera et solida et succi ac sanguinis plena eloquentia, ariditatem quandam ac sterilitatem orationis, et ieiunam et fame ac macie enectam, et nullius rei nisi odii plenam in verbis ad Lydium illum Nizolii lapidem examinandis morositatem amplexantur. Ridicula capita! Cuius se admiratores praecipuos videri volunt, eius monita ac praecepta ad se pertinere non censent. Nos vero demus operam, ut simus, quod***) isti non sunt, vere ac serio Ciceroniani, et illi saluberrimo Ciceronis praecepto obtemperantes excutiamus ac perscrutemur omnes forulos bibliothecarum veterum; inprimisque amemus atque admiremur Platonem: quo ille laudando ac commendando expleri

*) Cic. de Orat. I. c. 6. Etenim et rerum cognitione *efflorescat et redundet* oportet *oratio.*

**) Ovid. Metam. IV. 460.

***) I. e. qui, quales. Cic. ad Famil. IX. 21. pr. *quid* tibi in epistolis videor. Plat. Phaedr. p. 234. *τί σοι φαίνεται ὁ λόγος.* Horat. Serm. 1. 6. 55. epist. I. 11. pr.

non potest; quem nec nimis valde nec nimis saepe laudari posse ait; quem omnium, quicunque unquam scripserunt locutive sunt, principem; quem cum Panaetio philosophorum Homerum, quem auctorem divinum, quem quasi Deum quendam philosophorum vocat; cuius sapientiam et eloquentiam sic admirata est antiquitas, ut Iovem ipsum dicerent, si Graece loqueretur, sic loqui*).

Atque equidem constitueram hodie de Platone aliquid dicere, sed me copia ipsa deterruit. Vix enim potest quisque ullum paullo digniorem lectu scriptorem, eorum quidem, qui post Platonem vixerunt, in manus sumere, ut non in aliquid, quod de Platone ample ac magnifice dicatur, incurrat. Quare de ipso quidem in praesentia silentium erit, sed quando librum primum de republica explicare ingredior, attingam prius et exponam breviter nonnulla, quae Platonis interpretes quasique hypophetae in uniuscuiusque libri Platonici principio tractare consueverunt. Primum igitur dicam, quid in his libris propositum sit Platoni: quod Graeci *σκοπόν*, aut *πρόθεσιν* vocant; deinde quo in genere eos scripserit: quod illi *εἶδος* aut *χαρακτῆρα* dicunt; postremo eorum *ὕλην* sive materiam explicabo. Materiam autem voco, ne quis sit error, non id, quo de agitur: ea enim est, quam dixi *πρόθεσιν*, sed certam quandam totius disputationis, ut rhetores loquuntur, *περίστασιν*, quae loco, tempore, personis continetur. Quid igitur Platoni praecipue propositum sit in his dialogis, non eadem omnium sententia est. Sunt enim, qui de iustitia hic, non de republica, praecipue disputari contendant, quae vis eius quaeque natura sit, et ut ex eius cultu omnia bona et privatim et

*) Cic. Brut. 31. §. 121 Quis enim uberior in dicendo Platone? *Iovem sic aiunt philosophi, si Graece loquatur, loqui.* Cf. Cic. de Legg. III. 1. Orat. 19. §. 62. Tusc. I. 32. §. 79. de opt. gen. or. 6. §. 17. de N. D. II. 12. pr.

publice ad homines perveniant, contraque mala omnia ab iniustitiae fonte manent. Huius opinionis suae tria potissimum argumenta afferunt. Unum, quod principium totius disputationis, quae cum Cephalo posteaque cum Polemarcho et Thrasymacho instituitur, manifeste a iustitia ducitur, neque quidquam ab eis aliud quaeri videtur; alterum, quod quicquid in his libris de republica dicitur, accessio quaedam est et appendix disputationis de iustitia. Dum enim ex dubitationibus Glauconis et Adimanti expressior quaedam et evidentior iustitiae tractatio requireretur, eaque videretur semper aliquid obscuritatis habitura, quam diu in uno homine insisteretur, quo maiorem et latiorem campum haberet oratio, transiit Socrates ad explicandam formam totius civitatis, ut, cum docuisset, toti civitati et necessariam et salutarem esse iustitiam, etiam in singulis eandem illius esse vim facilius et apertius cerneretur. Qua in transitione comparationem adhibuit elegantissimam, quae his verbis explicata est libro secundo: *Si quis,* inquit, *nobis proposuisset aliquid longo intervallo legendum, quod minutis litteris scriptum foret, neque nos valde acutis et perspicacibus essemus oculis, posteaque alicui nostrum veniret in mentem, idem alibi exstare in grandiori tabula grandioribus litteris scriptum, nemo esset, quin lucro quodammodo apponeret, illam prius grandiorem tabulam inspicere, ut postea, quae in minore scripta essent, iisdem vestigiis facilius persequi posset.* Addit deinde, eandem esse et idem efficere iustitiam in tota civitate et in uno homine, sed vim illius in civitate, quae maior ampliorque sit, et facilius et clarius perspici posse. Quod si disputatio de republica ad illustrandam iustitiae naturam quaesita est, constat, hanc quidem esse principem et *προηγουμένην*, illam de republica adscitam et *ἐμπίπτουσαν καὶ παρεμβεβλημένην*. Postremo id e Socratis ipsius

verbis apertissime colligi, qui quoties, ut fit, in disputando, a iustitia evagatus est, ad eam rediens, ait se redire ad id, quod quaeritur et de quo instituta est disputatio, et ad ipsum libri decimi finem ita totum sermonem concludit, ut dicat, colendam esse iustitiam, ut et nobismet ipsis et Diis immortalibus amici simus.

Haec igitur argumenta sunt eorum, qui de iustitia, non de republica praecipuam quaestionem in his dialogis esse aiunt. Qua in sententia Marsilius fuit, qui quidem in huius libri argumento ita scripserit: *Atque, ut saepe in his libris, sed praecipue in secundo declarat, totam disputationem de iustitia a nobis inscribi mavult, quam de republica.* Idem sentit et Chalcidius principio commentarii, quem scripsit in Timaeum. Sed et multorum ex veteribus eadem fuit opinio. Alii tamen, quorum non minor est auctoritas, praecipuam esse censent quaestionem de republica, idque his argumentis confirmant. Primum, quod inscriptio est *de republica.* Quod argumentum ut plus habeat ponderis, ostendunt inscriptionem illam esse antiquissimam maximeque *γνησίαν*. Intelligendum est enim, non omnes inscriptiones librorum Platonis aut antiquas aut indubitatas esse. Nam et Platoni quaedam tribuuntur, quae Platonis non sunt, ut Axiochus sive de morte, qui Xenophanis*) Platonici est, quod et Marsilius scivit; ut Alcibiades secundus, quem et Athenaeus**) ait putari Xenophontis, et stylus ipse id ostendere videtur; et Halcyon sive de mutatione formae olim legebatur inter opera Platonis, hodie inter dialogos

*) Immo *Xenocratis*, cuius librum *περὶ θανάτου* laudat Diog. Laërt. IV. 12, ubi vide Menagium. Ruhnk. — Sed huius non esse idoneis rationibus ostendit Dion. Wynperssius dissert. de Xenocrate Chalcedonio P. II. c. V. §. 2 pag. 193 sq. Alii tribuunt Aeschini.

**) Vide Fabricium Bibl. Gr. Vol. II. p. 28.

Luciani, cum eorum neutrius sit, sed Leontis Academici *); et ii dialogi, qui sine ulla dubitatione Platonis sunt, aliter ab aliis nominantur; ut Parmenides ab aliis περὶ ἰδεῶν, ab aliis περὶ γυμνασίας, ab aliis περὶ τοῦ ὄντος, ut testatur Proculus; ut Philebus ab aliis de voluptate, ab aliis de summo bono; et qui hodie titulum habet ἐραστῶν, id est, amatorum, ab omnibus antiquis ἀντεραστῶν, id est, rivalium nomine citari solet; estque ea verior inscriptio. Qui ergo ab inscriptione argumentantur, aiunt verissimam et antiquissimam horum librorum inscriptionem esse πολιτείαν, id est, *de republica*, non *de iustitia*. Nam et Aristoteles cum eorum epitomen quandam confecisset, ait: ὄντως ἐπιτετμῆσθαι τὴν Πλάτωνος πολιτείαν· et in Convivio, et in Politicis, quoties horum librorum mentio est, ita eos nominat. Theophrastus quoque in libris de Legibus eadem appellatione utitur. Sed et Plutarchus in quaestionibus Platonicis et Athenaeus et Origenes, et ex Latinis Cicero, Macrobius, Lactantius, Chalcidius, omnes denique antiqui hos libros *de republica*, non *de iustitia* vocant. Iam vero Platonicarum inscriptionum tria genera sunt: ἐκ προσώπων, ut Parmenides, Protagoras, Gorgias, Hippias; περιστατικαί, ut Convivium; πραγματικαί, ut Νόμων, Πολιτικός, Σοφιστής. Hae postremae semper continent τὸ προηγουμένως ζητούμενον. Haec autem et vera est et πραγματική.

Reliqua desiderantur.

*) XI. pag. 506. Tom. IV. pag. 382. Schweigh.

CUM IN PLATONE EXPLICANDO PROGREDERETUR.

[Praefatio in II. Platonis de Rep. librum.]

ORATIO V.

HABITA ROMAE IV. KAL. MARTII MDLXXIV.

Multa sapienter ab Euripide dicta sunt, quaeque praeclare sustineant famam illius oraculi, quo traditum est, eum in tribus, qui illa aetate sapientissimi essent, ipsius Dei voce numeratum*); recteque iudicavit Q. Cicero**), cum dixit, se singulos eius versus singula testimonia putare. Apud eum autem quodam loco mirari se dicit Hecuba, quod non, aliis omnibus studiis omissis, omnes homines ad studium eloquentiae incumbant: eam enim unam in rebus humanis quasi regnum quoddam obtinere. Est et alibi apud eundem poëtam, orationem ad res efficiendas non minus valere quam ferrum. Quae non splendidius aut magnificentius dici quam verius, et docet vetus historia et communis vita declarat. Quid enim notius est, quam in omni aetate exstitisse semper aliquos, qui quasi quodam gubernaculo, ita lingua huc illuc mentes audientium flecterent, quietas concitarent, commotas ac concitatas tranquillarent ac mitigarent, perspicue veris fidem detraherent, incredibilibus probabilitatem conciliarent, veteres opiniones evellerent, novas insererent, quid denique et quatenus ab aliis credi vellent, ipsi definirent,

*) Schol. in Aristoph. Nubes 144

Σοφὸς Σοφοκλῆς, σοφώτερος δ' Εὐριπίδης
Ἀνδρῶν δὲ πάντων Σωκράτης σοφώτατος.

**) Ep. ad Fam. XVI. 8. Euripidis vero prior locus est Hecub. 814. sqq. alter Phoen. 519. sq. Matthiae.

quasique terminos pangerent? Neque vero huius tantae ac tam admirabilis potestatis suae ipsa sibi parum conscia eloquentia est, neque unquam eam obscure ac dissimulanter tulit, quae, ut e vetere comoedia cognoscimus, ab ipso prope ortus sui principio ausa sit profiteri, se vias tenere ac tradere, quibus caussa inferior dicendo superior fieri posset. Neque vanam aut inanem illam gloriationem fuisse, gravissimis persaepe maximeque insignibus exemplis in omni civitate patefactum est.

Cum igitur homines natura potentiae cupidi sint, et tantum ad eam in eloquentia momenti sit, omnia omnes eius consequendae caussa facere, ut ait Euripides, consentaneum esset. At mihi tamen contra nonnunquam accuratius haec in animo reputanti mirum videri solet, non iam pridem omnes dicendi magistros, una cum illo suo praeclaro artificio ex omnibus locis communi aliquo gentium ac populorum scito eiectos, expulsos, exterminatos fuisse. Neque enim adversus illos aut accusatore ullo aut teste opus est. Ipsi se indicant, ipsi se deferunt, ipsi quod occultandum potius videretur, id sine metu ac pudore prae se ferunt, id ostentant, eo se venditant, eo gloriantur. Nihil tam certum tamque exploratum esse, quod non in dubium vocari, nihil tam absurdum tamque perversum, quod non eloquentiae viribus obtineri ac persuaderi queat: voces sunt hominum istam facultatem non calumniari et in odium vocare, sed ornare et hominibus commendare cupientium. Hoc autem quid aliud est, quam noctem ac caliginem rebus inducere, et quasi Circaeo quodam poculo ad eam dementiam homines adigere, ut certi ac firmi, in quo insistant, nihil habeant, sed modo huc, modo illuc incertis opinionum fluctibus agitati vagentur? Si pharmacopola aliquis oppida circumiens eiusmodi venenum venale circumferret, quod potu quidem iucundissimum esset, sed potum

adimeret hominibus omne iudicium veri et falsi: omnes, ut opinor, ei advenienti portas clauderent, omnes eum a finibus suis abigerent; interdicerent etiam, ne quis ab eo eius veneni miscendi ac temperandi rationem didicisse vellet. At non dissimilem in eloquentia inesse vim, ipsi illius professores praedicant. An, si quis alienas fruges excantaverit, aut malis carminibus mentem alicui eripuerit, afficietur supplicio, idque aut docuisse aut didicisse capitale erit: qui mellitis verbis et ad fallendum compositis multitudinem infatuaverit, eique gravissimis in rebus illuserit, aliosque eandem fallendi ac circumscribendi artem docuerit, is non modo ante oculos omnium impune volitabit, sed ultro ob eam ipsam caussam amplissima sibi decerni praemia postulabit? An, qui iudicem pecunia corruperit, exsulabit: qui eloquentia, laudabitur? At hoc eo etiam tetrius ac sceleratius est, quod pecunia corrumpi nisi improbus et impurus iudex non potest, eloquentia etiam optimorum virorum iudicia interdum depravantur. Itaque ut Pittacus graviorem poenam constituerat, si quis alienam uxorem blanditiis ad faciendum adulterium pellexisset, quam si ei vim attulisset, quod vi adhibita corpus tantum, blanditiis etiam animus corrumperetur: ita qui fictis verbis severitatem iudicum inflectunt, gravius puniendi essent, quam qui eos largitione corrumpunt. Lacedaemonii quidem, quorum civitas optimis institutis temperata putabatur, nullum apud se huic praestigiatrici*) locum esse voluerunt, sed simplex quoddam et apertum et paucissimis contentum verbis adamarunt dicendi genus. Athenienses autem, apud quos ista et nata et alta atque educata**) et suo quasi mundo mulie-

*) Plaut. Amphitr. II. 2. 150. Aut pol haec *praestigiatrix* multo maxima est.

**) Cf. Cic. Brut. 10 pr.

bri instructa et exornata Pandora est, quid non ab ea malorum ac calamitatum pertulerunt? Grata enim et accepti beneficii memor alumna non aliunde sibi potius, quam a lare aut, ut ipsi loquuntur, a Vesta incipiendum putavit, et altricibus suis Athenis egregia sane nutricia persolvit. Nam quibuscunque tempestatibus ac procellis Atheniensium vexata respublica est, earum longe maximam partem oratoribus suis acceptam ferre meritissimo potest. Quorum etiam unus, ut Enceladus, cui mons Aetna impositus est, quoties se commorit, totam Siciliam concutere dicitur: ita ipse cum se dicendo incitaverat, universam permiscere ac perturbare Graeciam dicebatur*). Et ea ipsa tamen in civitate ab Areopago eloquentia exsulabat. Quod enim templum iustitiae dicaverant, in id patere aditum iudiciorum corruptrici **) eloquentiae noluerunt. Nam quod a multis persaepe dictum est, non eloquentiae istam culpam esse, sed hominum ea secus, quam oportet, utentium; ipsius quidem hunc esse finem, ut innocentiae, non flagitio, ut aequitati, non iniustitiae, ut veritati, non ut mendacio patrocinetur: videamus, ne rebus ipsis haec oratio refellatur.

Veritatis per se magna vis est, ita ut suis opibus pollens, suis copiis freta, suis praesidiis firma, aut nihil, aut non admodum externa auxilia requirere videatur. Itaque idem ille, quem principio nominavi, Euripides veritatis simplicem esse ait orationem, neque ullis medicamentis ac lenociniis indigere. Neque quisquam unquam se orator magnopere iactaverit, quod veram et iustam caussam obtinuerit; ne dignantur quidem ad eas, quae huiusmodi sunt,

*) Aristoph. Acharn. 530.

Ἐντεῦθεν ὀργῇ Περικλέης οὐλύμπιος
ἤστραπτ', ἐβρόντα, ξυνεκύκα τὴν Ἑλλάδα.

**) Cic. ad Q. fratr. ep. 1. §. 19.

accedere. Si quem depositum ac desperatum et manifestis criminibus oppressum et tacito omnium praeiudicio morti destinatum reum recipere*) potuerint, in eo sibi placent, se circumspiciunt, se iactant, coelum digito sibi videntur attingere, ut cum Cicero in Cluentiana caussa gloriatus est, se tenebras iudicibus offudisse. Quanta verior esset gloriandi caussa, si tenebras ab eorum animis discussisset, si omnem errorem eripuisset, si id, de quo iudicaturi erant, in clara, ut ita dicam, luce videndum collocasset? At hoc viri boni erat, non oratoris boni. Immo vero, ait alius, ne orator quidem esse potest, nisi qui vir bonus sit. Scio istud dici et ad auctorem M. Catonem referri**); sed me magis Aristoteles movet, qui me philosophus cum aliis rebus rapit***), tum quod mirifice veritatis amans videtur. Is igitur, bonus vir sit orator an minus, negat quidquam ad artem pertinere: illud quidem esse in arte vel praecipuum, ita fingere ac conformare orationem, ut te, quicunque sis, ii qui audient bonum virum esse et sibi amicum putent†). Egregiam vero et expetendam artem, quae eam iniustitiae partem doceat, qua nulla capitalior est, quo modo consequi possis, ut cum maxime fallas, tum maxime vir bonus esse videaris ††). Quodsi maxime ad verum et ad falsum persuadendum utilis est eloquentia, tamen in tanto periculo et in tanta multitudine hominum ea improbe utentium non passim neque quibuslibet usus illius permittendus esset, sed ut

*) Mirum, ni Muretus scripserit *reum eripere*: quod a Cicerone exquisite dicitur pro *arte quadam liberare*. Ruhnk.

**) Vid. Quinctil. XII. 1. pr.

***) Cic. ad Fam. V. 12. neque enim me solum commemoratio posteritatis ad spem aliquam immortalitatis *rapit*, sed etiam illa cupiditas.

†) Rhet. I. 2. pag. 1356. ed. Bekk. Muret. Var. Lect. II. 1.

††) Cic. de off. I. 13. extr.

Cretenses armorum tractationem ingenuis permittebant, servis denegabant, ita deligendi essent publice ex omni multitudine certi tantum, qui eloquentiae praeceptis instituerentur. Quid enim est, quo ista praeclara facultas, cum semel frontem perfricuit, progredi non audeat? Ornat exquisitissimis laudibus res contemptissimas et abiectissimas, comam, calvitium, culicem, muscam; nonnullas etiam aperte malas et hominum generi noxias, febrem, pestem, bellum, stultitiam; homines teterrimos, Phalarin, Busirin et eiusmodi alios. Quae etsi nonnullis fortasse toleranda videri possint, ut ludicra neque alio pertinentia, quam ad exercitationem et ad ostentationem ingenii, tamen haud scio an rectius ex civitate tollerentur. Certissima enim pestis animorum est mendacium, cui assuefieri periculosum est, cum, ut verissime cecinit Euenus *), consuetudo progressu temporis tandem in naturam convertatur. Semper mihi placuit dictum Solonis, qui, cum Thespin primum tragoediarum scriptorem ipsum fabulas suas, ut tum erat, docentem spectasset, postea quaesiisse ex eo dicitur, ecquid puderet, in tanta auditorum multitudine tam multa mentiri? cumque ille respondisset, turpe non esse, talia ioco et agere et dicere: ibi tum prudentissimus senex baculo, quem ex Atheniensium consuetudine gestabat, terram percutiens, *Nae nos*, inquit, *si istos iocos hic laudare assuescemus, cito eosdem in contractibus et in iudiciis reperiemus* **). Sed tamen, ne summo iure agamus, neve omnia nimis ad vivum resecare videamur, demus hanc veniam sophistis, ut tamquam neurospastae, aut ii, qui agilitate quadam et celeritate

*) *Φημὶ πολυχρονίην μελέτην ἔμεναι, φίλε· καὶ δὴ ταύτην ἀνθρώποισι τελευτῶσαν φύσιν εἶναι.*
Brunk Gnom. pag. 191. ed. Lips. Gaisf. Poet. min. gr. Vol. III. pag. 280. ed. Lips.

**) Plutarch. Solon. 29. extr.

manuum levibus ac politis calculis huc illuc movendis spectantium oculos eludunt, quos Graeci psephopaectas vocant, ita ipsi quoque talibus argumentis inter pueros ludant; praesertim cum periculum non sit, ne quis, quod muscam a magistro laudari audierit, in captandis postea ac colligendis muscis nimis magnum studium ponat, aut quia febris pestisve multis laudibus ornata sit, talia bona non ipsi potius rhetori evenire optet, quam sibi. Quid, cum ea sibi ad dicendum argumenta sumunt, quibus subruuntur fundamenta virtutum, amor honestatis excutitur, animi hominum pestiferis ac nefariis opinionibus imbuuntur, tamenne eos ferendos esse dicemus?

Olim quidem, cum Atheniensibus ob Oropum vastatam Sicyonii, qui eis iudices a senatu dati erant, mulctam quingentorum talentorum irrogassent, eaque iusto gravior videretur, misere Athenienses legatos in hanc urbem, per quos a senatu peterent, uti aut eius poenae gratia sibi fieret, aut certe aliquid ex ea diminueretur. Eius legationis principes fuerunt Carneades Academicus, Critolaus Peripateticus et Diogenes Stoicus*). Quibus, dum otiosi in urbe sententiam senatus exspectant, lubido incessit, Graeco more ἐπιδείξεις facere, et quotidie in coetu ac conventu hominum de variis quaestionibus disputare. Ibi tum Carneades, qui vi et copia dicendi antistare collegis putabatur, quodam die de iustitiae laudibus ornate ac luculenter dixisse perhibetur, cum quidem Ser. Galba et M. Cato ille Censorius ei disputationi interessent. Sed ille idem Carneades, quaecunque tum de iustitia dixerat, ea postridie contraria disputatione subvertit**), multoque plura collegit, quibus

*) Cic. de orat. II. 37. §. 155. ad Att. XII. ep. 23. §. 2. Gell. N. A. VII. 14. Paus. VII. 11. Plut. Cato mai. c. 22.

**) Vid. Quinctilian. XII. 1. 35. Lact. V. 14. §. 3 — 6. et c. 16.

planum faceret, iustitiam meram esse stultitiam, oppidoque antiquos ac simplices esse illos, qui, si modo impune iniusti esse possent, a facienda iniuria propter inanem quandam umbram et opinionem iustitiae temperarent. Sensit senatus, ad eam disciplinam nimio plus docilem esse multitudinem, neque tanti esse audire doctores Graecos composite ac modulate verba fundentes, ut propterea ferendum esset, corrumpi civium ingenia et ad improbitatem ac nequitiam a fide et a virtute traduci. Conticescere igitur eos iussit et quam primum remisit in Graeciam*), ne populus ille, cuius potentia et auctoritas apud exteras gentes non armis magis, quam opinione iustitiae creverat, bene dicendi studio captus bene vivendi studium abiiceret. At si iure ob eam rem Carneades vituperatus est, quomodo defendetur Plato? Nam quae tum pro iustitia**) adversus iustitiam Carneades dixit, eorum semina multo ante et in Gorgia et in primis duobus de republica libris a Platone sparsa erant. Meministis, quam multa huius generis in superiore libro Thrasymachus dixerit, quibus multo plura multoque ad persuadendum efficaciora in eo, quem nunc explicare ingredimur, a Glaucone et ab Adimanto afferuntur. Num igitur et Plato vituperandus, qui mandanda illa et consignanda litteris duxerit, et male Cicero, qui tot annis post eadem in suos de republica libros transtulerit, et nos hodie parum prudentes, qui vestra, adolescentes, ingenia, quorum nobis cultura commissa est, in his potissimum disputationibus cognoscendis exerceamus? Immo vero et nulla in Platonem reprehensio cadit, et culpa vacat Cicero, et a nobis ex omni scriptorum numero nullus eligi poterat, in quo maiore fructu,

*) Cic. de rep. III. 5.

**) Immo *iniustitia*. Nec aliter scripserat Muretus. Ruhnk. Aliis tamen defendi posse *iustitia* videtur. Matthiae recepit *iniustitia*.

quam in Platone, vestra elaboraret industria. Nam ut ceterorum, quae supra diximus, dissolutionem in aliud tempus reservemus, et eam tantum partem pertexamus, cuius praecipue caussa hunc sermonem exorsi sumus, dispar quidem fortasse Carneadis caussa atque ratio fuerit: Plato certe nihil se, nihil philosophia indignum suscepit, nihil quod non omni ex parte ei, quem vere ac merito animorum Aesculapium *) nominavit antiquitas, conveniret. Non enim has subdolas iustitiae criminandae rationes ipse commentus est, neque earum quasi sator ac parens fuit, sed eas, cum ab hominibus improbis proditae vagarentur ac spargerentur licentius, iamque per multorum animos quasi contagione quadam serperent, ne diffluerent ac manarent latius, praecidendas ipse atque amputandas putavit. Non poterat autem iustitia perfecte cumulateque defendi, neque profiteri **), quanto plus in ea non dignitatis modo, quod et adversarii fatebantur, sed utilitatis quoque, quam in iniustitia inesset, nisi omnia, quae pro iniustitia dici consueverant, accurate et exponerentur et refellerentur. Hoc igitur ita praestitit Plato, ut nihil in eius argumenti tractatione vafre, acute, callide, apte ad fallendum dici possit, quod ipse praetermiserit. Ac Thrasymachum quidem, ut sophistam, induxit, serio et ex animi sui sententia pro

*) Diog. Laert. III. 45. *Ἔστι καὶ ἡμέτερον οὕτως ἔχον·*
Καὶ πῶς εἰ μὴ Φοῖβος ἀν' Ἑλλάδα φῦσε Πλάτωνα,
ψυχὰς ἀνθρώπων γράμμασιν ἠκέσατο;
Καὶ γὰρ ὁ τοῦδε γεγὼς Ἀσκληπιός ἐστιν ἰητὴρ
σώματος, ὡς ψυχῆς ἀθανάτοιο Πλάτων.
Καὶ ἄλλο, ὡς ἐτελεύτα·
Φοῖβος ἔφυσε βροτοῖς Ἀσκληπιὸν ἠδὲ Πλάτωνα,
τὸν μὲν ἵνα ψυχὴν, τὸν δ' ἵνα σῶμα σάοι.

**) *Profiteri* passive dixit exemplo Ciceronis Agrar. II. 21. ubi sic est *fateri*. Sed ille locus vix sanus videtur Criticis. Vide Dukerum de Latin. C. ver. p. 359. et Ernest. Clav. Cic. V. *Fateor*. An Muretus scripsit *patefieri*? Hoc quidem aptius est sententiae, quam alterum. *Patefieri* recepit Matthiae.

iniustitia perorantem. Cuius inania argumenta et futiles ratiunculas cum libro primo, nullo prope negotio, ludibundus refutasset Socrates, illam quasi velitationem multo gravior pugna excipit cum Glaucone et Adimanto. Quos tamen, quia viri inprimis boni erant et iustitiae amantes, statim a principio profitentes ac contestantes facit, ea se dicturos, non quae sentirent ipsi, sed quae ab aliis dici solerent, quaeque reprehendi ac convinci cuperent.

Cum igitur accuratissime et exquisitissime ab eis esset accusata quidem et abiecta iustitia, defensa autem et collaudata iniustitia, ut vix eorum orationi resisti posse videretur: Deum immortalem! quo robore, qua firmitate, qua copia argumentorum, quanto orationis impetu fregit ac dissipavit illas iniustitiae copias Socrates? Qui quidem eo rem perduxit, ut aperte demonstraverit, id quod etiam hodie nonnullis, Christiana religione imbutis, vix satis persuaderi potest, non tantum propter praemia, quae iustos et in hac vita comitantur et post mortem manent, neque propter poenas, quas iniusti nullo modo effugere ac vitare possunt, sed etiam si quis iustis omnem praemiorum spem, iniustis omnem et infamiae et supplicii metum detrahat, infinitis tamen partibus praestare, in mendicitate, in exsilio, in morbis, in tormentis ac cruciatibus, in infamia atque odio, in equuleo atque ignibus iustum esse, quam cum iniustitia vivere in summis opibus et omni earum rerum, propter quas vulgo homines a iustitia desciscunt, copia circumfluentem. O non loquendi tantum, sed et sentiendi, ex illis veteribus, quos Deus vera sui cognitione non afflaverat, unice magister, Plato*), quae unquam par dignitati ac meritis erga omnem posteritatem tuis reperiri poterit oratio? Tu, quomodo animi nostri a vitiorum sordi-

*) Cic. orat. 3. §. 10. ille non intelligendi solum, sed etiam dicendi gravissimus auctor et magister, Plato. id. de Fin. II. 16.

bus purgari possint, ostendisti; tu, quemadmodum hominibus adhuc in terra versantibus coelestem quodammodo vitam vivere liceat, aperuisti; tu divina cum humanis, quantum quidem humano ingenio id perfici potuit, copulasti; tu ea tradidisti, quae nos, nos, inquam, ipsi, qui a Deo per filium adoptati et coelesti doctrina imbuti sumus, a te dici potuisse miramur. Sed Platonem laudare necesse non est; danda potius opera est, ut quae ille divinitus scripsit, cognoscamus ac consequamur. Quam ad rem si cui vobis usui meam esse posse operam creditis, dabo operam, quod in me erit, ne unquam vestra vos de me opinio prorsus fefellisse videatur.

INGRESSURUS EXPLANARE M. T. CICERONIS LIBROS DE OFFICIIS.

ORATIO VI.

HABITA ROMAE III. NON. NOVEMBRIS MDLXXIV.

Decreveram hoc anno pulcerrimum consilium, quod anno superiore ceperam, persequi, et denuo Platonem cum Cicerone coniungere, tum ut adolescentes in studio Graecarum litterarum, quas maximo cum animi mei dolore evanescere et ad nihilum recidere secumque omne elegantioris doctrinae genus trahere video, pro mea virili parte continerem, tum ut nobilissimus philosophus, cuius ante me in his scholis nunquam, ut opinor, audita vox erat, paullatim familiarior factus, uberrimis illis sapientiae et eloquentiae suae fontibus ingenia nostra copiosius et abundantius irrigaret. Aliter visum est iis, quorum nutu atque auctoritate nostra

omnium studia diriguntur, qui sive mihi ad tractandam, sive vobis ad percipiendam Platonicarum disputationum gravitatem non satis esse virium iudicarint, sive in eo aliud quippiam secuti sint, — non enim fas nobis esse arbitror, in eorum iudicia curiosius inquirere, — omnem a me huius anni operam in uno Cicerone consumi maluerunt. Pareamus libenter, ut par est, iis, quibus parere omnes debent, quodque ipsis placuit, id sine ulla retractatione, melius esse credamus. Non enim, ne gravissimis quidem in rebus, tantum apud nos valere ulla probabilium rationum momenta debent, ut non multo plus illorum vel iussis vel consiliis vel auctoritate moveamur. Pervolutabimus igitur hoc anno aureos illos M. Tullii libros de officiis. Qui cum tres sint, et totidem in partes annuum huius nostri muneris curriculum distingui soleat, dabimus operam, ut singulorum librorum explicatio cum illa tripartita temporis nostri distributione ac descriptione concurrat ac congruat. Nam qui dies nobis statis anni temporibus ad relaxandos animos et ad vires denuo colligendas concedi solent, iis ipse otium mihi sponte abiudicabo*) et rationes vestras commodis meis anteponens, domi quidem, sed ita ut neminem, qui audiendi ac discendi studio teneatur, excludam, quae hic temporis angustiis exclusus non potuero, illic commodius explicabo. Scitis idem me superioribus annis factitasse, et cum ad me magnus studiosorum numerus domum quotidie ventitaret ac conflueret, perfecisse, — praefiscini **), ut loquebantur veteres, dixerim, — ut nulla pars anni utilius ab eis aut fructuosius poneretur, quam ea, quae libera quot-

*) Cic. pro Caecin. 34. §. 99. Iam populus — non adimit ei libertatem, sed iudicat — eum, qui, quum liber esset, censeri noluerit, ipsum sibi libertatem *abiudicasse*.

**) Vid. Muret. Var. Lect. IX. 3. Plaut. Asinar. II. 4. 84. Comparant Germ. ohne Ruhm zu melden.

annis ac soluta otio transigi solet. Quod ego non iactandi mei caussa dico, — neque enim unquam tantum laboris subire ac suscipere potero, ut aut sanctissimi Pontificis Gregorii XIII. aut amplissimorum Cardinalium, qui iussu ipsius huic gymnasio praesunt, singularem in me benignitatem ac beneficentiam exaequem, — sed ut vos, si qua ratione possum, exacuam et exsuscitem ad suscipiendam aliquam curam ac cogitationem utilitatis vestrae, ne, cum mihi navandae vobis operae voluntas nunquam defuerit, vestra vobis tarditas ac negligentia aditum ad veram laudem ac dignitatem interclusisse videatur. Ac quoniam scio esse nonnullos, qui mirentur, quos ipse mihi, cum vacationes dantur, voluntarios labores iniungere soleo, cur non hoc ipso potius publice nobis constituto ad docendum loco, quam intra domesticos parietes obeam, eius quoque rei quae caussa sit, aperiam, ne consiliorum meorum pars ulla vobis ignota sit. Officii enim mei rationem omnibus quam notissimam esse cupio, ne quis cuipiam pateat ad caluminandum locus. Primum igitur, si dicam id facere me, ut aliqua pars laboris minuatur mihi, nemo me, ut opinor, merito reprehendat, quod vobis a me sponte tribuitur, si in eo etiam commodi mei rationem habendam esse aliquam putem; praesertim cum vobis ex eo nihil oriatur incommodi. Sed sunt alia graviora, quae me magis commoveant. Huc quoties venimus, pendendum nobis est ex aliquot abiectissimorum nebulonum libidine, qui sibi pro oblectamento habent, obstrependo, obturbando, exsibilando laudabiles aliorum conatus, quoties collibuit, impedire. Domi ab illa fece ac colluvie nihil periculi est, ubi si quid tale tentare auderent, extruderentur, et si redire postridie vellent, excluderentur. Hic vix unquam mihi horam integram docere permittitur; domi me saepe horas duas summo silentio, summa omnium volun-

tate auditum esse meministis. Illic si quis quid minus intellexit, licet rogare, licet colloqui, licet placide ac comiter, si quid sit, de quo dubitetur, exquirere.

Hae me caussae adducunt, ut, quoties a publico munere cessatio est, libentius doceam domi. Neque dubito, quin hoc consilium meum omnes aequi et harum rerum intelligentes existimatores probent. De quo cum et aliquid dicendum fuerit, et satis multa iam dixisse videar, transibo ad alia, quae proprie pertinent ad eos libros, quos vobis hoc anno Deo fretus explanare decrevi. Qui quidem multis nominibus magno apud nos in pretio esse debent. Primum quod Ciceronis sunt, hoc est, eius viri, qui perpetuo omnium aetatum consensu inter Romanos scriptores eloquentiae laude ita numeratur primus, ut ab eo nemo numeretur secundus*). Deinde quod scripti a Cicerone iam sene, cum singularis ille vir natusque in posteritatis exemplum, et multo studio multisque vigiliis et longo usu ac tractatione rerum maximarum et multis, quibus agitatus erat, casibus, immensam sibi quandam vim sapientiae ac prudentiae comparasset: fuit enim hic prope ultimus illius praestantis ingenii fetus, ut postea magis intelligetur. Adde quod scribit ad filium, et ad filium Athenis agentem in convictu ac contubernio hominum doctissimorum, ut verisimillimum sit, et summam ab eo curam adhibitam in colligendis undique bonis et utilibus praeceptis, quae congereret in eos libros, ex quibus unicum et unice carum filium legem ac normam instituendae vitae petere vellet, neque quidquam praetermissum in limandis ac perpoliendis, quae ita scriberentur, ut in eam urbem, quae tum

*) I. e. qui tantum uno tamquam gradu ab eius praestantia abesset, quum *proximus* longo intervallo proximus esse possit. Cic. Brut. 47. in. L. Philippus *proximus* accedebat, sed *longo tamen intervallo proximus*. Quinctilian. X I. 53.

eruditionis ac sapientiae domicilium erat, acutissimorum hominum subitura iudicium, mitterentur. Constat etiam, ipsum sibi valde placuisse in confectione horum librorum, ut qui sibi unus optime conscius esset operae in eis scribendis collocatae. Nam et principio commendat eos, ut ad Latinae orationis ubertatem ac copiam profuturos, et ad finem, magnum a se munus habere filium dicit, et ad Atticum scribens, homini eruditissimo et cuius ipse saepe miniatulas ceras extimescebat, magnam huius operis exspectationem concitare non veretur. *Nos hic*, inquit*), *φιλοσοφούμεθα, — quid enim aliud? — et τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος magnifice explicamus, προσφωνοῦμενque Ciceroni: qua de re enim potius pater filio? Deinde alia. Quid quaeris? exstabit opera peregrinationis huius.* Ac ne quis ipsius, quasi Astydamantis**) cuiusdam, de se testimonium elevare conetur, sciat hos libros semper fuisse in prima commendatione apud sapientissimos quosque, ut et tererentur assidue manibus et a plerisque etiam ad verbum ediscerentur. Inter quos minime contemnendum est iudicium Alexandri Severi, Imperatoris optimi et eruditissimi, de quo ita scribit Lambridius***): *Post actus publicos, seu bellicos seu civiles, lectioni Graecae operam maiorem dabat, de republica libros Platonis legens. Latina cum legeret, non alia magis legebat, quam de officiis Ciceronis et de republica.* Ut mihi hoc quoque perbelle cecidisse videatur, quod cum anno superiori libros aliquot Platonis de republica interpretati simus, eis nunc subiiciamus interpretationem librorum Ciceronis de officiis, quasi prae-

*) Ad Att. XV. 13. (§. 6.) *Miniatulae cerae* (cerulae) in iisdem epistolis exstant: XVI. 11. pr.

**) Se ipsum arroganter laudantis. Tritum erat proverbium.
Σαυτὴν ἐπαινεῖς ὥσπερ Ἀστυδάμας, γύναι.
Diog. Laert II. §. 43. Muret. Var. Lect. XVI. 10.

***) Alex. Sever. c. 3.

stantissimi et sapientissimi Imperatoris vestigia persequamur. Sed nihil est, quod magis invitare atque allicere nos debeat ad accuratam horum librorum lectionem, quam res ipsae, de quibus in eis disputatur. Continent enim praecepta virtutis, docent, quomodo unusquisque in omni parte vitae gerere se debeat, quid a quoque postuletur, quid quemque deceat, quid patriae praestandum sit, quid parentibus, quid propinquis ceterisque amicis, quid universo hominum generi, ea denique, quorum studium

Aeque pauperibus prodest, locupletibus aeque,
Aeque neglectum pueris senibusque nocebit).*

Socrates quidem, qui in his et talibus quaerendis studium omne consumerent, eos sapere unos praedicabat; qui, his neglectis, de natura mundi, de rebus superis, de caussis ventorum, imbrium, fulgurum philosopharentur, desipere hallucinarique dicebat**). Eo autem hi libri a cordatis, ut Ennii verbo utar, et intelligentibus pluris fieri debent, quod, cum ducti sint e Stoicorum disciplina, quorum fuit quidem severum inprimis et, ut ita dicam, masculum philosophandi genus, sed pleraque tamen praecepta rigidiora et a communi hominum captu remotiora: ita se Cicero temperavit, ut ab illis, quae absurda aut erant aut videri poterant, abstinuerit, omniaque ad civilis vitae institutionem apta et accommodata protulerit.

Sed de caussis, cur hi libri nobis cari ac commendati esse debeant, abunde dictum puto. Nunc antequam progrediar longius, non erit alienum, breviter respondere quibusdam reprehensoribus, qui me non tantum absentem in circulis et conviviis vellicant, sed esse interdum etiam praesenti molesti solent.

*) Horat. ep. I. 25. sq.
**) Xenoph. Memor. Socr. I. 1. 11 sqq.

Aiunt enim, perperam facere me, qui cum iussus sim, quantum quidem vires meae ferunt, eloquentiae praecepta tradere, eiusmodi tamen fere libros interpreter, qui non tam bene dicendi, quam bene vivendi praecepta continere videantur. Quam reprehensionem, si ambitioni meae servire vellem, nunquam equidem refellerem. Quid enim esse mihi gloriosius potest, quam si vobis, iuvenes, ea praecepta quotidie instillare*) dicar, quibus non tam oratio comptior, quam vita melior fiat? O benevolos reprehensores et existimationi meae amicos! o reprehensionem cuilibet laudi anteponendam! Quis non eos a me ipso appositos atque allegatos putet? Nam orichalcum pro auro, aut vitrum pro gemma si quis vendiderit, merito, ut improbus, accusetur; aurum quidem pro orichalco, aut gemmam pro vitro qui dederit, nemo se, ni fallor**), ab eo delusum ac deceptum conqueratur. Sed ne quis sit error, hoc sibi responsum habeant, iam inde ab heroicis temporibus coniunctam fuisse harum rerum professionem, idque vel illo cognosci Homeri loco, ubi Phoenix datum se Achilli a Peleo dicit, ut eum et ornate dicere et fortiter facere doceret:

Τοὔνεκά με προέηκε διδασκέμεναι τάδε πάντα,
*Μύθων τε ῥητῆῤ ἔμεναι, πρηκτῆρά τε ἔργων****).*

Et certe, sive vera est M. Catonis illius sapientis definitio, oratorem esse virum bonum dicendi peritum, qui, quomodo vir bonus fias, docet, potiorem ac praestantiorem partem artis oratoriae docet; sive

*) Horat. ep. I. 8. vs. 16.
Praeceptum auriculis hoc *instillare* memento.

**) Virgil. Aen. V. 49.
Iamque dies, ni *fallor*, adest.
Cic. ad Att. XVI. 6. §. 2. Or. pro Sext. §. 106. de off. II. §. 25 extr. Philipp. XII. 8. §. 21.

***) Iliad. IX. 442 sq.

Aristotelem sequi malumus, ut quamlibet bonum oratorem esse posse dicamus, etiam qui non sit vir bonus, facere tamen nullo modo possumus, quin eam partem philosophiae, qua formantur mores, oratori futuro necessariam esse fateamur. Quomodo enim apte et copiose aut laudabit aut vituperabit, nisi qui virtutum vitiorumque naturam, ex quibus omnis vera laus et omnis vituperatio nascitur, diligenter cognitam ac pertractatam habuerit? Quomodo potens et efficax in suadendo aut dissuadendo futurus est, qui, quae secundo horum librorum de utili atque inutili traduntur, nunquam didicerit? Quid aget in iudiciis, qui iustitiae iniustitiaeque cognitionem e philosophorum fontibus haurire neglexerit? An ego, si troporum ac schematum exempla traderem et quotidie illa ludimagistrorum dictata cantarem, de exordio, de divisione, de narratione, de confirmatione, de epilogo, de generibus caussarum, de statibus, ad quae puto iam multorum e vobis aures occalluisse, plus vobis ad eloquentiam prodessem, quam cum aut libros Platonis de republica aut Ciceronis philosophica interpretor? Vera et solida eloquentia non tantum in verbis posita est, sed in rebus. Praeclare autem Horatius*):

Scribendi recte sapere est et principium et fons.
Rem tibi Socraticae poterunt ostendere chartae;
*Verbaque praevisam**) rem non invita sequentur.*

Sed ut Ixion in fabulis pro Iunone nubem, ita hodie magna pars hominum pro eloquentia amplectitur inanem loquacitatem. Atque hoc deterius eunt***) res, quod qui omissis rebus verba curant, ne verba quidem satis curant, suntque in illo ipso suo puerili

*) A. P. 309. sqq.
**) Immo *provisam*, quod est in libris plurimis et optimis
***) Cic. ad Att. XIV. 15. Incipit res *melius ire*, quam putaram.

ac ludicro studio negligentes. Vos, si me auditis, utrumque curate, et date operam, ut olim oratio vestra et copia rerum madeat*), et bonis ac lectis verbis constructa sit. Ad utrumque vobis operam meam profiteor et, magis ut vos excitem, quam ut me extollam, iam nunc praedico ac praemoneo, nisi ad aliquam in hoc genere laudem perveniatis, daturum me operam, ut omnes homines intelligant, quidvis potius vobis, quam, me vivo, hortatorem ac ducem ad eloquentiam defuisse.

CUM ARISTOTELIS LIBROS DE ARTE RHETORICA INTERPRETARI INCIPERET.

ORATIO VII.

HABITA ROMAE POSTRIDIE NON. MARTII MDLXXVI.

Credo ego, auditores, vestrum plerosque mirari**), eosque maxime, qui me diutissime audierunt, quod, cum huius anni principio orationes Ciceronis in Verrem explicare ingressus essem, ostendissemque, non prius me destiturum, quam eas omnes absolvissem, nunc mutato praeter opinionem vestram consilio, Aristotelis libros de arte dicendi interpretandos susceperim. Nam duodecim totos annos, quibus in hac urbe publice docui, eam consuetudinem, quantum in me fuit, constantissime tenui, ut, cum alii ordinis mei homines fere tertio quoque mense novum aliquid susciperent, quod illa crebra commutatione facilius et allici et retineri iuvenum ani-

*) Poëtica loquendi forma, non imitanda in prosa. Ruhnk.
**) Cic. pro Rosc. Amer. §. 1.

mos cernerent: ego contra ab eo, quem semel in manus suscepissem*), libro, non facile avelli me paterer, neque integrum modo annum, sed nonnunquam triennium aut quadriennium uno atque eodem in scriptore consumerem. Quod institutum meum etsi non deerant qui reprehenderent, illi tamen, quibus ego me probari cupio, semper probarunt. Nunc igitur quid caussae fuerit, ut ab eo desciverim, aperire constitui, tum ut ne quis id, tamquam temere factum, levitati atque inconstantiae adscribendum putet; tum ut omnes intelligant, quidquid huius**) factum est, vestrae utilitatis caussa factum esse, neque alio quam ad studia vestra, quibuscunque rationibus possum, promovenda, meos omnes conatus, omnes cogitationes, omnia consilia pertinere.

Primum igitur viros graves et in hoc studiorum genere diligenter accurateque versatos, qui et ad me saepe domum ventitare et, cum licet, auditorium hoc frequentare consueverunt, quoties recordarentur veterum illarum disputationum, quae a me de rebus gravissimis quotidie habebantur, et olim cum Aristotelis libros de moribus et proxime cum Platonis libros de republica interpretarer, indignantes atque aegre ferentes audiebam, eo redactum esse me, ut de quaestiunculis ad grammaticos pertinentibus disserere cogerer et monere pueros, quid Latine, quid minus diceretur; quaerere, ex qua familia fuisset Verres, aut unde duxisset uxorem, aut ubi et quam diu exsulasset; quis ille esset, quem legum laqueis

*) Scripserat, ni fallor, *sumpsissem.* Ruhnk. Videtur Muretus *suscipiendi* verbum h. l. posuisse, ut librum non simpliciter significaret *legendum*, sed quem quasi foveret et amplexaretur.

**) Terent. Eun. I. 2. 122.

Et *quidquid huius* feci, caussa virginis
Feci.

cf. Cic. ad Att. XVI. 4. §. 3, Itaque non video sciturum me, *quid eius sit*, ni statim aliquid litterarum.

irretitum versicoloribus tabellis iudicum severitati eripuisset Hortensius; quando ludi Romani, quando ludi Victoriae, quando plebeii committerentur; eiusdemque generis alia, quae fallere modo atque oblectare puerorum otium, non etiam cordatorum hominum studia tenere possent, quorum in orationibus Ciceronis aliisque eius notae scriptis exerceretur industria: a me graviora quaedam et minus vulgaria requiri; Ciceronis scripta magnam partem eiusmodi esse, ut eorum sententiam quilibet, qui modo neque pingui atque obtuso ingenio sit, neque in litteris hospes et peregrinus, si non facile, at certe aliquo modo per se consequi queat; esse alios scriptores, qui sine aliquo itineris duce vix perlustrari a rudioribus possint; ad hos cupere se aditum sibi opera mea patefieri, ad hos facem sibi a me aliquam praeferri; quod laboris in eis intelligendis capere necesse haberent, eius sibi partem per me aliquam detrahi. In eo autem sermone saepe Aristotelis libros de Rhetorica nominabant, ostendebantque non obscure, nihil sibi accidere posse iucundius, quam si adducere me possent, ut eos publice interpretarer. Ego qui et iustae eorum petitioni obsequi cuperem, et, ut verum fatear, voluntate mea eo inclinarem, quo me ipsi vocabant, nihil tamen prius decernendum statui, quam, ut veteres illi Apollinem, ita eum consulerem, qui mihi in rebus obscuris et incertis pro Apolline est, praestantissimum virum et summa eruditione, summa virtute, summa dignitate praeditum, Gulielmum Sirletum Cardinalem, commune decus ac praesidium omnium litterarum, omniumque litteratorum. Ad quem cum venissem sententiamque ac voluntatem ipsius super hac re exquisiissem, homo omnium, quos unquam audivi, disertissimus et in dicendo copiosissimus, ita vehementer hortari me coepit, ne ulterius differrem facere quod rogabar,

verbis, quae timido quoque possent addere mentem,
ait Horatius*), ut non modo me, qui eodem, ut dixi, propendebam, sed quemlibet alium, vel eloquentia vel auctoritate sua, quo vellet, impulsurus fuisse videatur. Illius igitur auspiciis, quod felix faustumque sit, bonae spei plenus, ad hoc mihi arduum ac laboriosum, vobis, ut spero, utile ac fructuosum munus accingor. Et quoniam consilii mei rationem, tanto praesertim auctore subnixam, satis iam omnibus probatam esse confido, accedo ad ea, quae celeberrimi Aristotelis interpretes cuiusque libri principio accurate tractare ac persequi solent. Sunt autem illa numero septem. Primum enim videndum est, quid in his libris Aristotelis propositum sit, quod illi σκοπόν vocant; tum quae utilitas ex accurata eorum pervolutatione**) sperari queat; tertio, quae sit vis ac ratio inscriptionis; quarto, sitne verus hic ac germanus Aristotelis fetus; quinto, quo ordine inter ipsius opera legi debeat; sexto, in quot ac quae praecipua capita dividatur; postremo, ad quam philosophiae partem pertineat. De quibus singulis dum breviter disputo, peto, ut me attente audiatis.

Propositum est igitur Aristotelis viam ac rationem tradere, qua, ubi perpetua ac continuata oratione utendum est, videamus omnia, quae accommodata sunt ad id, quod volumus, persuadendum atque obtinendum. Nam ut in topicis, quibus totam dialecticen complexus est, omnes vias tradidit, quibus in colloquiis et congressibus hominum possemus probabiliter aut opinionem nostram tueri aut alienam impugnare, ita in his libris nihil praetermittit eorum, quae usui esse possunt, cum quis perpetua oratione aliquid multitudini persuadere meditatur. Egregia

*) Epist. II. 2. 36.

**) Huius substantivi praeter Muretum nullus auctor in promtu.

res, Deus immortalis! egregia et digna, quam vos, quibus integer aevi sanguis*), quibus virent genua**), omni studio ac contentione sectemini. Quid enim aut gloriosius aut utilius aut denique optabilius, quam regnare quodammodo ac dominari in aliorum animis, flectere eos linguae gubernaculo, quo velis, et quid probent, quid reiiciant, quasi pro imperio ac potestate praescribere? Neque vero est, quod vereamini, ne vobis fucus fiat***), neu praeclara quaedam et eximia professi, nihil postea, quod aut exspectationi vestrae aut pollicitationibus nostris respondeat, proferamus. Aristoteles est, quem sequimur, non ostentator aliquis, non unus ex istis diobolaribus†) magistris, qui cum inepta quaedam et puerilia et ad scholasticas modo concertationes utilia tradiderunt, hanc rhetoricam esse iactant; sed philosophus gravissimus, veritatis amantissimus et cum aliis nominibus suspiciendus, tum hoc vel praecipue, quod semper plura praestat, quam pollicetur. Utinam modo vobis serio experiri libeat, an haec vera sint; utinam quam facile dictis nostris constabit fides, tam facile ac constanter a vobis industria sedulitasque praestetur. Non metuo, ne quis se delusum conqueratur.

Atque equidem prope iam supervacaneum puto, plura verba facere de eo, quod secundo loco proposueram, hoc est, de utilitate, quae accuratam horum

*) Virg. Aen. II. 638.
vos o, quibus *integer aevi*
Sanguis, ait, solidaeque suo stant robore vires.

**) Horat. Epod. XIII. 4.
dumque virent genua
Et decet, obducta solvatur fronte senectus.

***) Q. Cic. de petit. Cons. 9. §. 35. si eum, qui tibi promiserit, audieris *fucum, ut dicitur, facere* velle.

†) Plaut. Poen. I. 2. 58. *scorta diobolaria*, quae duobus obolis conciliari possunt.

librorum tractationem consecutura videatur. Nam et res per se clara et perspicua est, et cum alii, tum nos ipsi saepe multa de utilitate eloquentiae diximus; et Aristoteles ipse sub principium huius libri in eam sententiam dicturus est pauca quidem, ut Menelaus Homericus *), sed quibus nemo acer et intelligens existimator plura requirere debeat. Transeamus igitur ad inscriptionem, quae haec est: *Aristotelis de arte Rhetorica libri tres.* In qua nihil fere aliud notandum videtur, quam non frustra in ea artis nomen expressum esse. Plato enim, ut suo loco videbimus, rhetoricam artis nomine indignam esse dixerat, eamque usu tantum quodam et exercitatione rationis experti contineri et, ut ipsius verba ponamus, *τριβήν μόνον τινὰ καὶ ἐμπειρίαν ἄλογον εἶναι* tradiderat. Quam opinionem, ut statim a principio amoliretur Aristoteles, ne qui forte Platonis auctoritate commoti nullam esse artem dicendi putarent, in ipso librorum suorum vestibulo artis nomen adscripsit. Vix puto esse quemquam hodie usque adeo imperitum, ut hos libros esse eos autumet **), quos de arte rhetorica ad Theodecten Aristoteles scripsit, sed tamen quia scio fuisse, qui ita crederent, quasi praeteriens monebo, alios esse: etenim tertio horum librorum ***) libri ad Theodecten citantur. Nunc dicamus de eo, quod quarto loco posuimus, et videamus, ecquid certo constituere possimus, hos libros Aristotelis esse. *Πάσχομεν γάρ τι καὶ ὑπὸ τῆς τῶν προσώπων δόξης*, ait Simplicius. Ne quis autem hoc frustra quaeri existimet, sciat, veterem hunc errorem esse, ut claris scriptoribus multa tribuantur, quae ab eis scripta non sunt. Sic Homero ipsi, scriptorum nostrorum antiquissimo, non desunt.

*) Iliad. III. 214 sq.

**) I. e. *dicat*, *affirmet*, non *censeat*, *opinetur*. cf. Hor. Serm. I. 45.

***) cap. 9. extr. pag. Bekk. 1410. b.

qui hymnos sive, ut Thucydides vocat, prooemia falso tribui affirment, etsi mihi quidem Thucydides omnem dubitationem tollere videtur, qui ea ut Homerica agnoscit. Sic quaedam Moschi et Bionis Theocrito vulgus adscribit. Sic Ara eius putatur esse, cum ex Luciano constet, eam esse Dosithei*), et Securis, quam Hephaestio Simmiae Thebano **) tribuit. Sic Phaedonem Platonis sunt qui Panaetii Stoici esse contendant. Sic eiusdem Alcibiades secundus ab aliis ad Xenophontem refertur. Sic denique multa scripta veterum aliorum sunt, aliorum putantur. Contigit hoc interdum propter similitudinem nominum, ut cum Demetrii Alexandrini libellus elegantissimus de elocutione Demetrio Phalereo***) tributus est. Sic olim multae fabulae tribuebantur Plauto, quae Plautii cuiusdam erant †). Sic Anaximenis Lampsaceni liber de rhetorica ad Alexandrum vulgo inter Aristotelea numeratur ††). Sic quidam ex veteribus non ab eodem Homero scriptam esse dicebant Odysseam, a quo Ilias scripta esset. Interdum propter similitudinem inscriptionum, ut cum Ethica scripsisset Aristoteles, scripsisset et Nicomachus, erant olim qui Nicomachi Ethica ad Aristotelem referrent. Sed praeter ceteros Aristotelis scripta senserunt hoc malum, idque propter eam caussam, quam mox audietis. Aristoteles moriens Theophrastum ut scholae, ita bibliothecae suae successorem reliquit; Theophrastus et suam et eam, quae Aristotelis fuerat, Neleo Scepsio, qui utramque in patriam asportavit. Huius heredes, homines imperiti et

*) *Dosiadis* scribere voluit. Vide Lucianum Lexiph. p. 350. et Fabric. Bibl. Gr. Vol. II. p. 447.

**) Immo *Rhodio*. Vid. Hephaest. Enchirid. pag. 31. ed. Pauw.

***) Cf. Muret. Var. Lect. I. 16. pr.

†) Vid. Gell. N. A. III. 3.

††) Cf. Spalding ad Quinctil. III. 4. 9. Coraci Syracusano tribuit Garnier.

idiotae, libros illos negligenter habuerunt, ita ut multis admodum locis humore corrupti et a tineis exesi sint. Accidit, ut reges Asiae, conficiendarum bibliothecarum studio incensi, libros veteres undique conquirerent, magnaque praemia proponerent, si quis ad se aliquid Platonis aut Aristotelis aut similium attulisset. Ibi improbi homines, pecuniae cupiditate adducti, multa affinxerunt Aristoteli, de quibus Aristoteles nunquam ne per somnium quidem cogitarat. Hanc historiam narrat Strabo lib. XIII. de situ orbis, narrat Athenaeus, narrat Plutarchus in Sylla *). *Ἐγράφη δὲ πολλὰ βιβλία κατ᾽ ἐκεῖνον μάλιςα τὸν χρόνον*, ait Simplicius, *ὅτι πολλοὶ τῶν βασιλέων περὶ τὰς βιβλιοθήκας σπουδάζοντες, πολλοῦ χρυσίου τὰ ἀπεξενωμένα τῶν βιβλίων ὠνοῦντο.* Quatuor igitur argumentis praecipue *τὰ γνήσια* deprehendi solent: similitudine elocutionis, convenientia sententiarum, si item liber ille, de quo quaeritur, citetur in aliis *γνησίοις* aut in eo citentur alii, quos constet esse *γνησίους*, et si eum ex antiquis ii, qui de huiusmodi rebus iudicare poterant, pro Aristoteleo habuerunt.

Reliqua desiderantur **).

*) Strab. pag. 608. sq. Athen. I. pag. 3. A. Plut. Sull. cap. 26.

**) „Quae hic desunt," inquit Thomasius, „ea vel ex initialium verborum inspectione certum est expleri per sequens Mureti *Prooemium* in Rhetor. Aristotelis libr. I." Vid. Tom. III. pag. 735. ed. Ruhnk. et nostram editionem vol. II. in *addendis* ad illam orationem.

CUM PERGERET IN EORUNDEM ARISTOTELIS LIBRORUM DE ARTE RHETORICA INTERPRETATIONE.

O R A T I O V I I I.

HABITA ROMAE POSTRIDIE NON. NOV.

M D L X X V I.

Non detinebo vos inanibus verbis. Neque enim id aut mea multorum iam annorum consuetudo fert, aut utilitatis vestrae ratio postulat. Licuerit olim adolescentiori*) captare ac persequi communes locos, et eorum unum aliquem quotannis deligere, in quo comendo ac poliendo primus hic consumeretur dies. Tunc fortassis aetatem floridam floridum orationis genus non dedecebat, studioseque omnia conquirentem, quibus aures irritarentur, nemo culpabat. Mea nunc oportet mecum una canescat oratio: et ut corporis tardior motus effectus est, sic et ipsa gravior facta, amplius sibi iuveniliter exultandum non putet. Non omnibus aetatibus eadem conveniunt, neque quidquid virginem decuerat, matronam decet. Etiam anni tempestatibus sua cuique ceterarum dissimilis pulcritudo est. Verno tempore gemmea pratorum nemorumque viriditas, et rivorum decurrentium allisa et impacta molliter ad pellucentes lapillos argenti similis aquula pascit oculos; mulcet undique aures avium cantus; ab arboribus in novum se florem induentibus odores suavissimi afflantur; ad voluptatem atque oblectationem omnia dirigi eamque spectare unam videntur. Talis adolescentiae facies est. At posteaquam et fruges et arborum fetus aestivo calore percoctos ac torrefactos tepore suo mitigavit et ad maturitatem perduxit auctumnus, lon-

*) Cic. ad. Fam. IX. 8. pr. Nosti enim profecto os *adolescentioris* Academiae.

ge alius arvorum, alius arborum aspectus est. Flavae segetes, lividae vites, onustae opibus suis arbores; non corollae iam aut serta texuntur, sed teritur area, fluunt praela; horrea cellaeque complentur; ad utilitatem, non amplius ad voluptatem, omnia referuntur. Hic, in quo ego nunc sum, quasi auctumnus quidam aetatis est, quod senectutis limen ac vestibulum Graeci poëtae vocant. Quo tempore ut in rei familiaris administratione attentiores esse ad lucrum homines, omissis inanibus, solent: ita me in hac litterarum tractatione, quod mihi unicum patrimonium est, iis omnibus, quae ad pompam tantum atque ostentationem faciunt, amputatis ac circumcisis, fructuosa modo consectari decet.

Itaque hodie non faciam id, quod multi me fortasse facturum putabant, ut aliquod mihi argumentum sumam, in quo disertus ac copiosus videri studeam, sed ea oratione mea complectar, quae, si dabitis operam, ut bene penitus animo combibatis ac comprehendatis, non minimam vobis utilitatem allatura esse confido. Quando enim Aristotelis de arte rhetorica libros una evolvere exorsi, propter eam, quae quotannis aestate fieri solet, exercitationum nostrarum intermissionem, diu iam ab eo evagati quasique peregrinati sumus, ne quid ea res nobis incommodi afferat, neve obstet, quo minus quae reliqua sunt facile a vobis percipi possint, revocabo ac repetam usque a capite omnia, quae usque huc, duce ac magistro Aristotele, didicimus, eorumque summam quandam conficiam, ut, cum vobis in memoriam redegero si quid effluxit, omniaque sub uno aspectu posuero, commodius cetera pertexantur. Principio igitur meministis dicere me, quatuor fuisse, quae Aristoteli de rhetorica scripturo obiici posse viderentur. Primum, non satis dignam esse, quam talis tantusque philosophus sibi docendam atque illustrandam sumeret, quippe quam usque eo

contempsisset atque abiecisset Plato, ut in Gorgia eam cum arte coquorum comparasset, easque inter se proportione respondere dixisset. Merito autem magna iam tum erat Platonis auctoritas. Sed cum idem ille rhetorices exagitator Plato*), dialecticam summis laudibus affecisset, summo artificio fecit Aristoteles, ut in ipso operis sui vestibulo rhetoricam non cum arte coquorum, ut ille dixerat, sed cum ea, quam ipse laudibus in coelum tulerat, quam fastigium omnium disciplinarum vocaverat, dialectica ex aequo conferendam ac comparandam esse contenderet, idque veris ac solidis argumentis doceret. Deinde quia idem Plato rhetoricam ab artium numero excluserat eamque usum modo quendam et exercitationem esse, artis ac rationis expertem, dixerat: obiicere aliquis Aristoteli poterat, frustra eum in ea re certis praeceptionibus alliganda ac devincienda laborare, quae usu tantum quodam sine ulla certa ratione contineretur. Quam reprehensionem ita summus philosophus a se amoliebatur, ut doceret, quaecunque ab hominibus ita fierent, ut alii temere ac fortuito, alii exercitatione et diligentia adhibita idem efficerent: iis in omnibus caussam notari observarique posse, cur ita eveniret; caussae autem, cur quidque fiat, cognitionem ac comprehensionem, et omnium et Platonis ipsius confessione proprium quiddam artis esse; ex quibus effici, aut artem iam esse rhetoricam, aut certe, si quis in eam curam incumberet, facile ad artis formam posse revocari. Nam quod tertium afferri poterat, sive illa ars esset sive minus, satis multos illius doctores ac magistros exstitisse, ut caussa non esset, cur hic noster actum agere et quae ab aliis toties decantata ac repetita erant, denuo reponere atque iterare vellet: id ipse ita refutabat, ut diceret, alios ante se omnes aut particulam modo quandam

*) Cic. orat. §.42. Plato — *exagitator* omnium *rhetorum*.

artis attigisse, aut etiam iis se in rebus exercuisse, quae nihil ad artem pertinerent; nervos ac robur ipsius artis aut modice delibasse aut penitus omisisse; alios igitur eam doctores requirere, aliis magistris indigere; operam in ea pertractanda ac perpolienda suam minime otiosam ac supervacaneam fore. Quarta accusatio longe omnium gravissima erat, nisi refutata esset. Erant enim, qui dicerent, rhetoricen non modo utilem non esse, sed etiam perniciosam ac pestiferam, ut eam qui docerent, nedum praemio afficiendi, sed e civitatibus eiiciendi atque exterminandi viderentur. Hanc infamiam arti suae conflaverant sophistae, cum profiterentur, arrogantibus sane verbis et invidiae plenis, docere se, quomodo caussa inferior dicendo superior fieri posset. Sed Aristoteles et multis argumentis eam utilissimam esse hominum generi docuit, et quae mala vulgo ex ea manare putarentur, ea non arti ipsi adscribenda esse, sed eorum improbitati, qui re per se bona et salutari ad homines in fraudem inducendos abuterentur. His perpurgatis accessit ad ipsius artis tractationem, ac primo loco docuit, falsum esse, quod Plato a Gorgia dici fecerat, quodque multi postea, quamquam merito ab Aristotele reiectum ac repudiatum, secuti sunt, rhetoricam esse aut artem aut facultatem persuadendi. Ut enim medicina non est ars sanandi, sed ars videndi omnia, quae apta et accommodata sunt ad sanitatem aut conservandam aut recuperandam, ita rhetorica non est ars persuadendi, sed ars videndi atque excogitandi omnia, quae in quaque re valent ad faciendam fidem. Certe enim cuiusque artis finis est id, quod ita unaquaeque ars spectat, ut non progrediatur ulterius, sed ubi id praestitit, suo se munere perfunctam putet. Ut ergo medicus non ita se demum muneri suo satisfecisse arbitratur, si aegrotum sanaverit, sed cumulate quidquid a se requiri potest praestitisse,

si ex artis suae praeceptis ea omnia adhibuerit, quae ad sanandum pertinebant: ita orator, etiamsi non semper persuadeat, dum tamen nihil omittat eorum, quae artificiose cogitari possunt ad persuadendum, finem arti suae propositum consecutus est. Nam quod postea quidam clari inprimis ac nobiles dicendi magistri*), finem oratoris esse dixerunt, persuadere, munus autem, dicere apposite ad persuadendum, in quaestione satis per se ad explicandum facili distinctionem minime necessariam quaesierunt. In omnibus enim artibus idem prorsus est officium artificis et finis artis. Sed nihil prohibet **) eum ipsum artis finem ad alium finem ulteriorem referri, ut constare potest ex iis, quae disputari solent principio libri primi Ethicorum. Neque unquam finis ita statuendus est, ut illius consecutio atque adeptio non sit in potestate nostra. Et hoc sequebantur Stoici in multo graviori disputatione, cum dicerent, finem hominis esse, non quidem consequi ea, quae secundum naturam essent: id enim non semper ab homine posse praestari, sed omnia facere, quae ad illorum consecutionem pertinerent. Quod quidem ita mordicus defendebant, ut dicerent, finem periti iaculatoris esse, non tam collineare, id est, eum locum, quem peteret, hasta aut iaculo attingere, quam omnia facere ad collineandum. Qua in re etsi deridentur a Cicerone ac Plutarcho ***), non tamen fortassis tam ridicula est eorum opinio, quam primo aspectu videri potest.

Sed Aristoteles, ut ad institutum nos referamus, rhetoricam definiebat facultatem videndi, quid in quaque re aptum esset ad persuadendum. Quam

*) Cic. de Inv. I. 5. §. 6. Quinctil. II. 15. 3. sqq.

**) Cic. de off. III. 11. §. 27. ad Fam. 1. 9. §. 7.

***) Tom X. pag. 418. Reisk. Cic. de Fin. III. 6. extr. V. 7. extr.

definitionem a M. Fabio *) parum considerate reprehensam, a nobis accurate ac diligenter defensam esse meministis. Vis autem persuadendi tribus omnino in rebus sita est: ut bene de nobis opinetur auditor; ut ita commoveatur ipsius animus, quomodo expedit ad id, quod volumus, obtinendum; et ut nos id, quod persuadere volumus, aut demonstremus aut demonstrare videamur. Hoc postremum, quod alii omnes prope intactum reliquerant, Aristoteli primum ac praecipuum et solum ex tribus artis proprium videtur. Itaque de eo primum dicere ingressus est. Eorum igitur, quibus demonstramus id, quod volumus, duo genera sunt: unum eorum, quae arte pariuntur; alterum eorum, quae extrinsecus afferuntur. Leges enim et testimonia et quaestiones et iusiurandum et pacta non orator ipse fabricatur, neque ex caussae visceribus **) eruit, sed extrinsecus allata, artificiose tamen tractat, eisque, prout commodum est, robur aut addit aut detrahit. Rursus eorum, quae ipse artificio suo gignit quasique producit, bipertita distinctio est. Ut enim dialecticus duobus instrumentis utitur ad probandum, syllogismo et inductione: ita orator duobus, quae illis ex altera parte respondent, enthymemate et exemplo. Enthymema, oratorius syllogismus est: exemplum, oratoria inductio. Cum autem orator in necessariis rebus perraro versetur, sed in iis plerumque, de quibus deliberamus, quaeque etiam aliter se habere possunt: fit, ut exemplum quidem sit inductio, enthymema autem syllogismus eiusmodi de rebus, quae nulla necessitate devinctae, sola probabilitate nituntur. Cumque necessaria ex necessariis, verisimilia ex verisimilibus concludantur ac

*) II. 15. §. 13. sqq.

**) Cic. de orat. II. 78. §. 318. Haec autem in dicendo non extrinsecus alicunde quaerenda, sed ex ipsis *visceribus caussae* sumenda sunt.

colligantur, omninoque similia sint ea, quae concluduntur, eorum ex quibus conclusa sunt: efficitur, ut enthymemata paucissima ex necessariis, pleraque omnia ex verisimilibus ducantur atque eruantur. Ducuntur autem enthymemata ex iis, quae *εἰκότα* Graeci vocant, nos fortasse *consentanea* vocare possumus, et ex signis. *Εἰκότα* sunt generales quaedam sententiae de iis, quae ad vitam hominum pertinent, verae quidem illae plerumque, neque tamen semper ac necessario verae. Cuius generis sunt, senes parcos esse ac severos; adolescentes propensos ad libidinem; ingeniosos esse Athenienses; hebetes atque obtusos Scythas. Signorum autem alia nihil necessario concludunt, sed tamen habent aliquam speciem probabilitatis, ut illud Aeneae apud Virgilium*):

Accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno
Disce omnes.

Non enim, si fallax Sino fuit et idem Graecus, satis argumenti est, cur putemus Graecos omnes esse fallaces; aut si quis eum, qui crebro anhelet, ex eo colligat febrim habere. Non enim soli id faciunt, quos febris tenet. Alia rem necessario demonstrant, ut si quis neget virginem esse eam, cui lac ex uberibus fluat. Priora illa communi nomine signa dicuntur: haec Aristoteles *τεκμήρια*, Cicero proprias notas vocat. Exemplum autem est, cum ex uno pluribusve similibus aliud item simile colligitur: ut, si intemperantia ac libido Tarquiniis, si Dionysio iuniori regnum ademit, credibile est, huius quoque, qui illos imitatur, eundem exitum fore. Secuta inde est enthymematum divisio, quod alia oratoria essent, alia certae alicuius artis aut facultatis propria. Oratoria sunt, quae ducuntur aut ex locis communibus, aut ex iis formis, quae a rhetoribus traduntur. Sin-

*) Aen. II. 65.

gularum artium propria, quae ducuntur ex propriis principiis huius aut illius artis. Loci communes sunt, ex quibus nihilo magis in hac, quam in qualibet alia, arte argumenta depromi possunt: qualis est locus a maiori et a minori. Formae sunt generales quaedam enunciationes ad certum tantum aliquod genus accommodatae, ut in physicis: principia rerum esse contraria; omnem motionem in tempore fieri; levia sursum tendere, gravia deorsum. Haec oratoris non sunt, ut neque dialectici; sed ut dialecticus locos quosdam communes habet, ex quibus ad omnem quaestionem argumenta depromit, alios proprios singulorum problematum, in quibus versatur, ut ad genus, ad accidens, — utamur enim sane hac voce, quando aliam aeque commodam reperire non possumus, — ad proprium, ad finitionem aut confirmandam aut infirmandam: sic et orator quosdam locos habet communes omnium generum rhetoricos, alios uniuscuiusque generis proprios. Illos Aristoteles generis nomine locos, hos formas vocat, ac saepius tamen etiam de formis ipsis loquens, locorum nomine utitur. Eas igitur formas, id est, locos uniuscuiusque generis proprios, priore loco explicaturus, necesse habuit prius, quae quotque rhetorices genera essent, exponere. Sunt autem tria, ostentativum, — ita enim melius, quam, ut alii, demonstrativum, — deliberativum et iudiciale. Deliberativum suasione et dissuasione; iudiciale accusatione et defensione; ostentativum laude ac vituperatione continetur. Deliberatio de futuris; iudicium de praeteritis instituitur; laus et vituperatio propria praesentium est. Fines proprii deliberationis, utile aut noxium; iudicii, aequum aut iniquum; laudis et vituperationis, honestas et turpitudo. Tenenda igitur est oratori copia quaedam communium sententiarum semper prompta ac parata, ex quibus argumenta ducat ad ostendendum, aliquid esse utile aut inutile, aequum

aut iniquum, honestum aut turpe. Hae sunt, quas formas vocamus. Communes autem trium generum sunt loci, quibus confirmamus, fieri aliquid aut potuisse aut posse, aut contra; factum esse, aut factum non esse; fore, aut non fore; magnum aut parvum esse; idque tum simpliciter, tum comparate. Atque haec tum communiter tenenda sunt, tum proprie ad unumquodque rhetorices genus accommodanda. His expositis, genus deliberativum tractare ingressus est, ut omnium praestantissimum et in quo ceteri ante ipsum minus elaborassent. Primum igitur ostendit, quo in genere rerum versetur omnis deliberatio; deinde autem omnes deliberationes publicas, eas enim praecipue spectabat, ad quinque praecipua capita revocavit. Aut enim deliberari de ratione conficiendae pecuniae, quod praecipuum est instrumentum rerum gerendarum, quaeque nisi publice suppetat, manca et mutila est omnis deliberatio; aut de bello et pace; aut de custodia regionis; aut de iis, quae importanda quaeque exportanda sunt; aut de legibus ferendis. His quinque capitibus omnis fere publica deliberatio continetur. Docuit igitur, quae ad unumquodque eorum oratori videnda essent. Quoniam autem omnis deliberatio refertur ad felicitatem aut ad partem aliquam felicitatis, idcirco de ea deque eius partibus varie ac copiose disseruit. Deinde, quia deliberatio non de fine ipso est, sed de iis, per quae ad finem pervenitur, id est, de bonis et utilibus, longe plurimos locos tradidit, ex quibus sumeremus argumenta, quibus aliquid aut bonum atque utile, aut etiam alio melius atque utilius esse ostenderemus. Idem postea, ne longior sim, in ostentativo et in iudiciali genere praestitit, omniaque subtilissime persecutus est, ex quibus aliquid aut honestum aut turpe, aut honestius aut turpius, aut aequum aut iniquum, aut aequius aut iniquius esse colligi posset. At quor-

iam in iudiciis non argumentis tantum utimur, sed etiam legibus, testimoniis, conventionibus, quaestionibus, iureiurando nitimur; eaque omnia interdum a nobis faciunt, interdum etiam caussae nostrae inimica sunt, idcirco in extrema parte huius libri, quae nunc explicanda nobis est, docet, quomodo iis, quae tormentis expressa sunt, quomodo iuriiurando vim ac robur aut addere aut adimere debeamus. Utilia praecepta et cognitu digna et oratorum iurisconsultorumque communia. Quae cum absoluta erunt, sumam mihi oratiunculam aliquam Ciceronis, in qua usum aliquem horum praeceptorum videre possimus. Interea, — paucorum enim dierum futurum negotium est, — absolvam inceptam a me vestra caussa, auditores, Latinam interpretationem secundi horum librorum, eamque divulgabo, ne quis vestrum Graeci sermonis ignoratione a cognoscendis Aristotelis praeceptis absterreatur. Ac vobis quidem, adolescentes, utcunque satisfecisse me, neque meam hanc disputationem vobis aut iniucundam aut inutilem fuisse confido. His autem magnis ac praestantibus viris, qui praesentia sua locum hunc cohonestare dignati, nihil ex me, quod gravitate atque amplitudine sua dignum esset, audire potuerunt, quam tandem referendae gratiae rationem inibimus? Pareamus potius Aristotelis praecepto, qui hoc ipso in libro de iis, quae supra vires sunt, ne cogitationem quidem suscipiendam monet, et multo plus eis nos debere confessi, quam exsolvere ulla ratione possimus, hoc saltem eis referamus, ne eos a gravioribus negotiis, quae honoris nostri gratia omiserunt, avocatos diutius retineamus.

EXPLICATURUS LIBROS ARISTOTELIS DE REPUBLICA.

ORATIO IX.

HABITA ROMAE PRIDIE NON. NOVEMBR. MDLXXVII.

In rebus humanis nihil esse mente ac ratione praestantius, nihil divinius, summo semper consensu sapientissimi homines iudicarunt. Quin etiam veterum nonnulli cum expressam in ea divinitatis imaginem cernerent, neque tantum ingenii acumine valerent, ut exemplar ipsum et id quod ex eo ductum quasique effictum esset, discernere ac diiudicare possent, mentes nostras ex divina mente delibatas ac decerptas*) ipsiusque rerum omnium opificis Dei particulas quasdam esse dixerunt. At illi quidem et de hominibus nimis elate ac superbe et de Deo parum pie religioseque senserunt: qui et homines Deo exaequare conarentur et non intelligerent, ista distractio et dilaceratio quantopere aliena esset a natura omnium longe simplicissima maximeque una; neque viderent, quantam in se impietatem susciperent, qui si stultitiam suam pertinaciter tueri vellent, necesse haberent fateri, partem aliquam Dei interdum et vitiorum maculis contaminari et apud inferos poenas luere ab ipsomet Deo improbitati et nequitiae constitutas**). Quae ut cogitare summae amentiae atque impietatis foret, ita illud sine ulla dubitatione verissimum est, admirabilem quandam esse humanae mentis praestantiam, neque in iis omnibus, quae infra lunam sunt, mente ac ratione superius quidquam posse reperiri. Ea genus humanum cetera animalia superat, eaque illis omni-

*) Cic. de Senect. 21. §. 78.
**) Cic. de N. D. I. 11. 27. extr.

bus praeest, quamvis aliis rebus ab eorum plerisque superetur. Vincit hominem celeritate cervus, taurus robore, utroque leo, neque quisquam nostrum aut visu lyncas aequaverit aut talpas auditu aut odoratu canes. Neque tamen haec obstant, quo minus et has et alias animantes in potestatem nostram perducamus, earumque vel carnibus vescamur, vel corio tegamur, vel eis ad varia ministeria utamur. Leones ipsos multi ad currum iunxerunt, quidam etiam eis tamquam mulis clitellariis ad onera convehenda usi esse dicuntur. Neque tantum armatas cornibus, dentibus, ungulis feras e speluncis et latibulis suis extrahimus, sed maria ipsa scrutamur, sed*) elatas pennis in sublime volucres consequimur tamen et configimus, aut aliis artibus captas famulari**) cogimus aut voluptati aut utilitatibus nostris. Tanta vis ac potestas mentis est, tantum in cetera omnia imperium rationi ac consilio a natura tributum est. Quin etiam ex omni hominum numero, qui mente ac consilio ceteris antecelluerunt, iis in omni aetate rerum summa permissa est, iis habenae concreditae, iis tradita gubernacula, ii supra ceteros quasi Deorum loco habiti; ii semper imperium in alios multo robustiores ac potentiores, ne ipsis quidem, dummodo ita esse crederent, repugnantibus, sed se etiam ultro subiicientibus, exercuerunt. Lycurgum quidem, cum ingrederetur templum Apollinis Delphici, sacerdos, quae ei templo praeerat, versibus quibusdam affata esse traditur, quibus ambigere se dicebat, Deumne illum, an hominem appellaret, et eo tamen inclinare ac propendere, ut Deum potius quam hominem esse arbitraretur***). Neque tamen aut ipse inter Lacedaemonios, aut inter Athenienses

*) Cic. de Fin. II. 14. §. 45. extr. Plin. ep. I. 12. extr. Liv. III. 11. §. 2.

**) Cic. de Rep. III. 25.

***) Plutarch. in Lycurgo c. 5. Herod. I. 65.

Solon, aut inter Locrenses Zaleucus, aut eorum quisquam, qui civibus suis leges tulisse memorantur, viribus corporis inter suos excelluerunt, sed vi mentis ac consilii illam sibi tantam auctoritatem potentiamque pepererunt. Est hic admirabilis rerum ordo a praepotente Deo constitutus, ut quae praestantiora sunt, imperent, quae deteriora, serviant. Praestant autem animata inanimis, sentientia non sentientibus, mente praedita mente carentibus, et ex iis ipsis, quae mente praedita sunt, ut cuiusque mens perfectior est, ita in sui generis alia aeterna quadam et immutabili naturae ipsius lege dominatur. Uniuscuiusque autem rei perfectio est sua cuiusque virtus. Quare et quae virtus propria est mentis humanae, eadem illius perfectio atque absolutio est. Quam igitur humanae mentis virtutem esse dicemus, aut quam illius reperiendae rationem inibimus? Nempe si oculi virtutem quaereremus, constitueremus ante omnia, quodnam esset proprium opus oculi, quod munus, quae functio: quo semel posito ac constituto, tum deinde, quae oculi affectio caussa esset, ut oculus optime suo munere fungeretur, eam affectionem virtutem esse oculi diceremus. Mentis opus est videre, cernere, intelligere, caussarum et eorum quae fiunt ex caussis, ordinem ac connexionem intueri. Sed eorum, quae mente cernuntur, tria genera sunt: unum eorum, quorum cognitione et intelligentia ita pascimur, ut in ea conquiescamus neque spectemus alio; alterum eorum, quae ad actionem; tertium eorum, quae ad molitionem alicuius operis effectionemque referuntur. Primi generis sunt, quae de primo rerum ortu ac principiis, de corporibus coelestibus, de caussis imbrium, ventorum, grandinum eiusdemque generis aliis a philosophis disputantur. Ad actionem pertinent, quae de instituenda vita conformandisque moribus, de omni genere officii, de virtutibus denique ac vitiis disseruntur. Ad operum autem

effectionem, quae fabrorum, architectorum, fusorum, pictorum, statuariorum et talium opificum praeceptis continentur. Sed qui se homines sublimium et abditarum rerum tractationi dediderunt, omnemque vim ingenii ad earum pervestigationem contulerunt, eos admirantur quidem ceteri ut magnos et sapientes viros, neque tamen se propterea illis regendos gubernandosque permittunt. Neque quisquam ex omni memoria reperietur, ad quem cives sui, quod eximius geometra esset aut astrologus aut physicus, imperium detulisse dicantur. Multoque minus artificibus habetur is honos, qui quamlibet in suo genere excellant, si tamen nihil aliud habeant, quod in censum deferant, in sordidissima civitatis parte numerantur. Ac saepe opera potius miramur, quam artifices ipsos, ut Doryphorum, quam Polycletum, Iovem Olympium, quam Phidiam. Sciteque et sapienter Plutarchus, *Si quis*, inquit, *honeste ac liberaliter educatus adolescens aut tabulam aut signum egregii operis inspiciat, mirabitur ille quidem et commendabit operis elegantiam, sed nunquam tamen illius pictoris aut statuarii, cuius id opus esse dicitur, similem esse se optabit. At si aliquam Demosthenis orationem aut aliquem Platonis dialogum legat, multoque magis, si Cimonis, Miltiadis, Themistoclis res gestas audiat, non tantum admirabitur talium operum pulcritudinem, sed omnibus votis optabit, se eorum, qui illa scripserunt gesseruntve, quam simillimum esse.*

Quod si et aliqua mentis virtus est, quae hominem efficit aptum ad imperandum, et ea laus neque iis, quae in sublimium rerum tractatione ita defixae sunt, ut se nunquam ad haec inferiora demittant, neque iis, quae in opere faciendo occupatae, tribui potest: restat, ut prudentiae, quae actiones hominum dirigit, rerum humanarum rectio ac procuratio debeatur. Recte igitur principes philosophorum, Plato et Aristoteles, prudentiam imperantum propriam esse di-

xerunt. Sed prudentiae tripertita vis est. Alia enim eius praecepta docet, quomodo quis vitam suam privatim instituere debeat; alia ad rationem administrandae rei familiaris pertinet; alia ad regendas ac temperandas civitates. Haec autem ad unum eundemque finem omnia diriguntur, id est, ad felicitatem. Sed interdum agitur de felicitate unius hominis; interdum quomodo id ipsum bonum toti familiae comparetur; interdum quomodo civitati. Semper autem partes referuntur ad totum: neque aliam ob caussam bene esse huic aut illi parti cupimus, quam ut bene sit etiam toti. Totum enim parte aliqua carere potest, at toto sublato una interire partes omnes necesse est. Ex quo fit, ut singulorum felicitas referatur ad felicitatem totius familiae: familiarum ad felicitatem totius civitatis. Quam enim rationem habet unus ex familia ad familiam, eandem habet familia ad civitatem. Quanto igitur universae civitatis bonum unius aut civis aut familiae bono superius est, tanto politice, — ita enim eam Graeco quidem, sed quod iam pridem ius togae impetravit, vocabulo nominant, — ceteris prudentiae partibus antecellit. Ac libros quidem ethicorum Aristotelis ad Nicomachum, quibus ea, quae ad singulos pertinent, eruditissime et copiosissime explicata continentur, interpretari coepi hac ipsa in schola quatuordecim abhinc annis, iuvatque me memoria repetere tempus illud, cum tanti ad me concursus fierent, quanti multis annis antea ad neminem facti erant; cum tanta quotidie multitudo conflueret, ut eam locus ipse vix caperet, eaque non adolescentium modo discendi cupidorum, — quorum nonnulli multo facti meliores magistro, quae tunc ex me discebant, ipsi hodie alios docent, nonnulli etiam ad magnas reipublicae partes admoti, quae tunc audiebant, ea nunc re ac factis exsequuntur, — sed et senum primae auctoritatis summaeque eruditionis, qui et

praesentia sua cohonestabant disputationes meas, et exemplo suo iuvenum animos ad honestarum artium studium excitabant. Neque haec gloriandi caussa dico; sed quod magno cum animi mei dolore videam, quantopere conversa ac commutata sit rerum facies, cum ita refrixerit ac relanguerit in hac quidem urbe impetus hominum ad haec studia, ut, nisi Deus labentibus et ad interitum vergentibus litteris opis aliquid attulerit, summa omnium bonarum artium ignoratio brevi tempore consecutura videatur. Quid enim est, cur quisquam meliora sperare, aut cur non etiam graviora metuere debeat? Negligitur lingua Latina, quae patrum ac nostra etiam memoria ita florebat, ut nusquam propemodum homines nisi Romae bene Latine aut loqui aut scribere putarentur. Graeca, cuius discendae caussa vir sempiterna laude dignissimus, Petrus Bembus, cum adhuc adolescens esset, in Siciliam profectus est, quod ibi meliores illius magistros esse audierat: cum multi illis temporibus eadem de caussa usque in Graeciam proficiscerentur, cuius in hac urbe conservandae aut potius conserendae gratia Leo X. — cuius nomen apud omnes litterarum amantes in perpetua veneratione esse debet, — ex ultima Graecia accersivit huc homines eruditissimos et lectam ingeniosorum adolescentum manum: Graeca, inquam, lingua, omnis elegantiae magistra, omnium ingenuarum ac liberalium artium parens, altrix, conservatrix, ita iam iacet ac sordet, ut, qui eam docent, soli prope in scholis relinquantur. Stulti adolescentes, Latinae linguae vix primis elementis utcunque perceptis, Graeca ne salutata quidem aut statim valere iussa, ad iurisprudentiam aut ad medendi artem properant, illic tantum gloriae, illic divitiarum certissimam spem propositam dictitantes. Stultiores liberis patres ultro adiuvant praeproperam et inconsultam filiorum cupiditatem, quasi verentes, ne quando penuria sit in

civitate hominum, qui aut lites aut morbos serant et aut aegrotos remediis aut formulis ac cantionibus patrimonia iugulent. Oppugnantur interea litterae a non unius generis hostibus, quorum alii aperto Marte eas insectantur; alii cuniculis, cum aliud agere se simulent, earum exstinctionem ac disperditionem moliuntur*). Sed omittam haec, quae nullius oratione satis dolenter deplorari queunt, referamque me ad propositum, a quo me rei ad vos, adolescentes, maxime pertinentis recordatio longius fortasse, quam par erat, abduxit.

Interpretatus sum, ut dixi, iam pridem libros Ethicorum, nunc autem libros Politicorum, qui cum illis continuati ac connexi sunt, quantum vires meae ferent, illustrare, vobisque ad eos intelligendos quasi facem praeferre decrevi. In eis summus philosophus ea quidem, quae ad rationem rei domesticae pertinent, modice delibavit, quae autem ad rempublicam, uberrime ac copiosissime persecutus est. Summam totius operis breviter, ut soleo, exponere in animo erat; sed ut diei tempus est, si vos diutius detinere perrexero, obstrepetis. In crastinum igitur differam, iamque finem dicendi faciam, si prius quaedam, quae praetermittere non possum, quanta maxima potero brevitate perstrinxero. Deum hominesque testor, auditores, me omnia sedulo facere, neque labori ac vigiliis parcere, neque interdum ipsius valetudinis rationem habere, ut vestris utilitatibus serviam. Voculas hominum aut malevolorum aut quid dicant non satis intelligentium, qui meam docendi rationem calumniantur, vellentque me tempus consumere in quibusdam puerilibus ineptiis, quibus

*) Cic. or. agrar. I. c. 1. pr. Quae res *aperte petebatur*, ea nunc *occulte cuniculis oppugnatur.* Phil. III. 12. quid hic victor non audebit, qui — cum exercitu Romam sit ad *interitum nostrum et ad disperditionem* urbis venire conatus! (cuius tamen loci non satis certa scriptura est.)

trivialium ludimagistrorum scholae assidue personant, facile contemno. *Τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ*, ait nescio quis apud Aristophanem *). Et habeo non subscriptores atque adstipulatores, sed auctores potius huius sententiae meae eos viros, quorum auctoritate tutus totum istud sermonum genus non extimesco. Propono vobis gravissimorum scriptorum libros utilissimos et aptissimos ad veram et solidam laudem eloquentiae comparandam. In eis tractandis et explicandis ita versor: nolo quidquam *φορτικώτερον* dicere, sed ita certe, ut de toto isto allatratorum genere dicere audeam:

Μωμήσεταί τις θᾶσσον ἢ μιμήσεται **).

Qui libros Rhetoricorum ad Herennium aut aliquam Ciceronis orationem exponere et in generibus ac statibus caussarum et in figuris ac tropis indicandis *μειρακιεύεσθαι* possint, nunquam vobis defuturi sunt: qui ea praestare, quae nos aut praestamus aut praestare conamur, non semper affuturi. Ego, ne quid, quod mearum partium sit, a me desiderari possit, operam dabo. Vos cogitate id, quod apud Hippocratem scriptum est: non satis esse ad morbos sanandos, si medicus recte ac diligenter munus suum obeat, nisi et ab aegroto ipso et ab eis, qui ei assident, communi opera ac diligentia medici conatus adiuventur.

*) Acharn. 661. Br.

**) Vid. Plutarch. de glor. Athen. pag. 346. (Reisk. Tom. VII. p. 362.)

***) Aphorism. I. Tom. III. pag. 706. ed. Kuehn. *δεῖ δὲ οὐ μονον ἑωυτὸν παρέχειν τὰ δέοντα ποιεῦντα, ἀλλὰ καὶ τὸν νοσέοντα καὶ τοὺς παρέοντας καὶ τὰ ἔξωθεν.*

INTERPRETATURUS C. SALLUSTIUM DE CATILINAE CONIURATIONE.

O R A T I O X.

HABITA ROMAE III. NON. NOVEMBR. MDLXXVIII.

Advenit tandem illud vobis quoque, ut opinor, auditores, sed mihi certe exoptatissimum tempus, quo diu iam intermissas exercitationes nostras et studia, haud facile dixerim, honestatis an suavitatis pleniora, repetamus. Iuvat hanc mihi circumfusam, incensam ac flagrantem siti bonarum artium, cupidam verae ac solidae laudis et gloriae, ore ipso atque oculis omnia me summa sperare de alacritate et industria sua iubentem lectissimorum adolescentum coronam intueri, iuvat aspici, iuvat audiri, iuvat in talibus ingeniis excolendis quidquid ingravescens aetas virium reliquerit, collocare. An agricolae cum teneras arbores a se cultas ad iustam sese proceritatem paullatim attollentes vident, efferuntur gaudio; pastoris pectus, gregis sibi commissi laetitiam ac fecunditatem intuentis, tacita voluptate perfunditur; qui alumnos suos vigentes ac florentes aspiciunt, afficiuntur intimis sensibus et iuventutem illorum suam quodammodo iuventutem esse ducentes, excussa senectute recalescunt: ego, adolescentes optimi, e vestro in litteris profectu ac progressu non idem mihi usu venire fatear? Neque mihi sane dubium est, quin plerisque vestrum quadrimestre illud tempus, quod nobis quotannis, ex vetere instituto, solutum ac liberum conceditur, iusto longius visum sit: iis nimirum, quibus amor virtutis ac litterarum in visceribus ac medullis defixus insedit*), qui-

*) Cic. Tusc. IV. 10. §. 24. quum autem hic fervor — inveteraverit et tamquam *in venis medullisque insederit*, tum exsistit etc.

bus cor saucium est coelestis illius Cupidinis sagitta,

Quos tetigit iactu certus ad ossa Deus,

ut Umber*) poëta loquitur. Quam saepe eorum unumquemque, credibile est, secum in animo Horatiana illa**) reputasse:

Ut nox longa, quibus mentitur amica, diesque
Longa videtur opus debentibus; ut piger annus
Pupillis, quos dura premit custodia matrum:
Sic mihi tarda fluunt, ingrataque tempora, quae spem
Consiliumque morantur agendi gnaviter.

Macti este animo ac virtute, iuvenes, quibuscunque saepe in mentem ista venerunt, quibus iucunda industria est, odiosa cessatio, quibus labori quies est, labor quieti, qui tum denique vita ac spiritu frui vobis videmini, cum in litteris tempus omne consumitis, qui eo estis animorum ardore, ut in illa directa et ardua, ut ait Hesiodus***), ad virtutem via nusquam strigare, nusquam interiungere, sed eam uno tempore†) ac spiritu totam, si fieri posset, exhaurire ac superare cuperetis. Hac via veteres illi, quos admiramur ac suspicimus, sapientiae proceres vulgo sese exemerunt, hac se supra ceteros mortales extulerunt, hac gradientes non modo floruerunt inter aequales suos, sed in omnem posteritatem nomen sibi ac decus immortale pepererunt. Cuius autem ignaviae fuerit, eos quidem, ut magnos quosdam ac praestantes viros, laudare ac depraedicare††): et tamen torpere ac marcescere otio malle, quam ut eorum similes evadamus, operam dare? Non est

*) Propert. II. 34. 60.
**) Epist. I. 1. 20. sqq.
***) Oper. et D. 290. seqq.
†) Scripsisse videtur *uno tenore*. Matthiae. Cic. orat. §. 21. uno tenore, ut aiunt. Vid. Liv. V. 5. et ad hunc l. interpretes.
††) Compositum *depraedicare* inauditum Latinis est. Ruhnk.

eiusdem animi industriam laudare et otium amplecti; non serio laudat, qui non et concupiscit; non ex animo admiratur, qui non et imitatur. At bene, quod ex isto numero multi non otiosi veterum laudatores, sed strenui potius imitatores, non tam ad praeclara studia cohortandi estis, quam exemplo vestro excitare ipsi alios ac cohortari potestis. Itaque pro certo habeo, totum id tempus, quo nobis huc per calores convenire non licuit, non tamen a vobis languori ac desidiae datum, sed, quatenus licuit, earum ipsarum artium, quarum amore flagratis, umbratili ac domestica exercitatione traductum. Sic agricolae, ubi tempestates malae sunt, cum opus fieri non potest, sub tecto tamen quod agant reperiunt, ac ne ipsos quidem festos dies sibi prorsus inutiles effluere patiuntur. Sic milites, ubi eos horrifer aquilonis stridor*) in hiberna compulsos bellicis muneribus avocavit, quotidie tamen aut cursu aut saltu aut ad palum exercentur, aut fictis inter se praeliorum imaginibus dimicant, aut gladios acuunt, aut arma poliunt, quae denique in bello usui futura sunt, ea omnia in pace meditantur. Quod ego ut mihi de vobis polliceri audeo, ita vobis de me plane confirmare possum. Neque enim mihi minus otiosa ulla pars anni fuit, quam quae ad quietem concessa videbatur. Libuit mihi istorum potentum consuetudinem imitari et tentare, num, quas illis aestatis tempore voluptates divitiarum suarum magnitudo praestat, easdem mihi in re curta ac tenui studia mea suppeditare possent. Igitur ut illi ea tempestate anni montosa et altiora loca et saltuum ac nemorum opacitatem consectantur, sic et ego Heliconios colles et avia Pieridum loca**) peragrans, aestum ambitionis avaritiaeque vitabam. Ut illi ad fontium aut fluminum capita strati, cantibus avicularum animum oble-

*) Cic. Tusc. I. 28.
**) Lucret. I. 925. IV. 1.

ctant, sic et ego ad illos sacros et vulgo ignotos fontes, ex quibus omnis elegantia omnisque humanitas in vitam hominum fluxit, molliter compositus, ex illo ambrosio veterum poëtarum cantu incredibilem animi voluptatem hauriebam. Ut illi venatu aucupiove intenti praedas agunt, quibus mensam instructiorem faciant, sic et ego quibus mentem instruerem, e sapientissimorum hominum monumentis quotidie aucupabar. O studia nostra, auditores, non utilia tantum ac fructuosa, sed dulcia etiam ac delicata! Persarum reges, qui ut opibus ac divitiis affluebant, ita luxu ac deliciis diffluebant, voluptatis caussa ita dividebant annum, ut hyemem Babylone vel Susis, in Media aestatem agerent. Quidni studia nostra eandem nobis honeste luxuriandi facultatem ac copiam praebeant? *Ex meo propinquo rure*, ait Terentianus Laches***), *hoc capio commodi:*

Neque agri neque urbis odium me unquam percipit.
Ubi satias coepit fieri, commuto locum.

Idem in studiis licet. Gravi et severa philosophorum lectione defessus animus est? Poëticorum lusuum, involuta fabellis et condita omnibus leporibus sapientiae praecepta continentium, amoenitate recreetur. Solidius aliquod et succi plenius cibi genus requirit? Ex illo copiosissimo ac locupletissimo veterum oratorum penore omnia non pascendis modo, sed etiam saginandis animis apta depromat. Ingurgitet se in historiam veterem; omnem superioris aevi memoriam mente ac cogitatione perlustret; indulgeat arbitratu suo illi voluptati, quae infinita et insatiabilis ex antiquitatis cognitione percipitur. Aliarum voluptatum habendus modus est, huic nimis indulgeri non potest.

Atque equidem, auditores, quoniam humanus ani-

*) Eun. V. 5. pr.

mus varietate capitur, omniumque prope rerum, ut ait Euripides, iucunda mutatio est*), decrevi hoc anno aliquid vobis huius suavitatis impertiri, et intermissa paullisper philosophiae severitate, nobilissimi inter Latinos historiarum scriptoris lectione vos pascere. Quod consilium tum denique sine ulla dubitatione probabitis, cum, ex quo fonte manaverit, intelligetis. Superioribus diebus, cum ad illud non amplissimi tantum ordinis, sed huius aetatis singulare lumen ac decus, Gulielmum Sirletum Cardinalem, venissem, coepit ille me, ut solet, de studiis meis humanissime interrogare. Cui cum pauca pro tempore respondissem, procedente sermone, quaesiit etiam ex me, quid vobis hoc anno proponere atque explicare meditarer? Respondi, me in ipsius potestate et semper fuisse et semper fore, et hac quoque in re totum ex ipsius nutu atque auctoritate pendere, atque id demum mihi factu optimum atque utilissimum visum iri, quod ipso auctore et tamquam auspice gereretur. Tum ille, *Quando*, inquit, *superioris anni curriculum in Aristotelis Politicis consumpsisti, non alienum fuerit hoc anno aliquid paullo levioris operae assumere. Nam neque omnes ii, quorum te commodis servire oportet, capaces sunt tam arduarum disputationum, et a plerisque impetrari non potest, ut Graecas litteras ament, et sunt, qui anni principio ad dimidiatos libros, tamquam ad delibatas ab aliis ac prope semesas epulas, non libenter accedant. Quare auctor tibi sum, ut aliquem historicum sumas: ac, si me audis, non alium potius, quam Sallustium. Nam et egregie Latine loquitur et gravis ac densus est, et civilis sapientiae plenus et, quod tu quanti facias scio, Thucydideus; et, ut exiguus liber est, paucis illum mensibus totum explicare facile poteris.* Ego vero, inquam, *libentissime parebo auctoritati tuae, neque unquam*

*) *Μεταβολὴ πάντων γλυκύ.* Eurip. Orest. 234. Musgr.

committam; ut quaecunque de re sententiam tuam cognovero, de ea mihi amplius quaerendum ac dubitandum putem. Quod igitur faustum felixque sit, de summi in omni genere laudandarum artium viri et nostrum omnium amantissimi sententia, evolvemus et excutiemus una hoc anno, auditores, Sallustium, hoc est eum scriptorem, cui antiquitas historiae Romanae detulit principatum. Ad quem cognoscendum, si vos parem meae industriam ac diligentiam afferetis, magnam vim ex eius scriptis, cum Deo volente, et eloquentiae et sapientiae praeceptorum colligemus.

Sed inprimis pauca quaedam de historia in genere, pauca de Sallustio dicam, quae instituto nostro non inutiliter praefulciantur ac praemuniantur. Ac de historia quidem haec: primum quid sit historia; deinde quam pulcra, quam iucunda, quamque utilis sit historiarum cognitio; tum quae sint historiae leges; postremo in historiarum lectione versantibus quae potissimum observanda sint, et quomodo in ea re a plerisque peccetur. Cornificius, seu quis alius est, qui scripsit libros Rhetoricorum ad Herennium*), itemque Cicero ipse libro primo de Inventione**), ita historiam definiunt: *Historia est res gesta, sed ab aetatis nostrae memoria remota.* In hac definitione, quot verba, totidem prope peccata sunt. Primum historia non est res gesta, sed rei gestae expositio ac narratio. Non enim ipsa coniuratio Catilinae aut bellum ipsum Iugurthinum historia est: neque hoc ipsi dicere voluerunt, sed id, quod sentiebant, non satis commode elocuti sunt. Itaque condonetur hoc negligentiae ipsorum, etsi nemo in rebus definiendis negligens esse debet. Sed quod addiderunt, historiam non esse, nisi quae ab aetatis nostrae memoria remota sit, cuius quaeso amentiae est? Ergo

*) I. 8.
**) c. 19. §. 27.

si quis hodie de Romulo et Remo scribat, fatebimur, eum historiam scribere; si de bellis inter Carolum V. et Franciscum I. gestis, negabimus, quoniam haec nondum ab aetatis nostrae memoria remota sunt; aut certe dicemus, nondum historias esse, tunc demum fore, cum, qui earum rerum meminerit, nemo amplius reperietur. Quo modo fiet, ut ipse quidem hodie historiam non scribat, qui autem abhinc centum annis scripta eius legent, historiam legant. Neque Thucydides hac ratione historiam scripserit; neque Xenophon in libris anabaseos aut in libris rerum Graecarum; neque Sallustius, cum coniurationem Catilinae aut cum bellum Iugurthinum scriberet. Livius quoque quam diu vetusta persecutus est, historiam scripsisse dicetur; at postremis libris, quibus complexus erat res suis temporibus gestas, historiam videlicet desierat scribere. Sed nolo pluribus verbis exagitare tam fatuam definitionem: ne mentionem quidem illius ullam fecissem, nisi scirem, eam etiam hodie defensores habere. Longe aliter sentiebant quidam olim eruditi homines, quos Verrius Flaccus refert putasse, historiam proprie dici narrationem earum rerum, quibus gerendis is, qui eas narraret, interfuisset*). Quos quamvis non sequor, — neque enim pauciora aut leviora incommoda hanc quam illam definitionem sequuntur, — tolerabiliorem tamen illorum errorem esse arbitror. Quomodo igitur historiam definiemus? Iniuste enim reprehendit aliena, qui meliora non profert. Historiae nomen, auditores, non tantum rerum gestarum, sed quarumlibet rerum narrationem expositionemque significat. Sic Aristoteles eos libros, quibus ingenia et naturas animalium persecutus est, vocavit historiam animalium; sic Theophrastus historiam stirpium; sic denique C. Plinius libros suos naturalis

*) Gell. N. A. V. 18.

historiae inscripsit. Quibus libris caussae ac principia rerum exquiruntur aut alicuius disciplinae praecepta traduntur, nunquam eos quisquam recte historiam vocaverit. At ubi narratur tantum aliquid atque exponitur, recte id scriptorum genus historiam nominaris. Itaque liber quidam, qui Galeno tribuitur, neque tamen ipsius est, quo veterum philosophorum unaquaque de re sententiae exponuntur tantum, non etiam expenduntur, recte inscribitur *φιλοσόφου ἱστορίας*. Eodemque nomine affici possent libri eiusdem argumenti, qui falso tribuuntur Plutarcho *περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις*. At libros physicorum aut ethicorum aut eiusmodi alios si quis historiam vocaret, male et inscienter historiae nomine uteretur. Nam illud quoque intelligendum est, quod de toto aliquo genere universe scribitur, historiam non vocari, nisi particulatim ad singula veniatur. Atque haec cum ita sint, historiae tamen nomen in hac disputatione non tam late accipimus, sed vim illius angustioribus terminis concludentes, ita definiendam historiam putamus: *Historia est rerum publice gestarum diffusa et continuata narratio*. Neque quidquam interesse arbitramur, ad hoc quidem ut historia sit, sintne res illae remotae ab aetatis nostrae memoria, an minus; et num is, qui eas scribit, eis interfuerit, an non interfuerit. Scripsit Herodotus de rebus a memoria aetatis suae remotis: et historiam scripsit; scripsit Thucydides de bello, cui ipse interfuerat; scripsit Xenophon de reditu Graecorum ex Asia, cui non interfuerat modo, sed et praefuerat: et uterque historiam scripsit. Si quis dicat, ad fidem et auctoritatem historiae conciliandam interesse, scribat quis ea, quae ipse viderit ac cognoverit, an quae ab aliis tradita acceperit, non negabo; si, ut vere ac proprie historia sit, horum utrumlibet requiri dixerit, pernegabo. Nunc singulas propositae definitionis partes minutatim consideremus.

Historia est narratio rerum gestarum. Omnes igitur fabulae excluduntur. Neque enim continent res gestas, sed ad eius, qui scripsit, libidinem fictas. Itaque neque Luciani libros verarum, ut ipse ludens vocat, narrationum, neque Aethiopica Heliodori, aut Poemenica Longi aut eius generis scripta historias esse dicemus; non magis quam Heraclidae Abarin aut Aristonis Lyconem. Ne Xenophontis quidem libros *Κύρου παιδείας* pro historia acceperim: tum ob alias caussas, tum quia in eis non tam curae fuit sapientissimo ac disertissimo scriptori, ut res a Cyro gestas exponeret, quam ut nobis exemplar regis omni ex parte perfecti proponeret. Estne igitur omnis vera narratio historia? Minime; sed ea tantum, quae est *rerum publice gestarum.* Non enim oratorias narrationes, etiam si verae sint, historias vocabimus; neque illa Ciceronis*): *Milo domum venit, calceos ac vestimenta mutavit; paullisper, ut fit, dum se uxor comparat, commoratus est,* aut similia ad historiam pertinere censebimus. Neque Philostratus, cum vitam Apollonii aut Sophistarum; neque Laërtius aut Hesychius, cum vitas philosophorum; neque Plutarchus, Suetonius, Aemilius Probus, Aelianus, Lampridius, Capitolinus, cum vitas imperatorum aut aliorum virorum illustrium scriberent, historiam scripsisse iudicandi sunt. Aliud est enim vitas scribere, aliud historiam. Qui vitam alicuius scribit, qualis quisque domi fuerit, qualis in uxorem, qualis in liberos, in familiares, in hospites, quo victu ac cultu corporis usus sit, accurate ac diligenter exponit: qui historiam, haec omnia aut praetermittit, aut in accessionis loco, quasi aliud agens, strictim et modice attingit; ea tantum ex instituto persequitur, quae ad publicum pertinent. Hoc Plutarchus**) ipsemet docet, qui, etiam cum virorum

*) Orat. pro Milone c. 10. §. 28.
**) Alexand. c. 1.

illustrium vitas scribit, negat se historiam scribere. Verba ipsius proferam, ne quis dubitationi relinquatur locus. Οὔτε γὰρ ἱστορίας γράφομεν, ἀλλὰ βίους, οὔτε ταῖς ἐπιφανεστάταις πράξεσι πάντως ἔνεστι δήλωσις ἀρετῆς ἢ κακίας, ἀλλὰ*) πολλάκις καὶ ῥῆμα καὶ παιδιά τις ἔμφασιν ἤθους ἐποίησεν μᾶλλον ἢ μάχαι μυριόνεκροι καὶ παρατάξεις αἱ μέγισται καὶ πολιορκία πόλεων. *Neque enim historias*, inquit, *scribimus, sed vitas, neque ut quaeque nobilissima actio est, ita maxime virtutem aut improbitatem cuiusque patefacit; immo vero saepe et verbum unum et iocus aliquis magis declaravit, qui cuiusque mores essent, quam pugnae, in quibus decem hominum millia ceciderunt, maximaque proelia et urbium obsidiones.* Videtis igitur, quae sit quasi seges ac materia historiae propria: bella, paces, induciae, foedera, seditiones, tumultus, leges, iudicia, commutationes rerumpublicarum et quae sunt eiusdem generis: qualia apud Herodotum, Thucydidem, Xenophontem, Polybium, Dionysium Halicarnasseum, Sallustium, Livium, Diodorum Siculum, Cornelium Tacitum, Appianum, Ammianum Marcellinum, Dionem Cocceium et eiusmodi alios leguntur: quos vere ac merito possumus historiarum scriptores nominare. At tonderi diligenter ac radi aut velli etiam solitum Caesarem et semper cingi supra latum clavum, et Octavianum mense Decembri totos dies talis lusisse, et similia, eius sunt, qui vitam alicuius, non qui historiam scribat.

Addidi in definitione historiae, eam esse non narrationem modo, sed *diffusam et continuatam narrationem*, id est, διεξοδικὴν καὶ συνεχῆ. Diffusam quidem, quoniam qui summa capita rerum colligunt eaque nude ac simpliciter proponunt, ut Florus, Eutropius, Orosius, Sulpicius, non tam historias scri-

*) Apud Plutarchum legitur: ἀλλὰ πρᾶγμα βραχὺ πολλάκις — ἐποίησε — πολιορκίαι πόλ. Atque ἐποίησεν quidem, ut πολιορκίαι, est apud Xylandrum; sed πρᾶγμα βραχὺ ipse omisit Muretus.

bere dicendi sunt, quam summaria quaedam aut, ut vetustiores loquebantur, breviaria historiarum; continuatam autem, ut Valerium Maximum et alios eius exemplum secutos ab historicorum numero excluderem. Longe enim aliud est historiam scribere, aliud exempla similia ex historiis collecta, sub uno, quod illi fecerunt, aspectu ponere*).

Probasse me vobis arbitror quod principio posueram, historiam esse rerum publice gestarum diffusam et continuatam narrationem. Cetera, de quibus dicere institueram, — sunt autem haec: de legibus in historia servandis, de pulcritudine, suavitate, utilitate historiae, tum quid praecipue observare debeant, qui historias legunt, — ea igitur et de ipso Sallustio quaedam cognitu digna, ne et vobis molestiae et aliis impedimento sim, in crastinum differentur.

Non dubito, L. C. V. P., quin, quicunque te huc honoris mei caussa venisse vident, et humanitatem erga me tuam admirentur, et me tibi plurimum eo nomine debere arbitrentur. Ego autem ingenue fateor, nihilo me tibi propterea esse quam antea fueram devinctiorem. Cui enim omnia debeo, quid ei iam debere amplius possim? Quare ne illud quidem mihi curandum puto, ut tibi exquisito aliquo orationis genere gratias agam. Ista faciant, qui se accepta beneficia verbis exaequare posse confidunt. Mihi iam pridem adempta ac praecisa spes omnis est quidquam excogitandi, quod tuis erga me innumerabilibus meritis ulla ex parte respondeat.

*) Q. Cic. de petit. cons. I. ut ea, quae in re dispersa et infinita viderentur esse, ratione et distributione *sub uno aspectu ponerentur.*

CUM EXPLANATURUS ESSET AENEIDA VIRGILII.

ORATIO XI.

HABITA ROMAE III. NON. NOVEMBR. MDLXXIX.

Ut in reliquis vitae partibus, sic in studiis et in ratione dicendi plerumque contingit, ut iuvenes quidem nitida et ad pompam atque ostentationem accommodata, senes autem utilia magis et fructuosa delectent. Itaque ego, qui olim florenti aetate omnes lepores festivitatesque dicendi, quantum quidem in me situm erat, summo studio aucupabar, et pectere ac comere cum cura orationem solebam, nunc ut aetate, ita consilio commutato, profutura potius quam oblectatura consector, neque tam id operam do*), ut ab iis, qui ad me audiendum conveniunt, disertus habear, quam ut ipsi aliqua re bona et digna cognitu domum redeant auctiores. Et hoc quoque tamen ipsum voluptati vobis esse confido. Neque enim vere novo segetis herbescentis viriditas, quam adulta aestate flavescentis et falcem vocantis maturitas, neque arborum in primos sese flores induentium quam opibus suis laborantium et earum pondere incurvescentium**) magis nos aspectus oblectat.

Nunc igitur Aeneidos Virgilianae interpretationem ingressurus, poëmatis non tantum inter omnia Latina sine ulla dubitatione praestantissimi, sed etiam Graeciae gloriam in magnum discrimen vocantis, omittam multa, quae apte ad plausus et clamores

*) Terent. Andr. I. 1. 130. II. 1. 7.

**) Cic. de orat. III. 38. §. 154. extr. Tusc. I. 28. Rami bacarum ubertate *incurvescere.*

excitandos in hoc argumento dici posse facile intelligo, convertamque orationem meam ad quarundam rerum tractationem, quas spes est neque nimis communes ac contritas, neque alienas ab hoc instituto, neque cognitu inutiles iudicatum iri. Dicam enim de poëtices ipsius natura primum et antiquitate, tum suavitate, et quid sit, quod eam tantopere suavem efficiat, quasque illa hominum generi utilitates et attulerit et perpetuo afferat; deinde quasdam Aristotelis de poësi ac poëtis sententias, quae propter ipsius auctoritatem in omnium fere iam animis insederunt, tentabo et ad disquisitionem vocabo; postremo cum et de Virgilio ipso et de hoc, quod nobis in manibus est, eius poëmate pauca quaedam ad ipsius dignitatem ac commendationem pertinentia protulero, mittam concionem, neque committam, ut nimia longitudine aut vobis molestiae sim, aut aliis, qui post me in hunc locum conscensuri sunt, impedimento. Poëticam veteres, ut hinc exordiar, non tam artem esse, quam incitationem quandam animi, et furorem divinitus immissum, qualis est in vaticinantibus, iudicarunt. Quod ita expressit Cicero pro Archia*): *Sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare: poëtam natura ipsa valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu afflari.* Et apud eundem Antonius lib. II. de Oratore**) hoc ipsum a Democrito et a Platone in scriptis relictum esse dicit. Ac de Democrito quidem aliis credamus necesse est, cum ipsius scripta perierint, apud Platonem autem ita multis locis hoc dicitur, ut putidum sit, eos accuratius percensere. Sed et poëtae ipsi hoc de se profitentur ac praedicant, quorum sunt illa:

*) c. 8. §. 18. ubi pro *afflari* nunc legitur *inflari*.

**) c. 46.

Est Deus in nobis: agitante calescimus illo.
Sedibus aetheriis spiritus ille venit).*

multaque ad eundem modum; et Pindarus**) eo se Bacchylidi anteponit, quod ipse quidem natura valeat, Bacchylides arte subnixus temere multa profundat: itaque tantum interesse inter se et illum, quantum inter aquilam et corvos, gloriatur. Neque aut mons ille duplici vertice insignis, aut fons, cuius haustu poëtas fieri aiunt, quidquam aliud indicant, quam eos non arte et industria, sed divino quodam spiritu et instinctu valere. Et certe praestantissimi poëtarum, Orpheus, Linus, Musaeus et ille omnium parens Homerus multis ante saeculis exstiterunt, quam ulla praecepta poëtices tradita essent. Sed tamen si naturae tantum et ingenii, non artis et industriae poëtica est, quid est, quod summus philosophus, Aristoteles libros tres de arte poëtica scripsit? quod optimi poëtae Horatii libellus de eodem argumento scriptus manibus teritur? quod, ut ceterarum, ita huius quoque facultatis praecepta quotidie ab hominibus eruditissimis summo studio tractari videmus? An illud verius est, ut in oratore, sic in poëta, qui oratori affinis quodammodo et in dissimili genere simillimus est, et naturae atque ingenii praestantiam et artem praeterea quandam ac praeceptorum observationem requiri? Ita quidem certe sentit Horatius***), cuius illa sunt:

Natura fieret laudabile carmen, an arte,
Quaesitum est. Ego nec studium sine divite vena,
Nec rude quid prosit video ingenium; alterius sic
Altera poscit opem res et coniurat amice.

Fatendum tamen fortassis est, plus in poëta inge-

*) Ovid. Fast. VI. 6.
**) Olymp. II. 157. sqq
***) A. P. 408. sqq.

nium, plus in oratore industriam posse. Sed ut physici aiunt, res e multis ac diversis elementis conflatas atque concretas ex eo nominari, quod in quaque dominetur, sic veteres illi, cum in poëtis illum animi ardorem plurimum posse quasique principatum obtinere, curam autem et industriam subsequi eique quasi famulari viderent: quod praecipuum esset, id solum esse dixerunt. Nam quod summi poëtae fuerunt, antequam quisquam poëtices praecepta traderet, idem in oratoribus dici potest: si quidem, ut alios omittam, ille ipse, quo nemo post homines natos eloquentior fuit, Demosthenes, omnes eloquentiae numeros antea impleverat, quam ab Aristotele, qui primus ut dialecticen, ita et rhetoricen ad artis formam redegit, libri ad eam rem pertinentes conscriberentur. Sed et emendate loquebantur homines, antequam grammatici nascerentur, neque ex illorum praeceptis emendate loquendi facultas, sed ipsa potius praecepta ex observatione eorum, qui bene loquerentur, enata sunt; quo modo iurisconsulti dicunt, non ius e regulis, sed e iure regulas exstitisse. Neque omnino quidquam est aliud ars, quam imitatio quaedam naturae, neque ulla est ars, cuius non semina ac principia naturae debeantur.

Sic igitur a me primum illud caput eorum, quae proposueram, explicatum sit, ut poëticam neque impetum quendam animi temere sine ullis legibus vagantis esse statuamus, neque rursus totam praeceptis alligatam et adstrictam teneri; sed et generoso quodam ingenio, tum ad concipiendas animo rerum imagines, tum ad ea, quae conceperit, grandibus verbis et minime vulgari dicendi genere efferenda egregie facto, et praeterea diligenti cura atque observatione praeceptorum quorundam contineri. Antiquitas ipsius vel e Ciceronis testimonio omnibus nota est, qui e doctis antiquissimum esse ait poëtarum genus*).

*) Cic. Tusc. I. 1. §. 3.

Nos certe Homero, quem tamen multi poëtae antecesserant, nullum profanum scriptorem vetustiorem habemus. Et illi, qui primi dispersos homines congregasse et ex agresti ac ferina ad mitiorem et cultiorem vitam traduxisse perhibentur, non alii quam poëtae fuerunt: quos propterea Plato Deorum filios et sapientiae patres ac duces vocat*). Qui cum et praeclaras sententias funderent, et certis numeris ac pedibus verba vincirent, ita ut neque ulterius quam par erat excurrerent neque citerius subsisterent**), sed paria paribus reddentes, aequilibritatem***) in dicendo quandam efficerent, et oraculorum similia atque aenigmatum speciem praebentia multa loquerentur: admirata eos illa rudis antiquitas et divinum aliquid in eis latere rata est, et suavitate cantuum irretita ducendam se illis gubernandamque permisit. Mulcet autem animos et incredibili suavitate perfundit poësis, ut uno verbo dicam, propter admirabilitatem. *Delectat enim*, ait Cicero †), *quicquid est admirabile.* Poëtae autem et mira quaedam narrant, et ea miro modo eloquuntur. Iam omnes homines natura cupidi sunt scientiae, et admiratio stimulus quidam est ad sapientiam ac scientiam: impellit enim ad quaerendam caussam, in cuius cognitione ac perceptione posita scientia est. Itaque Aristoteles, cuius haec ex fontibus libamus, et admiratione ductos esse homines ait ad philosophandum; et ut quisque sapientiae amantissimus sit, ita esse amantissimum fabularum ††).

Delectant poëtae numero quoque ipso et sono, qui

*) De Republ. II. pag. 366. B. Lys. pag. 214. A.

**) Senec. de ira I. 16. et in totum inaequalis est: modo *ultra quam oportet excurrit, modo citerius debito resistit.*

***) Hac voce Cicero de N. D. I. 39. reddidit *ἰσονομίαν* Epicuri. cf ibid. c. 19.

†) Partit. orat. c. 6.

††) Vid. Metaphys. I. 1. et 2.

naturae nostrae ita consentaneus est, ut veterum quidam animum ipsum numerum esse atque harmoniam putaverint*). Delectant etiam, quia in rebus nihil ad nos attinentibus pertentant animos nostros omni genere affectuum, ita ut vel legentes poëmata vel audientes, interdum angamur ac premamur metu, interdum ad spem erigamur, nonnunquam exhilaremur, nonnunquam etiam iis, quae ficta esse scimus, illacrymemur. Vir sanctissimus et eruditissimus, Aurelius Augustinus saepe ubertim flevisse se, cum Didonis mortem apud Virgilium legeret, confitetur**). Sed hoc in eo propter singularem ipsius bonitatem minus fortasse mirum videri potest. Vere enim hoc Graeci proverbio dicunt, bonos viros faciles esse ad lacrymandum***). Quid quod feris quoque ac barbaris hominibus et caede ac sanguine gaudentibus poëmata tamen misericordiam interdum et lacrymas commovent? Alexandrum†), Pheraeorum tyrannum, accepimus aspero supra modum et immiti atque efferato ingenio fuisse, ita ut homines alios vivos defoderet, alios aprorum ursorumque pellibus tectos canibus venatricibus laniandos obiiceret, idque sibi pro ludo atque oblectamento haberet; quasdam etiam civitates amicas ac socias, immissis sine caussa spiculatoribus††), repente universas contrucidaret. Coram hoc agebantur aliquando Euripidis Troades, qua in fabula dolenter admodum deplorantur Troianorum calamitates. Homo quamvis asper et indomitus, quemque nulla unquam res ad misericordiam flectere potuisset, sensit tamen se poëtices

*) cf. Plut. Tom. X. Rsk. pag. 208. (1013.)

**) Confess. I. 13.

***) Ἀγαθοὶ δ' ἀριδάκρυες ἄνδρες.
At quisquis probus, is multum lacrimabilis est vir.

†) Ex Plutarcho in Pelopida p. 293. cap. 29. Paullo aliter rem narrat Aelianus V. H. XIV. 49.

††) Rectius *speculatoribus*, ut viri docti ad Sueton. Calig. 44. docuerunt. Ruhnk.

cantibus commoveri. Itaque statim se proripuit e theatro: indignum esse dicens, se, cui tot strages, tot urbium direptiones, tot civium exquisita tormenta nunquam lacrymam unam exprimere potuissent, Hecubae et Andromachae malis illacrymari. Quam vim poëtarum Horatius merito cum funambulorum et magorum operibus comparavit.

Ille, inquit*), *per extentum funem mihi posse videtur*
Ire poëta, meum qui pectus inaniter angit,
Irritat, mulcet, falsis terroribus implet,
Ut magus, et modo me Thebis, modo ponit Athenis.

Paullo aliter explicat Aristoteles caussam eius voluptatis, quam ex poësi capimus: sed nihil prohibet aliter a pluribus eadem de re et tamen vere ab omnibus disputari. Ait igitur Aristoteles**), natura comparatum esse, ut omnes homines imitatione gaudeant et ex rebus imitando expressis, cuicuimodi tantum***) illae sint, voluptatem percipiant; huic rei argumento esse puerulos, qui natura duce imitari omnia gestiant; et hoc vel maxime differre homines a ceteris animantibus, quod homines natura maxime facti sint ad imitandum. Addit, quae prima homines discunt, imitando disci, neque quenquam esse quin rebus imitando expressis gaudeat, etiam iis, quas veras nollet aspicere: non igitur mirum esse, cum poësis imitatio sit, tantam ex ea ab omnibus percipi voluptatem. Haec, ut a veritatis amantissimo philosopho tradita sunt, quin etiam verissima sint, dubitari non potest. Sed mihi tamen interdum non parvam dubitationem attulerunt. Ita enim mecum cogitabam: quod oculo lux est, idem esse animo veritatem, et quemadmodum luce oculum gaudere, abhorrere a

*) Ep. II. 1. 210. sqq.
**) Poët. c. 3. Rhetor. I. 11. med.
***) Thomasius edidit *tandem*, ut haud dubie Muretus scripserat.

tenebris, sic animos nostros iis, quae vera sunt, gaudere, quae falsa sunt, ea aspernari ac refugere. Et Euripides quidem iucundissimum esse ait, scire, Aristoteles*) autem, discere. Quorum utrovis posito, nihil verae ac liquidae voluptatis e rebus falsis percipi potest. Falsa enim neque sciri neque disci queunt. Et tamen falso gaudere homines, multis argumentis mihi videbar posse pervincere**). Nam et poësi gaudent et pictura et omni denique imitatione. Omnis autem imitatio videri vult id, quod non est: itaque quodam genere mendacium est. Neque vero tantum libenter ea videmus expressa coloribus, quae vera delectant, ut nemorum pratorumque viriditatem, tellurem multiplici variorum florum tegmine opacatam, eximia pueros mulieresque forma; sed ea etiam, quae vera videre nollemus, mirabiliter nos picta delectant: Hercules liberos interficiens, discerpens Pentheum mater, rota volutus Ixion, iecur vulturi praebens Prometheus, ceteraque de poëtarum mendaciis pictorum quasi propagata mendacia. Quid eluviones, incendia, ruinas, domorum urbiumque direptiones loquar? quae vera sani omnes refugiunt, picta summa cum voluptate intuentur. Ac admirari quidem solemus, si quos videamus nihilo maiorem e fictis, quam e veris, voluptatem percipere, eosque rudes esse atque impolitos iudicamus: cuiusmodi ille Laco fuit, qui ceteris tabulam quandam magni facientibus, in qua pictus erat praepingui rusticus corpore, ad umbram arboris stratus, magna cum significatione languoris ac desidiae, negavit eam sibi placere, quod talem hominem ne vivum quidem in aedibus habere vellet. Et Anacharsis***), qui invi-

*) Rhetor. I. 11. med. Poet. c. 3.

**) Lucret. V. 100. *pervincere dictis* (i. e. probare).

***) Anacharsidi an veteres hoc dictum tribuerint, non vacat quaerere. Agesilao tribuit Plutarchus Apophthegm. p. 191. B. Ruhnk. — Rsk. Tom. VI. p. 723. Ages. c. 21. Lycurg. c. 20.

tatus ad audiendum quendam, qui mirifice lusciniae cantum imitabatur, aspernatus est, veras sibi luscinias saepe auditas esse dicens. At quis nostrum non talia omnia pluris faciat imitata*), quam vera? Quae autem vera vacca tantopere unquam celebrata est, quantopere vacca Myronis? Numquid igitur hominem falso gaudere dicemus? Immo vero naturae hominum amica paene veritas est, neque aliud quidquam mendacio gratiam conciliat, quam imitatio veritatis. Itaque cum ea dicuntur, quae nullam prorsus habeant veritatis similitudinem, aut suapte vi aut habita ratione eorum, apud quos dicuntur, nulla ex talibus mendaciis exsistere voluptas potest. At poëtarum figmenta et ingeniose excogitata sunt, et accedunt plerumque ad aliquam similitudinem veri, et ita exponuntur, ut in ipsa eorum expositione mirificum quoddam ingenii acumen perpetuo eluceat. Itaque, quoniam verum ingeniose imitantur, oblectant.

Sequitur, ut ostendam, quae commoda humano generi afferant poëtae, et quas ad res utilis sit poëmatum lectio. Dico autem, quae duo ut doceret Achillem Phoenix, comitem se ei a patre datum esse profitetur, ad ea utraque poëtas utilissimos esse. Nam et bene loqui docent et ad honestas actiones animos legentium aut audientium impellunt. Quod his versibus exponit Horatius**):

Os tenerum pueri, balbumque poëta figurat:
Mox etiam pectus praeceptis format honestis,
Asperitatis et invidiae corrector et irae.

Ac de eloquentia quidem, quin ad eam plurimum conferant, ne dubitari quidem potest. Omnis enim granditas orationis, omnis peregrina et ab vulgari abhorrens conformatio verborum, omnes figurae

*) Cic. de Univ. c. 3. *imitata* et effecta simulacra.

**) Epist. II. 1. 126. 128. sq. ubi pro *honestis* legitur *amicis*.

insigniores non ab alio scriptorum genere quam a poëtis petuntur. Numerose autem dicere, quo nullum maius elocutionis ornamentum est, nemo non poterit, nisi qui aures habeat in numeris poëticis diu multumque tritas et exercitatas. Illa maior et dubitationis plenior quaestio est, prosintne moribus poëtae, an eos inficiant ac depravent? Plato enim cum innumerabilibus locis summam laudem tribuisset poëtis ac praecipue Homero, in libris de republica, multa ab eo peccata esse demonstrat, et civibus suis ab eo metuens, excludit eum ab illa, quam instituit, civitate*). Quem imitatus Cicero in Tusculanis**), *Videsne*, inquit, *poëtae quid mali afferant? Lamentantes inducunt fortissimos viros; molliunt animos nostros; ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. Sic ad malam domesticam disciplinam vitamque umbratilem et delicatam cum accesserunt etiam poëtae, nervos omnes virtutis elidunt. Recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, cum mores optimos et optimum reipublicae statum exquireret.* Nos vero, si ut Sirenum, ita poëtarum cantus exitiosi sunt, obturemus adolescentium aures, neque ad eos ullum poëticae suavitatis gustum permanare patiamur. Sed si, adhibito iudicio, eorum lectio fructuosa est, caveamus, ne faciamus idem, quod Lycurgus, rex Thraciae.

Cetera desiderantur.

*) De Rep. III. pag. 398. A. VIII. pag. 568. B. cf. Sueton. Calig. 34.

**) II. 11. §. 27.

AGGRESSURUS SATYRAM TERTIAM DECIMAM IUVENALIS.

ORATIO XII.

HABITA ROMAE ANNO MDLXXV.

Cum constituerim vobiscum una evolvere atque excutere librum Senecae de providentia, iudicavi omnibus nobis commodum fore, si is liber seorsum a ceteris Senecae operibus mea opera emendatus excuderetur. Ac sperabam id fore, antequam ad has mihi iucundissimas, vobis, ut merito sperare videor, non molestas exercitationes rediremus. Sed aliter cecidit. Interea igitur, dum ille pulcerrimus libellus a librariis describitur, delegi decimam tertiam Iuvenalis Satyram, in qua hoc triduum consumeremus. Et iucunda autem et utilis illius evolutio*) futura est. Continet enim multas graves et utiles sententias, optimis verbis et genere quodam dicendi salso, festivo, hilari et, ut ita dicam, vivido, quod huic poëtae proprium ac perpetuum est, explicatas. Neque mihi quisquam illud obiecerit, multos esse ex Latinis Iuvenale meliores poëtas. Non contendo. Scio, multum interesse inter Iuvenalem et Virgilium. Sed qui solum Virgilium legerit, tanto praestare eum ceteris credere poterit, scire non poterit: ut ad certiorem ipsius Virgilii gloriam pertineat, etiam alios legi. Deinde non continuo sola cognoscenda, quae optima. Alioqui non tantum e poëtis solus Virgilius, ex oratoribus solus Cicero, sed ipsius Virgilii unum aliquod poëma, Ciceronis una aliqua oratio legenda erit. Certe enim et aliquod Virgilii poëma et aliqua Ciceronis oratio principem locum tenet. At nemo

*) Cf. Cic. de Fin. I. 7. *evolutio poëtarum.*

unquam repertus est, qui aut Homerum praecipuum esse inter poëtas negaret, aut propterea Hesiodum, Theocritum, Apollonium Rhodium, alios etiam inferiores, e manibus hominum excutere conaretur. Nec quia Sophocles in tragoedia excellit, idcirco Aeschylum Euripidemque contemnimus.

Non, si priores, ait Horatius*), *Maeonius tenet*
Sedes Homerus, Pindaricae latent,
Ceaeque et Alcaei minaces,
Stesichorique graves Camoenae.

Suus est stellis honos, sua lux, etiam si a solis splendore et claritate vincuntur. At stulte facit, qui in potestate eligendi, praetermissis optimis, deteriora sectatur. Hoc ita demum in me valeret, si suaderem vobis, ut eos, quos optimos esse constat, praetermitteretis. Sed id neque feci adhuc, neque facturus unquam sum, et multum puto interesse, hos quasi secundarum partium scriptores melioribus anteponat aliquis, an eis quoque studii aliquid tribuendum putet. Praeclare Cicero**) *ferreum* quidem *scriptorem* esse non diffitetur Atilium, sed *scriptorem* tamen, ut legendus sit: *Rudem enim*, inquit, *esse in nostris poëtis, aut inertissimae segnitiae est aut fastidii delicatissimi. Mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt.* Haec ille, et illis quidem temporibus,

*cum neque Musarum scopulos quisquam superarat****),*

et is, qui hoc scripsit Ennius, meliorum inopia principem locum tenebat. Quid igitur censemus dicturum fuisse Ciceronem, si ad eorum poëtarum, qui postea floruerunt, tempora vitam producere potuisset? Qui certe ut veteris illius Romani sermonis in-

*) Carm. IV. 9. 5. sqq.
**) de Fin. I. 2. 5.
***) Brut. §. 71.

tegritate inferiores fuerint — suae enim quisque aetatis quam atavorum suorum sermone uti malebat: — limatiores tamen et cultiores et multis poëticis virtutibus superiores fuerunt. Num igitur hos nitidos et politos contempsisset, qui illos horridos et impexos studiose tamen ac diligenter evolverat? Sed ut in ceteris vitae partibus, ita in ratione studiorum varie a vulgo hominum peccari solet. Patrum et avorum nostrorum memoria, qui se eruditos perhiberi volebant, optimis quibusque scriptoribus tamquam pervulgatis et nihil abditum ac retrusum continentibus valere iussis, in aliis quibusdam obscurioribus minusque tritis suam omnem industriam collocabant. Itaque eorum plerisque saepius in manibus erat Appuleius aut Sidonius Apollinaris, quam Cicero: Persium quam Horatium, Lucanum aut Claudianum quam Virgilium, libentius et maiore cum studio pervolutabant. Animadvertit hunc errorem insequens aetas, et Bembi, Sadoleti ac similium et exemplo et auctoritate commota, ad vetustiorum lectionem imitationemque revocata est. Sed secutum est aliud malum, exorta factione ineptorum hominum, qui praeter Ciceronem, Caesarem, Sallustium et, si forte, aliquot alios eidem aetati suppares, tum ex poëtis praeter Catullum, Lucretium, Virgilium tres aut quatuor alios, clamare coeperunt, ceteros omnes barbaros esse, nesciisse Latine loqui, neque satis dignos esse, in quibus cognoscendis ullum studium poneretur. Inde exstitit enectum quoddam et famelicum et, ut ego interdum vocare soleo, dilutum eloquentiae genus hominum existimantium, bene dicendi laudem in eo positam esse, ut ne ullum vocabulum ponas, quod non ex Cicerone sumpseris, quamvis fatue atque insulse loquaris, sine ulla vi, sine ullo acumine, sine ullo pondere sententiarum, dummodo unum illud observes, ipsius te Ciceronis fraterculum fore. Similis

fatuitas eorum*) quoque, qui poëtarum laudem affectabant, animos occupavit. Nam cum sibi indices quosdam confecissent earum vocum, quibus veteres aliquot poëtae usi essent, putarunt, se illis aequiparatum iri, dum sedulo caverent, ne quam vocem versibus suis immiscerent, quae non in illis, quos dixi, indicibus reperiretur. Ergo hoc exemplo suo utrique docuerunt, ex omnibus Ciceronianis vocibus stultissimas orationes, ex omnibus Virgilianis pessimos versus posse componi. Neque dici potest, quam haec hominum somnia**) sibi placeant, quam se circumspiciant, quam se impudenter iis, quos non intelligunt, anteponant. Statium, ait eorum quidam, aut Silium Italicum tu mihi aut Lucanum aut Senecam nominas? Ovidium etiam, cui praeter unum Virgilium Latinorum nemo par fuit, contemnere audent, seque ei anteponere non verentur. Unus etiam***), ceteroqui homo eruditissimus, sed illo errore imbutus, Ovidii metamorphosin, divinum poëma et omnibus ingenii, omnibus eloquentiae luminibus omni ex parte collucens, in eum sermonem, quo vulgo nunc utimur, sibi convertendum curavit, ne, si eam Latine scriptam attingeret, sinceritatem Latini sermonis, quam ex aliis poëtis hauserat, contaminaret. Sed hunc quidem excusare quoquo modo possumus: qui cum et doctrinae copia abundaret, et Latino sermone perite ac scienter uteretur, hac una in re nimis credulus fuit, aliorumque iudicio stare potius voluit, quam suo. Isti non ferendi, qui ab omni eruditione imparati, quasi satis sit dixisse, *ego pulcra poëmata*

*) Cic. de Inv. II. 32. §. 99.

**) Terent. Adelph. III. 3. 40.

Tu quantus quantus, nil nisi sapientia es;
Ille somnium.

Petron. c. 38. *phantasia, non homo.*

***) Idem narrat Mureti discipulus, Herc. Ciofanus praef. ad Ovidii Metam.

*pango**), audent se cum eis componere, aut etiam eos prae se despicere, a quorum coquis aut mulionibus, si hodie viverent, scribendorum carminum laude facile vincerentur. Horum ego, simul atque Iuvenalem mihi in manibus esse resciverint, qui de me sermones futuri sint, non ignoro. *Iuvenalem interpretatur. Cur non potius Horatium? Sed et tertio abhinc anno, quasi alii poëtae deessent, Senecae Troadas delegit, quas interpretaretur.* Ego vero et in explicandis Senecae Troadibus ita tum me versatum esse confido, ut illius poëtae amorem multis incusserim, et in huius Satyrae explicatione spero me perfecturum, ut eiusdem poëtae alias quoque cognoscere cupiatis. Sed satis iam verborum factum est. Nunc primum exponam argumentum huius Satyrae. Deinde ipsius poëtae verba recitabo, quaeque in eis explicatione egere videbuntur, ea diligenter et accurate interpretabor.

CUM ANNALES TACITI EXPLICANDOS SUSCEPISSET.

ORATIO XIII.

HABITA ROMAE III. NON. NOV. MDLXXX.

Neque pars ulla studiorum humanitatis aut amoenior est aut fructuosior, quam historia, neque ullius gentis historia est, quae cum historia populi Romani aut magnitudine aut pulcritudine aut omnis generis exemplorum copia et varietate contendat,

*) Cf. Horat. A. P. vs. 416. et 99.

neque ex ingenti scriptorum, qui res Romanas litterarum monumentis prodiderunt, numero quisquam est, quem merito quis C. Cornelio Tacito anteponat. Nam si nihil est hominis animo iucundius, quam discere, et eorum, quae suapte vi ac natura iucunda sunt, tanto quidque iucundius, quanto laboris ac molestiae minus exhibet, dubitare de historiae suavitate nemo potest, cum scripti genus nullum sit, ex quo aut plura aut citius et minore animi contentione discantur. Artium praecepta, dum traduntur, molesta sunt; mathematica non plures pulcritudine invitant, quam difficultate deterrent; illa ipsa princeps et regina artium philosophia nunquam tam multos habuit studiosos sui, ut non plures obtrectatores habuerit: una historia est, quae omnium studia alliciat, aures teneat, animos mulceat; a qua si quis abhorrere se dicat, parum absit, quin ipse se ne hominem quidem esse fateatur. Parvulos pueros, in quibus naturae vis maxime elucet verissimeque perspicitur, nulla re magis quam narratiunculis duci videmus: qui etiam saepe, ut aliquem fabellas narrantem audiant, eas ipsas, quibus cum maxime operam dant, lusiunculas deserunt. Isti superbi ac divites, librorum et litterarum omnium osores, qui sibi e stolido ac supino pulcerrimarum rerum contemptu gloriam quaerunt, ut tamen sic quoque aliquod hominis simulacrum ac vestigium retineant, ab historia non penitus abhorrent. Itaque in illis ipsis quoque atriis, coenationibus, cubiculis, unde aliae omnes litterae omnisque honestas exsulat, in mensa tamen aliqua aut in abaco interdum videas expositos una cum fritillo et turricula ac tesseris ceteroque instrumento aleatorio etiam libros, aut historiam aut aliquid historiae utcunque simile continentes. Ut enim mustum bibunt, qui vini veteris acrimoniam atque austeritatem non ferunt: sic pueri et viri puerorum similes, quia serio scriptae historiae gravitatem severitatem-

que non capiunt, inanibus se fabulis propter quandam illarum cum historia similitudinem oblectant.

Sed supervacaneum est, de voluptate, quae ex historia percipitur, pluribus dicere, cum id de suo quisque sensu iudicare facile possit. Utilitas autem quanta ex historiae tractatione capiatur, quis non videt? Mitto iam, quod ille apud Platonem*) Aegyptius sacerdos Soloni dixisse fertur, semper pueros esse, qui vetustatis cognitione careant: illius quidem omnium humanarum rerum moderatricis, prudentiae, unde maior vis quam ex historia colligi potest? Non enim avium cantu aut volatu, non inspiciendis pecudum fibris, non interpretandis hariolorum cantibus futura praenoscuntur. Quis cuiusque consilii aut incepti exitus esse soleat, qui diligenter notaverit atque observaverit, is demum, quid ex quo**) eventurum sit, optime ac certissime providebit. Quamquam enim non certa quadam et immutabili serie res humanae volvuntur, magnaque earum varietas et inconstantia est, ut hoc ipsum, quemadmodum dicebat Agatho***), verisimile sit, multa praeter id, quod verisimile est, evenire: plerumque tamen e similibus similia exsistunt; neque ulla certior regula est iudicandi, quo quaeque res evasura sit, quam inspicere, quem exitum similia in longinquitate temporis saepius ac frequentius habuerint. Quodsi aut temporis hominibus ad vivendum concessi brevitas aut ipsa vitae ratio pateretur, ut idem homo multa saecula, integra mente integrisque sensibus vixisset, multas provincias obiisset, ad intimas principum vi-

*) Tim. pag. 22. (Tom. IX. 290. Bip.)

**) Liv. XXX. 42. Ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, *ex quantis* opibus *quo* recidissent Carthaginiensium res. Demosth. Lept. pag. 485. §33, *Συνίεθ', ὃν τρόπον, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὁ Σόλων τοὺς νόμους ὡς καλῶς κελεύει τιθέναι.* Iustin. XXVIII. 2.

***) Aristot. de Poet. 18. *ἔστι δὲ τοῦτο εἰκός, ὥσπερ Ἀγάθων λέγει· εἰκὸς γὰρ γίνεσθαι πολλὰ καὶ παρὰ τὸ εἰκός.*

vorum de gravissimis rebus consultationes frequenter adhibitus esset, omnium sententias audiisset, rationum, quibus quisque niteretur, pondera ac momenta diligenter expendisset, observasset postea et notasset diligenter, quid ex quo consecutum esset: quis non incredibilem quandam in eo vigere vim consilii crederet? quis non eius sententiam de rebus gerendis in oraculi propemodum loco ac numero habendam fateretur? Atqui quod natura nobis denegat, praestat historia, ut, qui eam diu ac diligenter pervolutarunt, omnibus aetatibus vixisse, omnes regiones perlustrasse, omnibus publicis consiliis interfuisse, omnia, quae unquam contigerunt, praesentes spectasse atque annotasse videantur. Nam quod alicubi Aristoteles *) ait, maiorem quandam esse poëtices quam historiae cum philosophia coniunctionem, quod historia tantum, quid factum sit, exponat, poëtica, quid fieri debuerit: id quale aut quomodo accipiendum sit, alias fortasse videbimus. Illud certe et extra omnem controversiam est et ab eodem philosopho atibi **) traditur, in gravibus et seriis deliberationibus cum maximus exemplorum usus sit, e poëtis quidem petita exempla in vulgus interdum aliquid valere; at apud graves et cordatos viros multo maiorem vim ea, quae ex historiis ducta sunt, obtinere. Nam quod Horatius ***) Homerum commendans dicere ausus est, quid honestum, quid turpe, quid utile, quid inutile sit, melius eum ac plenius, quam philosophos docere, id ego de historia longe verius ac iustius dicere ausim. Etenim philosophi primas rerum caussas in-

*) De Poet. c. 9.
**) Rhet. II. 20.
***) Horat. ep. I. 2. 4.
Qui quid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non
Planius *) ac melius Chrysippo et Crantore dicit.
*) Ita, auctore Bentleio, nunc legitur.

quirunt, in praeceptis communibus latissimeque patentibus occupantur; singula non fere considerant. Omnis autem actio omnisque deliberatio singulis in rebus versatur, neque quisquam unquam, num bellum gerendum foret, sed num huic populo adversus illum hoc tempore gerendum foret, deliberavit. Ut igitur medicus, qui multis aegrotis assederit, multos curaverit, multis arteriam exploraverit, venum secuerit, medicamenta miscuerit, quid ex quoque accidere soleat, notaverit, saepe ad medendum utilior est eo, qui maiorem quidem rerum medicarum scientiam ex Hippocratis libris hauserit, sed illa cognitione contentus nunquam hominis aegroti lotium aspexerit: sic ad consultandum melior, qui multa eiusdem generis singularia in historiis adhibito iudicio notaverit, quam qui ex philosophorum scriptis communia quaedam vivendi praecepta cognoverit. Optandum quidem est, ut utrumque adsit; sed si alterutro carendum sit, malim experientem et exercitatum hominem sine ulla universa cognitione totius generis, quam erudite et sublimiter de universo genere disputandi peritum, usus et exercitationis expertem. Hunc in schola libentius audias, illum utilius in consilium adhibeas.

Sed de utilitate historiae et dicta sunt a me alias multa et dicentur, et cum quaecunque potuero dixero, semper tamen multa supererunt. Quanto autem populus Romanus ceteris gentibus imperii magnitudine praestitit, tanto historia populi Romani ceterarum gentium historiis antecellit. Nullius populi obscuriora et tenuiora principia, nullius admirabiliores progressus, nullius tanta maiestas, tanta in prosperis rebus moderatio, in adversis animi magnitudo; nusquam et virtutum et vitiorum omnis generis aut plura exempla aut illustriora. Quodsi nulla gens est usque eo immanis ac barbara, quae non in rebus gestis Romanorum cognoscendis plurimum operae

ac studii collocet, quid nos facere oportet, qui Romae vivimus, qui e Romano coelo spiritum ducimus, qui post tot acceptas clades, tot calamitates, tot strages, a bacchantibus barbaris, ut a petulantibus servis viduae et effetae iam dominae insultantibus, editas, tam multa tamen illius antiquae virtutis ac maiestatis monumenta quotidie intuemur? An cum tam multos ingeniosos et eruditos homines in remotissimis gentibus natos tam longinqua itinera suscipere, tantos sumptus facere, tam multis se laboribus ac periculis exponere videamus, ut Romam videant, quod ita iudicant se melius ac perfectius historiam Romanam intellecturos, si ipsum urbis situm, ipsa moenia, ipsas veterum arcuum, tropaeorum, templorum quamvis laceras et disiectas reliquias, illos tot olim nobilitatos victoriis colles viderint: nos, quibus otiosis haec omnia in oculos assidue incurrunt, rerum Romanarum cognitionem negligemus? Quarum per se tanta pulcritudo est, ut etiam, si scripta essent horrido aliquo et inculto orationis genere, suapte tamen vi hominum studia excitarent; nactae autem sunt eiusmodi scriptores, qui quamcunque sibi scribendi materiam sumpsissent, dignissimi tamen studio propter ipsum scribendi genus fuissent. Non enim potest quisquam dicere, in scriptores rerum Romanarum intuens, cur haec tanta ingenia se dignius aliquod scribendi argumentum non elegerunt? neque rursus illud, cur res tam clarae tamque illustres non in aliquos magnitudine sua dignos scriptores inciderunt? Ita rerum magnitudo praestantia ingenia evocavit; scriptorum praestantia rerum magnitudinem adaequavit. Quid enim, ut ceteros in praesens omittam, ipsos modo principes nominem, aut Sallustio gravius ac nervosius, aut Livio grandius et uberius, aut Tacito pressius, prudentius, limatius, omni ex parte perfectius fieri potest? Cuius annales quoniam hoc anno, quod Deus faustum ac

felix esse velit, vobiscum una communi studio evolvere, viamque vobis ad eos facilius intelligendos, ut potero, praeire decrevi, pauca mihi quaedam de eo dicenda sunt, non ut eum laudem; nam cum ipse se satis tacitus laudet*), ego quoque praestantiam ipsius tacitus admirari malo, quam et infantiam meam prodere et laudes ipsius ingenii culpa deterere; sed ut iis respondeam, qui et Tacitum tanti a me fieri, et me tam diu, tanto studio, ut mihi eius publice interpretandi potestas fieret, postulasse mirantur. Hodiernam autem orationem meam illi ipsi, qui Tacito obtrectant, breviorem reddiderunt. Nam si Tacitus mihi laudandus fuisset, necesse habuissem undique conquirere ac colligere, quaecunque veteres a perfecto historiae scriptore exigenda esse dixissent, ac prolatis exemplis ostendere, ea omnia Tacitum cumulatissime praestitisse: quod etsi verissime fieri poterat, propter ipsam tamen multitudinem et varietatem arduum ac difficile fuisset. Nunc Taciti quidem virtutes melius ac commodius in progressu operis singulas notabimus; hodie nisi temporis excludamur angustiis, pauca tantum quaedam refutabimus ac refellemus, quae in eum temere ab imperitis coniici solent. Inprimis autem illud positum sit, quae summa scribentium laus est, eam Tacito ab omnibus uno ore tribui: nullum unquam scriptorem prudentiorem ac consideratiorem fuisse; siccam ac sobriam esse illius orationem, adstrictam verbis, densam sententiis; nihil in ea notari posse diffluens, nihil inane, nihil redundans; singulis saepe verbis singulas sententias contineri. Magna laus et quae in quo sit, facile ei alias deesse patiaris. Nam ut in iis, quae possidentur, ea plurimi fiunt, quorum exigua moles est, pretium ingens, ut aurum, ut gemmae, ut in cibis ii maxime laudantur, qui minimum detrimen-

*) Puerilis lusus in nomine Tacitus ita placuit Mureto, ut eum sub orationis finem repeteret. Ruhnk.

torum habent, plurimum succi: ita maximi facienda oratio, quae paucissimis verbis plurimum sententiae amplectitur. Indicat enim, se in pectore, non in ore nasci. Haec praecipua orationis virtus, quae ex omnibus scriptoribus Latinis in Tacito praecipue cernitur, effecit, ut omnium aetatum sapientissimi quique, qui non inani verborum sono, sed bonitate et gravitate sententiarum ducerentur, praecipuo in honore Tacitum semper habuerint, eiusque assiduam et accuratam lectionem principibus viris omnium utilissimam iudicarint. Neque vero ut id ita esse doceam, illo praecipuo argumento nitar, quod M. Tacitus non Imperator tantum, sed prope singularis exempli Imperator, huius nostri imaginem in omnibus bibliothecis collocari, libros, ne perirent, quotannis decies describi et in archiis *) civicis asservari voluit, cum se etiam ab eo genus ducere gloriaretur **). Vetera illa iam et obsoleta: et exemplorum, quae tantopere a temporibus nostris remota sunt, minus magna vis est ad permovendum. Paulus III. P. M., quo nullum sapientiorem senem nostra vidit aetas, Tacitum saepe relegendo contriverat, neque ullum profanum scriptorem aeque libenter legebat. Cosmus Medices, qui primus Magnus Etruriae Dux fuit, homo factus ad imperandum, qui eam, quae vulgo fortuna dicitur, in consilio et prudentia consistere docuit, Taciti libros in deliciis habebat, eorumque lectione avidissime fruebatur. Neque non hodie multi aut principum aut eorum, qui de summis rebus a principibus in consilium adhibentur, eundem studiosissime legunt et quasi pro magistro quodam prudentiae habent. Numquid igitur movebimur stultis quorundam vocibus, qui nisi quod ipsi didicerunt, nihil discendum putant, et quoniam a magistris suis nihil olim praeter bucolica Virgilii et paucas

*) I. e. tabulariis. Cic. pro Arch. poet. c. 4. 7. 8.
**) Narrat Vopiscus in Tacito c. 10.

Ciceronis epsitolas et orationem, si forte, aliquam audierunt, ab iis me discedere et vobis graviora proponere, iniquo animo ferunt? An quisquam vestrum est, qui eo consilio studia sequatur, ut in pulvere scholastico consenescat? Cur igitur ea potius consectemur, quae tantum in scholasticis concertatiunculis inter adolescentulos aut senes adolescentulis stultiores oblectamento, quam quae olim gravissimis in negotiis emolumento futura sint? Vos vero istos nugatores contemnite, praesertim cum illa leviora aut iam didiceritis, aut, qui ea usque ad taedium inculcent, in omnibus vicis ac triviis obvios quamlibet multos; qui Tacitum interpretari aut possint aut velint, non multos sitis habituri. Nunc, quae in eo culpari a nonullis soleant, exponerem, eaque omnia, uti pollicitus eram, refutarem ac refellerem; sed video me longius progressum esse dicendo, quam a principio existimaram. Fefellit me Taciti amor: cuius laudes cum hodierno die tacitus praetermittere statuissem, auferri me postea passus sum, neque mihi potui, ne eas strictim et modice attingerem, temperare. Vereor autem, si longius orationem producere voluero, ne et vobis molestiae sim et iis, qui post me in hunc locum conscensuri sunt, impedimento. Quare quae supererant, in crastinum, si vobis quoque ita videtur, differam, neque metuam, ne quis me hodie iusto breviorem fuisse dicat. Nam et in his primis velitationibus nostris iustique cursus ac certaminis quasi prolusionibus brevitas culpari non solet, et verum est, quod ait Varro, portam itineri esse longissimam. *) Equos ipsos, ubi diu quieverunt, qui longum iter ingressuri sunt, fatigare primo itineris die non solent. Si tot praestantibus viris, qui huc hodie convenerunt, ut

*) De R. R. I. 2. §. 2. ubi explicant: in apparatu itineris saepe plus temporis consumitur, dum ad portam venias, quam in ipso itinere.

dicendo placerem, consequi fortasse non potui: at certe, breviter dicendo minus ut molestus sim, consequar. Sed utinam, auditores, utinam et brevis hodie visus sim et quicunque me unquam audient, brevem semper fuisse me doleant. Quanto suavius est, abeuntes dicere, *cur hic tam cito desiit?* quam abire cupientes, *quando tandem hic desinet?* Nimio *) satius est, quod cum fame relinquit, quam quod satietate distendit.

SEQUITUR IN EODEM ARGUMENTO

ORATIO XIV.

HABITA ROMAE PRIDIE NON. NOVEMBR.

M D L X X' X.

Qui me a Taciti interpretatione deterrere cupiebant, quinque praecipue, quae illi obiicerent, reperiebant. Primum quod illorum temporum historiam contexuisset, quibus vetus illa S. P. Q. R. maiestas et amplitudo conciderat, quibus illi paullo ante terrarum domini acerbissimo teterrimorum tyrannorum dominatu oppressi tenebantur. Non iam amplius Camillos, Curios, Fabricios, Maximos, Laelios, Scipiones, aliaque virtutum, non hominum nomina in historia repertum iri, sed degenerem et oblitum virtutis avitae populum, sed senatum ad servilem adulationem proiectum, sed proposita vitiis, quae quondam virtutibus deferebantur, praemia, sed unius impuri hominis libidinem exstincta legum auctoritate dominantem. Quodsi vere dictum esset a summis philosophis, principum mores esse speculum

*) Cf. Cic. ad Attic. X. ep. 8.

civitatis, ceteramque multitudinem ad imperantium exempla componi *): quem virtuti locum esse potuisse in ea urbe, in qua non homines, sed monstra ex omni vitiorum fece ac colluvione concreta **) regnarent? Melius itaque consulturum esse me studiis vestris, quando Romanam historiam tractare animus erat, si eorum vobis temporum historiam proponerem, quibus populus R. foris adversus barbaras gentes, domi adversus vitia perpetuum bellum gerebat, neque ceteros populos bellica magis virtute, quam innocentia et integritate superabat. Abire in mores ***), quae discuntur in scholis, et ea fere quemque imitando exprimere, quibus legendis audiendisque puer assueverit. Neque deerant, quod equidem valde miratus sum, qui non dubitarent mihi auctores esse, si res sub Imperatoribus gestas persequi vellem, ut Suetonium potius, quam Tacitum sumerem: quem ipsi et meliorem Tacito Latinitatis auctorem et nitidiori ac floridiori genere orationis usum dicerent. Erant etiam, qui, quod maximum in historico vitium est, fidem quoque Taciti accusarent, quod multa mendacia historiis suis admiscuisset. Neque tamen, quamquam saepe a me orati ut id facerent, mendacium ipsius proferre ullum poterant; duorum tantum veterum scriptorum testimonio id pervincere nitebantur, quorum Vopiscus †) aliquando mentitum in historia Tacitum diceret, Tertullianus eum mendaciorum loquacissimum vocaret.

*) Cic. Fam. I. 9. § 12. Erant praeterea haec animadvertenda in civitate, quae sunt apud Platonem nostrum scripta divinitus: *Quales in republica principes essent, tales reliquos solere esse cives.*

**) Cic. pro Sext. § 15. ille nefarius, ex omnium scelerum *colluvione* natus. in Pis. §. 21. illud funestum animal ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex omnium scelerum importunitate et flagitiorum impunitate *concretum*. cf. Philipp. III. § 28.

***) Ovid. Heroid. XV. 83. *abeunt* studia in mores.

†) Aurelian c. 2.

Addebant tertio loco, impium ac nefarium esse scriptorem, qui Christianae religioni aperte infensus et inimicus fuisset. Asperum praeterea et insuavem ac spinosum et cum cuius difficultate ad eruendas sententias perpetuo luctandum foret. Postremo male Latine locutum, idque non vulgus modo dicere, sed ipsos etiam praecipuos Taciti amatores confiteri. Cuius igitur libri et corruptissimorum temporum historiam, eamque ipsam neque satis fideliter scriptam et melius ab alio traditam continerent, et auctoris sui manifestam impietatem proderent, et molesto atque odioso propter obscuritatem et parum Latino sermone constarent, caussam esse nullam, cur, tot potioribus omissis, in eo potissimum conficere huius anni curriculum vellem. Ad quae omnia respondere constitui, ne praeiudicata multorum opinio cuiusquam vestrum aut animum avocet aut retardet industriam.

Primum igitur considerandum est, respublicas hodie perquam paucas esse, nullam esse propemodum gentem, quae non ab unius nutu atque arbitrio pendeat*), uni pareat, ab uno regatur. Ergo hac saltem in parte propius accedit ad similitudinem temporum nostrorum status ille rerum, qui sub Imperatoribus, quam qui imperante populo fuit. Quo autem quaeque historia rerum nostrarum similior est, eo plura sunt in ea, quae discamus, quae ad usum conferamus, quae ad vitam moresque referamus. Quamquam autem Dei beneficio aetas nostra Tiberios, Caligulas, Nerones non habet, prodest tamen scire, quomodo etiam sub illis viri boni ac prudentes vixerint, quomodo et quatenus illorum vitia tulerint ac dissimulaverint; quomodo neque intempestiva libertate utentes vitam suam sine ulla publica utilitate in periculum obiecerint, neque tamen foeda ac probrosa laudantes, placere sibi ullam turpitudinem

*) Cf. Senec. ep. 33. ab exemplari *pendere*. Lucan. V. 769. nonne olim casu *pendemus* ab uno?

ostenderint. Multa saepe sunt in principibus, quae vir bonus laudare non potest, tegere et transmittere silentio potest. Ad ea connivere qui nesciunt, et sibi periculum creant et ipsos principes plerumque deteriores faciunt. Multi enim, qui vitia sua latere credunt, sponte ea paullatim exuunt, ne detegantur, et dum se bonos haberi putant, boni fiunt. Iidem, si turpitudinem suam palam esse videant, iam famae securi, quae palam dici vident, palam quoque faciunt: et famam dum bonam desperant, malam negligunt. Melius autem feret minora et pauciora principum vitia, qui, quomodo olim viri boni ac fortes plura et graviora pertulerint, cognoverit. Quodsi quis sub principibus corruptissimis viros singulari virtute praeditos exstitisse non putat, magno in errore versatur. Vixit sub Tiberio, ut ceteros taceam, Germanicus, cui ego omni genere laudis ne ex illis quidem veteribus Romanis quemquam antepono. Vixit sub Claudio Seneca, et Senecae quamquam fortasse par nemo, similes tamen multi. Neronis aetas multos habuit, quorum virtutem vix ipsius vitia aequarent. Omninoque ita est, ut dicam. Ut palmam*) aiunt adversus onera, sic virtus adversus vitium contumax surgit, et ut in Aetnae montis cacumine, ubi maxime viret flamma, herbam quoque finitimam maxime virere perhibent, quasi ipsa secum contendente natura et nolente fecunditatem soli vicinorum ignium ardore superari: sic plerumque ubi maxima vitia dominantur, maximae virtutes erumpunt, quae cum illis certamen suscipiant, et, si superiores esse non possint, non tamen hostibus suis triumphum sine dimicatione concedant. Non igitur, si plerique Imperatores vitiosi fuerunt, idcirco bonis et utilibus exemplis temporum, quibus illi rerum potiti sunt, historia caritura est, sed et ipsa improba

*) Vid. Plutarch. Symp. lib. VIII. pag. 724. (Rsk. Tom. VIII. pag. 891.) Gell. N. A. III. 6.

exempla nos interdum ad virtutem acuent, cautiores certe et consideratiores efficient. Ex illa perpetua simulatione Tiberii, ex illo vultu ac sermone alia omnia, quam quae cogitabat, prae se ferente discemus caute cum principibus agere, neque semper illorum vultui ac blanditiis fidere. Discemus, quae principes occulta esse volunt, ea, etiamsi sciamus, nescire, neque altius, quam ipsi velint, in eorum arcana penetrare. Iuvabit in Seiano videre, quam in lubrico sit eorum potentia, qui se malis artibus apud principes omnia posse rentur, quamque saepe, ubi diu in alios contumeliose debacchati sunt, et praecipites decidant ipsi et alios in idem exitium trahant. Sic ipsa quoque improba exempla proderunt. Sed de his satis. Istos autem satis mirari non possum, qui, ubi de Tacito agitur, Suetonium nominare audent. Nihil equidem detrahendi studio dicam: longe enim id et ab ingenio et ab consuetudine abhorret mea. neque is scriptor est Tacitus, cui gloria ex aliorum vituperatione quaerenda sit; sed inter eum et Suetonium nimium quantum interest. In Suetonio nihil est, ex quo eius aut prudentiam aut eloquentiam aut eruditionem ullam eximiam agnoscas. In Tacito quid horum emineat, ideo difficile dictu est, quia eminent omnia. Suetonium certe nemo unquam veterum aut inter eruditos aut inter disertos nominavit. At Tacitus habitus est aetatis suae sine controversia eloquentissimus et, quae virtus Demostheni maximam inter Graecos gloriam peperit, quam illi *δεινότητα* appellant, eam ut propriam et peculiarem, Tacito tribuunt omnes. Eloquentissimum quidem illum vocat Plinius, et illud eximium in eo fuisse ait, ut *σεμνῶς* diceret *). At Suetonium S. Hieronymus **) laudat. Magnum testimonium, si laudat. Non enim sanctitate tantum Hieronymus, sed et eru-

*) Epist. l. 1. § 6.
**) De Vir. illustr. prolog.

ditione et iudicio praestitit. Quomodo igitur laudat? Eadem libertate scripsisse eum ait Caesarum vitas, qua ipsi vixerunt. Non magna laus, si laus est; sed ego laudem esse non puto. Quid enim laudis habet, cum Caesares in summa licentia atque impudentia vixerint, orationis turpitudine ipsorum flagitia aequasse, quaeque illi perpetuis tenebris operienda patrarant, ea nudis et praetextatis verbis in lucem et in aspectum hominum protulisse? Itaque nihil apud Suetonium frequentius legas, quam exoletos et spintrias et cellarios *) et nubentem Neroni Sporum, Doryphoro Neronem; voces etiam, quas in illis flagitiis miserint, quasi haec scire, posterorum interesset: quorum commemoratione non scriptorem modo, sed ipsas chartas erubescere oportebat, cum haec interim ita subtiliter ac particulatim persequitur, ut docere voluisse videatur. In Tacito nihil simile reperias. Talia aut praeterit aut ita significat, ut odisse et abhorrere videas, non, ut illum alterum, cupide in eis immorari. Inter Vopiscos igitur et Spartianos et Lampridios et eiusmodi vitarum scriptores Suetonius emineat, illa se iactet in aula**); hoc ceteris melior, quod, aetatis beneficio, melius quam illi Latine loquitur: ad Taciti quidem gloriam aspirare aut se cum eo conferre si voluerit, omnium eruditorum convicio vabulabit. Equidem quod ad me attinet, Suetonii lectionem non minus, quam Catulli aut Martialis, adolescentibus perniciosam, etiam confirmatae aetatis viris periculosam puto.

At mendax est in historia Tacitus. Mitto quod, si

*) *Sellariam*, vel, ut Oudendorpio placet, *sellaria* commemorat Suetonius Tib. 43. non *cellarios*. Ruhnk. Inde dicti *sellarii*. Vid. Tacit. Ann. VI. 1.

**) Virg. Aen. 1. 144.
illa se iactet in aula
Aeolus et clauso ventorum carcere regnet.

hoc maxime constaret, eum historicorum more aliquid interdum esse mentitum, non tamen id valde nobis curandum esse arbitrarer. Non enim, quae ab eo narrantur, eiusmodi sunt, ut piaculum sit, quidquam in eis, quod verum non sit, pro vero credidisse. Sed tamen quis eum mendacii accusat? Vopiscus. Quid iste Vopiscus, quid hominis est? Quidam Suetonii simius, longe tamen ab eo distans: qui, cum se aliquem videri vellet, affirmavit, neminem scriptorum, quantum ad historiam pertineret, non aliquid esse mentitum, gloriatusque est, multa se prodidisse, in quibus Livius, Sallustius, Cornelius Tacitus, Trogus, manifestis testibus convincerentur. Magna huius, quisquis est, Vopisci felicitas; nemo unquam tam curiose in ipsius mendacia inquiret. Sed tamen quis hoc praestare ausit, iis, quae hoc hominis somnium in tam luculentis scriptoribus reprehenderet, veriora esse ea, quae ipse cum suis testibus protulisset? Quis autem unquam historiae scriptor hanc notam effugere potuit? Non tantum apud Theopompum et apud Herodotum, historiae patrem, dicuntur esse innumerabiles fabulae, sed et ipse Thucydides, qui ea scripsit, quibus interfuerat, mendacii a nonnullis accusatur. *Thucydides quoque*, ait Iosephus libro primo adversus Apionem*), *ut multa mentitus, a nonnullis accusari solet: qui tamen accuratissimam rerum temporibus suis gestarum scripsisse historiam videtur.* Aut igitur ne hoc Tacito noceat, aut Thucydidi quoque et Livio et omnibus denique historiarum scriptoribus noceat. At Tertullianus, non ut Vopiscus, aliqua Tacitum mentitum esse dicit, sed eum mendaciorum loquacissimum vocat. Hoc loco peto a vobis, ut me, quam potestis, attentissime audiatis. Eadem enim opera et ad id, quod ex Tertulliano affertur, respondebo, et id, quod Tacito gra-

*) cap. 3. extr.

vissimum obiicitur, diluam: eum religioni nostrae inimicum atque infensum fuisse.

Ea in vetustissimis illis verae ac salutaris religionis nostrae proseminatoribus *) ac propagatoribus pietas fuit, — quae utinam etiam hodie in omnibus nobis esset! — nihil ut ferrent, nihil auribus acciperent, quod Christianum non esset; quae cum Christiana pietate pugnarent, ea omnia respuerent, reiicerent, aversarentur, exsecrarentur. Tertullianus igitur, qui quaedam apud Tacitum legisset adversus Christum ipsum, Deum ac Dominum nostrum, et adversus Christianos impie dicta, quasdam etiam fabulas, quae tum de sanctissimo viro Moyse deque religione Iudaeorum **), vulgo inter imperitos et veritatis ignaros circumferebantur, ad ea respiciens, Tacitum mendaciorum loquacissimum vocavit, eademque res magnam Tacito apud multos conflavit infamiam. Sed nos si hoc tempore nihil legendum putamus, nisi quod cum Christiana religione consentiat, omittamus sane omnes illos veteres Graecos Latinosque scriptores. Exsulet a Christianorum scholis Homerus, exsulet Hesiodus et uno verbo omnes antiqui poëtae. Nemo est enim ex illis, qui non deorum infinitam quandam multitudinem inducat. Nemo Platonem attingat: eius enim studio depravatus est Origenes; et fortassis ex eodem fonte fluxere Manichaei. Nemo Aristotelem legat, qui quae de mundi aeternitate, quae de hominis animo disputat, eis nihil potest Christianae religioni magis esse contrarium. Repudientur Ciceronis cum pleraque alia, tum libri praecipue de fato, de divinatione, de natura deorum: manifesta enim impietatis et ἀθεότητος semina continent. At illi vixerunt antequam Christus na-

*) *Proseminatores* de procreatoribus dixit Tertullian. ad Nation. II. 13. extr. Simplex *seminator* legitur apud Cicer. de N. D. II. 34. pr. III. 26. pr.

**) Tacit. V. Hist. v. 2—4.

sceretur, ideoque eis facilius ignosci potest. Primum, si opus sit, docere possim, hanc excusationem non valde ad id quod agitur pertinere. Non enim si antiquiores fuerunt, idcirco minus pravas opiniones inserere in animis legentium possunt. Sed demus hoc aliquid esse. Tollatur igitur Suetonius: in Nerone enim de Christianis contumeliose et impie scripsit*). Non legantur epistolae Plinii: ostendunt enim eum non tantum abhorruisse a religione nostra, sed etiam iudicia exercuisse adversus Christianos, et eorum nonnullos adhibitis tormentis ad eiurandam Christi militiam compulisse**). Deleatur gravissimus et utilissimus scriptor, Plutarchus: easdem enim, quas Tacitus, de Moyse et Iudaeis fabulas habet***). Quintilianum rhetoribus adimamus: contumeliose ipse quoque de Moyse loquitur†); iurisconsultis Ulpianum: librum integrum scripsit de poenis, quibus Christiani afficiendi forent; philosophis Porphyrium, Simplicium, Averrhoëm: quis non eorum se Christiani nominis hostem professus est? medicis Galenum, historiarum studiosis Ammianum Marcellinum, Eunapium, Zosimum; omnes hi alieno a Christianis animo fuerunt, idque scriptis suis testatum ac consignatum reliquerunt. Quodsi eos non tamen propterea reiicimus: quid in Tacitum iniquiores esse volumus? An quisquam nostrum ita infirmus est, ut periculum sit, ne in fide Christiana titubare incipiat, si Tacitum Christianum non fuisse cognoverit? Doleamus potius illius vicem, et grati adversus Deum simus, qui animos nostros maiori luce perfuderit.

Restant duo ex iis, quae Tacito ab imperitis obiici solere dixi: quod obscurus et asper in scribendo sit et quod male Latine loquatur. Equidem cum istos

*) cap. 16.
**) epist. X. 97.
***) IV. Sympos. quaest. 5.
†) III. 7. 21.

de obscuritate Taciti querentes audio, cogito, quam libenter homines culpam suam in alios conferant, quantoque facilius omnia alia accusent, quam semetipsos. Simul mihi venit in mentem senis cuiusdam, de quo urbane Seneca narrat, cum, cum aetatis vitio minus commode oculis uteretur, in quodcunque cubiculum ingressus esset, dicere solitum, illud parum luminosum esse: maiores fenestras fieri oportuisse*). Habeo et ipse, utinamque diu habeam, amicum, hominem inprimis eruditum, ita senem, ut annos prope iam, quemadmodum ait Iuvenalis**), dextra computet. Is cum surdaster aetate factus sit, saepe mecum vero ac serio questus est, pravam consuetudinem inolescere***): homines quotidie summissius, quam solebant, loqui. Idem hic quoque evenit. Qui ipsi tenebras in oculis circumferunt, obscuritatem Taciti accusant. At asper est, inquit alius: et Alciatus, amicum sibi hominem Iovium laudans, non est veritus vocare historias Taciti senticeta. Eiusdem plane iudicii fuit laudare Iovium et Tacitum vituperare. Nihil tam dissimile, quam inter se hi duo. Non displicere non poterat Tacitus, cui tanto opere Iovius probaretur. Quomodo autem potuit homo tam teneris pedibus tam multa spatia per Taciti vepreta conficere? Nos vero huic molli ac delicato culcitam substernamus et pulvinos rosae ac violae plenos, eique a Deo precemur, ut quidquid calcaverit hic, rosa fiat. Videre mihi videor meretricem Terentianam in coena pitissantem et dicentem:

*) Epist. 50. Seneca de Harpaste, uxoris suae fatua, haec scripsit: Haec fatua subito desiit videre. Incredibilem tibi narro rem, sed veram: nescit esse se caecam; subinde paedagogum suum rogat, ut migret; ait domum nigram et tenebrosam esse.

**) Sat. X. 249.

***) Scripsit fortasse *invalescere*. Matthiae. — Et sic sane scriptum legitur in Scholiis ad Senecam: *pessimam consuetudinem invaluisse*. Pro *vero* legi posset *vere*.

asperum,
*Pater, hoc est; aliud lenius sodes vide**).

Ferat huc ocyus aliquis calicem mulsi, ut flere pupus hic desinat, et contractam ex Taciti asperitate molestiam levet. Offeramus ei aliquid Iovii, qui se oblectet. Is enim mollis totus est, neque quidquam habet asperitatis illius, quae istum in Tacito offendit. Non fluit modo, sed et diffluit. Sic erant olim, qui Virgilii versus ut horridos rusticanosque culparent, magisque probarent illa molliora et lenius cadentia,

Berecynthius Attis,
Et raptum vitulo:

nostis cetera**): recitare enim piget, et ut isti ad asperitatem pavent, sic ego ad ineptias nauseo. Infanti melimela; mihi autem misceatur crater ille πικρίζων***). Sed istae fatuae de Tacito conquestiones assecutum esse eum, quod volebat, ostendunt. Imitandum enim sibi Thucydidem proposuerat, eiusque se in scribendo simillimum esse cupiebat. In Thucydide autem et obscuritas et asperitas notatur a Graecis, et utraque inter virtutes illius, non inter vitia numeratur. Quamquam enim nuda et perspicua oratio delectat, interdum tamen in scribendo certi cuiusdam generis laudatur obscuritas, quae orationem a vulgari loquendi consuetudine abducens, ex ipsa peregrinitate dignitatem ei maiestatemque conciliat, et attentionem legentium continet. Hoc quasi velum est, quod profanis obtenditur. Sic templa sublustria ingredientes sacro quodam horrore perfundunt. Asperitas autem illa idem plane est,

*) Heaut. III. 1. 50.
**) Pers. Sat. I. 93. sqq.
***) Martial. VII. epigr. 25.
Infanti melimela dato fatuasque mariscas:
Nam mihi, quae novit pungere, Chia sapit

quod in vino amarities; quae in quo est, id optime ferre vetustatem putatur. Eam Graeci ita esse in Thucydide perpetuam notarunt, ut, cum ille in piaculi Cylonii narratione aliquid ex ea de industria remisisset, leonem risisse*) dicant.

Sequitur postrema reprehensio eorum, qui, cum Tacito cetera concedant, male eum Latine locutum dolent: cuius calumniae Andreas Alciatus et Aemilius Ferretus, quorum tamen uterque multum operae ad illustrandum Tacitum contulerat, primi auctores fuerunt. Quodsi ipsi tam bene Latine scripsissent, quam sibi videbantur, nonnihil fortasse nos illorum commoveret auctoritas. Nunc cum uterque eorum nonnulla quidem ita scripserit, ut eadem Venus, eadem Suadela, quae in Bartoli labris sessitaverat, horum quoque labris insedisse videatur**); in quibus autem cultiores ac comptiores esse voluerunt, ostenderint tamen, ne quid gravius dicam, se aliarum rerum, quam deliciarum Latini sermonis intelligentiores fuisse: quid est, cur quisquam eorum de re, in qua non multum studii posuerant, iudicium magni faciat? Boni iurisconsulti fuerint: nihil enim impedio: Latinitatis certe non admodum idonei existimatores fuerunt.

οὐδ' ἄρα πως ἦν,
Ἐν πάντεσσ' ἔργοισι δαήμονα φῶτα γενέσθαι***).

Audacter, dicet aliquis, de talibus viris iudicas. audacius ipsi de Tacito iudicarunt. Qui autem nos sumus, si omnes in unum conferamur, quicunque hac tempestate Latine loqui videmur, ut de scriptore

*) Scholiastes Thucydidis ad I. 126. Τοῦ διηγήματος τοῦ κατὰ τὸν Κύλωνα τὴν σαφήνειαν τινὲς θαυμάσαντες εἶπον, ὅτι λέων ἐγέλασεν ἐνταῦθα. Ex quo loco *Λέων*, tamquam vetus scriptor, in Indicem Auctorum, qui a Schol. laudantur, ridicule relatus est.

**) cf. Quinctilian. X. 1. 82.

***) Iliad. XXIII 670. sq.

sapientissimo, nato iis temporibus, quibus adhuc Romana lingua florebat, — plane enim floruit usque ad Hadrianum, — habito disertissimo aetatis suae, sequius iudicare audeamus? At aliter loquitur quam aut Cicero aut Caesar. Credo: aliud enim dicendi genus adamarat. Ne Ciceronis quidem temporibus omnes, qui diserti habebantur, Ciceroniani erant. Multa in Cicerone Brutus, multa Calvus, multa Pollio, quaedam etiam Atticus non probabant*). At multis vocibus, multis loquendi generibus utitur, quibus vetustiores usi non erant. Primum quae hac in re culpa est? Non Cicero et multa novavit ipse et aliis, ut alia novarent, auctor fuit? Cuius est illud praeclare dictum? *Quod Catoni licuit, id cur non liceat Varroni?* Licet huc addas: *Quod et illis et aliis licuit, cur non licuerit Tacito?*

> *Ego*, ait Horatius**), *cur acquirere pauca,*
> *Si possum, invideor? cum lingua Catonis et Enni*
> *Sermonem patrium ditaverit et nova rerum*
> *Nomina protulerit.*

Nobis hodie minor eius rei licentia est, qui Latinam linguam non aliunde quam e libris petere possumus. Illi solutiores ac liberiores, quorum etiam nutrices Latine loquebantur. Deinde quis hodie pro certo affirmare audeat, cum tanta veterum scriptorum facta iactura sit, ea, quae quibusdam apud Tacitum nova videntur, non apud veteres quoque in usu fuisse? Si quis hodie in Germania aut in Polonia natus, qui Italiam nunquam vidisset, nunquam hominem Italum loquentem audiisset, paucos tantum quosdam libros Etrusco sermone scriptos legisset, eosque utcunque intellexisset, et omnium vocularum, quae in eis legerentur, indicem confecisset, deinde incideret in

*) Cf. dial. de caus. corrupt. eloquent. c. 18. extr. Quinct. XII. 1. §. 22. et 10. §. 12. sqq. Cic. ad Att. XVI. 11. pr.
**) A. P. 55. sqq.

aliquem Florentiae natum et educatum, qui inter cives suos disertissimus haberetur, et eum notare vellet tamquam male loquentem, quod quaedam diceret, quae ipse in illis paucis libris et in illo suo praeclaro indice non haberet, quis nostrum in tali spectaculo risum tenere posset? Atqui nihilo minor nostra stultitia est, qui in tanta veterum scriptorum disperditione, tam longo temporum intervallo, tanta Latini sermonis oblivione et ignoratione, optimae notae scriptores damnare non veremur, quorum coqui et muliones multo melius quam omnes nos Latine et intelligebant et loquebantur. Sed hunc sermonem nimis in longum duci*) video. Ego vobis hoc omni asseveratione confirmo, multa in Tacito nova istis videri, quae ex ultima antiquitate repetita sunt, quaeque apud Catonem, Varronem, Sallustium, quaedam etiam apud Ciceronem ipsum leguntur; quaedam fortassis novata, sed ita ut elegantius non potuerint; quaedam parce ex Graeco fonte detorta**), quibus oratio ipsius, tamquam modice asperso sale, suavissime condiatur. Et hoc quoque habet simile Thucydidis, in quo Graeci critici quasdam voces antiquas, quasdam ab ipso cusas et novatas notant.

Exsecutus sum omnia, quae proposueram. Quodsi docui, et Tacitum in pulcerrimo argumento esse versatum et frustra fidem illius in dubium vocari; neque debere nos absterreri ab eo legendo, quod iniquus Christianis fuerit; et puerile esse, quod quidam de obscuritate ipsius et asperitate conqueruntur; et desipere, qui eum male Latine locutum putant: quaeso obtestorque vos, ne oblatam vobis hoc tempore evol-

*) Virg. Eclog. IX. 56.
Caussando nostros *in longum ducis* amores.

**) Horat. A. P. 52. sq.
Et nova ficta nuper habebunt verba fidem, si
Graeco fonte cadent, *parce detorta*.

vendi praestantissimi scriptoris occasionem, frustra eam fortassis olim desideraturi, amittatis.

CUM
PERVENISSET AD ANNALIUM LIBRUM TERTIUM.

ORATIO XV.

HABITA ROMAE III. NON. NOVEMBR. MDLXXXI.

Quotannis mihi evenire consuevit, auditores, ut, cum post illam sollemnem quatuor mensium vacationem, quae nobis ob aestivos calores tribui solet, redeundem est ad munia, torpeat animus, titubet lingua, ut neque quid dicam, facile reperire possim, et, cum quid reperi, verba quibus id explicem, abdere quodammodo se ac refugere, non, ut prius, ultro se offerre et suapte sponte fluere ac decurrere videantur. Id si mihi evenit, qui et quadraginta propemodum annos in hoc publico dicendi ac docendi munere versatus sum, et id ipsum tempus, quod ad otiandum conceditur, ita consumo, vere ut dicere liceat, nunquam me minus otiosum esse, quam cum maxime esse licet otioso*): quid putatis evenire iis, qui, ut alia omnia maiora habeant, usum quidem certe tantum in dicendo non habent? Neque me fugit, hac in re culpam videri aliquam posse etiam ingravescentis aetatis, quae, decrescente in dies naturali calore, spiritus quoque ipsos torpore quodam alligat, nec corpus modo, sed et ingenium segnius reddit; sed tamen, dum superioris vitae cursum relego, recordor, quod nunc seni contingit, idem

*) Cic. de off. III. I. pr.

fere, *iucundum cum aetas florida ver ageret**), contigisse. Satius igitur et magis ingenui animi fuerit, culpam nusquam alio derivare, sed, ut Graeci dicunt, αἰτιᾶσθαι τὸ αἴτιον et fateri, illud quidquid est incommodi ac difficultatis, non aliunde quam a nimis diuturna cessatione proficisci. Quid enim? nonne idem etiam adolescentibus evenit? Qui si aut pilae lusu aut armorum tractatione aut equitatione aut aliis, quibus aetas illa ducitur, unum aut alterum mensem abstinuerint; ea cum repetunt, primis illis diebus, neque corpus eadem, qua prius, agilitate flectere ac movere possunt, et quibus magistros antea provocabant, ad ea rudes accedere eaque tum primum discere ac meditari videntur. Qui sermo ob eam caussam a me hoc tempore susceptus atque institutus est, adolescentes, vos ut commonefaciam, quantum assiduitas prosit, quantum intermissio noceat. Illa vires aluntur ac gliscunt; hac carpuntur ac deteruntur; illa te quotidie paullatim proficere ac progredi sentias; hac non paullatim, sed magno impetu retro referri et in peius ruere animadvertas. Non enim eadem celeritate discimus, qua obliviscimur. Ut qui ex alto aliquo puteo aquam haurit, ubi magno molimine situlam prope ad os putei evexit, si paullum modo funem laxaverit, it situla et deorsum concitatissimo lapsu provolvitur: sic qui multis vigiliis multisque sudoribus aliquam sibi facultatem in hoc studiorum genere comparavit, si tantillum de solita contentione remiserit, pessum it quidquid partum erat, *longique perit labor irritus anni***). Neque enim subsistere saltem licet, quod, ut in malis, tolerabilius foret; simul atque progredi desieris, regrediaris necesse est. Pecunia si otiosa iaceat, ut non crescat, certe non imminuitur, neque quidquam aliud domino perit, quam quod lucri fieret ea

*) Versus Catulli ex eleg. ad Manlium (68) 16.
**) Ovid. Metamorph. I. 273.

occupata. At in artium nostrarum studiis si quam temporis partem languori ac desidiae dederis, non id modo perdis, quod interea discere potuisses, sed bona magnaque pars eorum, quae iam didiceras, evolat. Agricolae, ne continua satione emacient solum, tonsas, ut poëta*) loquitur, novales alternis cessare patiuntur, agrique, qui hoc modo interquieverunt, uberiores ex se fruges efferre soliti sunt. Alia ingeniorum ratio: nihil ea magis laetificat, quam avidus et inexpletus exactor: cessatione sterilescunt. Ergo ut in levioris operae studio proditum est**), egregium artificem***) nunquam solitum praetermittere ullum diem, quin lineam duceret: sic eloquentiae laudem ambienti praecipit M. Fabius†), quotidie dicendum esse aliquid, et quidem audientibus doctis. Sed relanguit iam pridem hominum industria; restinctus est vetus ille ad honestas artes ardor animorum; nobiles illae exercitationes, quibus apud antiquos, laudabili aemulatione, iuvenes inter se de consequendo eruditionis ac sapientiae principatu contendebant, ita ex usu et consuetudine sublatae sunt, ut earum vix umbram ac vestigium retineamus. Ut igitur Virgilius††) ait, minora in dies produci hominum corpora, quam antiquis temporibus fuerint, quod et tanto ante Homerus†††) dixerat: ita videmus, eruditionem hominum quotidie decrescere; ut illi hodie ordines ducant, qui olim

*) Virg. Georg. II. 71.

**) Cf. Cicer. Brut. §. 3. pr.

***) Is fuit Apelles. Plin. H. N. XXXV. 10. n. 12.: Apelli fuit perpetua consuetudo, nunquam tam occupatam diem agendi, ut non lineam ducendo exerceret artem: quod ab eo in proverbium venit. Notum est proverbium: *nulla dies sine linea*, notus versiculus.

Nulla dies abeat, quin linea ducta supersit.

†) Institutt. orat. X. 7. §. 24.

††) Aen. XII. 900.

†††) Iliad. V. 304. XII. 449.

vix in gregariis militibus locum obtinere potuissent. Nam ut illos heroas omittam, Platonem, Xenophontem, Aristotelem, Theophrastum, qui mihi videntur immensitate quadam ingenii omnem rerum naturam complexi, non tantum supra aequales suos exstitisse, sed etiam posteris omnem consequendi sui spem sustulisse: quis post Plutarchum exstitit, qui verae ac solidae eruditionis copia et varietate ita cum eo comparari queat, ut non longissimo intervallo abfuturus ab eo sit, quemcunque illi proximum esse volueris? Quem ille poëtam veterem, quem oratorem, quem historiae scriptorem non ita triverat, ut edidicisse videretur? Quam philosophiae partem non ita tractaverat, ut nemo postea tantum in una eminuerit, quantum ille in omnibus? Nam quod quidam nuper magni in vulgus nominis, sed non magni pretii medicus in quodam insulso ac ridiculo libro suo dicere ausus est, Plutarchum grammaticum modo, non etiam philosophum fuisse, usus est videlicet ea libertate, quae insanis tribui solet, ut, cum quidlibet in quemlibet dixerint, nemo laboret. Ostendit cerebrum suum, si quod modo illi cerebrum erat, medico eguisse, cum illa scriberet. Sed ut abeam a Plutarcho, quem sua magnitudo extra telorum iactum posuit, ut, qui eum allatrant, canum lunam allatrantium similes esse videantur. Eum igitur ut omittam et paullatim ad tempora nostra propius accedam: quis post Claudium Galenum fuit, qui ad illius aut admirabilem in omni genere doctrinam aut singularem eloquentiam accesserit? Quis multis iam annis philosophus veterum Aristotelis hypophetarum, Alexandri, Ammonii, Themistii, Simplicii et talium, aut acumen ingenii aut doctrinae abundantiam aut orationis dignitatem adaequavit? Qui, cum de rebus in naturae obscuritate retrusis ac reconditis ita dissererent, ut se a vulgo quam longissime abducerent, tam multis quasi gemmis multiplicis ac variae erudi-

tionis distinguebant atque illuminabant disputationes suas, ut etiam qui a severitate philosophiae abhorrebant, ipso tamen dicendi genere caperentur. Themistii quidem orationes dum lego, nullum ei sophistarum, qui hoc unum agebant, ut compte ac polite dicerent, antepono. At hodie plerique eorum, qui se pro philosophis venditant, cum ea docent, quae cum didiceris, duplo stultior sis quam prius, tum in dicendo ita sunt hispidi*) atque agrestes, ut eos illud quidquid est pinguium litterarum, in culina, non in schola, didicisse arbitreris. Adhuc de Graecis loquor; et fuit sane laus haec mundioris ac nitidioris doctrinae perdiu Graecorum propria. Illic elegantiae sedes, litterarum domicilium, museum orbis, eruditionis emporium, Musarum ac Gratiarum omnium augustissimum quoddam sacrarium fuit usque eo, dum misera gens ultione, ut opinor, divina, quia se ab ecclesiae Romanae obedientia, id est, a Christi iugo subduxerat, ab impurissimo tyranno**) sub iugum teterrimae servitutis redacta est. Ex illo tempore siluerunt illae luseiniae, quae coelum ac terras cantu suo mulcebant; conticuit vocalis ille Sirenum chorus; illi nitidissimi fontes, qui totum hominum genus elegantiore doctrina irrigabant, exaruerunt. Romani et serius attigerunt litteras et, si verum amamus, aliis rebus, melioribus forsitan et praestantioribus, — nihil enim impedio, sed certe aliis — occupati, minus operae ac studii ad philosophiam et ad totum hoc mansuetiorum artium genus

*) Gell. N.A. X. 3. Sed si quis est *tam agresti aure ac tam hispida*, quem lux ista et amoenitas orationis verborumque modificatio parum delectat.

**) Forte Muretus scripsit *importunissimo tyranno*, ut Cicero et Livius loquuntur. Vulgatum tamen explicari posse fateor. Ceterum hic locus habet turpem Pontificis Romani adulationem, etiam contra historiae fidem. Graecos enim, ante imperium suum eversum, in barbariem lapsos esse, quis est, qui nesciat? Ruhnk.

contulerunt. Neque non tamen hi quoque habuerunt suos, qui planum facerent, hominibus nostris ad Graeciam hac quoque in parte adaequandam non tam ingenium quam voluntatem defuisse. Et hac quidem, quam dico, eruditionis copia et varietate duo praecipue commendantur a veteribus, P. Nigidius Figulus et M. Terentius Varro*). De quibus, quanti fuerint, eo minus iudicare possumus, quod alterius prope omnia, alterius plane omnia scripta perierunt. Tanta fuit in hominibus insequentis aevi socordia, tanta caecitas perversitasque iudicii, ut, cum multa studiose ac diligenter conservata sint, quae perire praestiterat, ea perierint, ex quibus plurimum utilitatis percipi poterat. Sed ex iis, qui supersunt, duos praecipue admirari soleo, philosophum Senecam et naturalis historiae scriptorem Plinium. Quorum ille, cum se Stoicorum sectae addixisset, non tamen ceteras philosophorum disciplinas neglexit, neque Zenone, Chrysippo, Cleanthe, Panaetio, ceterisque suis contentus fuit: nec illos modo maiorum gentium, Democritum, Platonem, Aristotelem, Theophrastum, sed hos quoque minutos et ut cavillator aliquis vocaverit, patellarios**) philosophos, Epicurum, Metrodorum, aliosque ex eadem popina et iisdem hortis, ita versavit, ut quidquid boni ex eorum unoquoque aut ad orationis ornatum aut ad obscurarum et involutarum rerum intelligentiam aut ad vitam moresque formandos exprimi poterat, id omne summa diligentia excerptum, libris suis aptissime et elegantissime insperserit. Cumque Stoicorum, qui ante eum fuerant, arida, strigosa et impolita, et quasi dumis ac vepribus obsita haberetur oratio, ipse contra in ea

*) Cf. Gell. N. A. XIX. 14. IV. 9. pr. Quinctilian. X. 1. 95. Lactant. Institutt. Div. 1. 6 §. 7.

**) Plaut. Cist. II. 1. 46.

Di me omnes magni minutique et *patellarii*
Faxint ne ego dem eto.

comenda, pectenda, polienda ita exquisitus et accuratus fuit, ut nimius in eo cultus ac luxuries reprehenderetur. Neque ulla magis alia res Quintilianum, gravem alioqui et sapientem scriptorem, adduxisse videtur, ut de Seneca minus honorificum iudicium faceret*), quam quod iniquo animo ferebat, immodico illius amore veteres oratores iuventuti excuti de manibus, ipsumque, quod ne Seneca quidem voluisset, plerisque iam prae eo sordere Ciceronem. Nam illud alterum hominis somnium, sive Gellium eum sive Agellium vocari placet, qui voluit ipse quoque attollere se, et nescio quid de Seneca loqui, nulla re magis quam contemptu ac silentio refutandum arbitror. Iniuriam facit Senecae, si quis pro eo tam infirmis obtrectatoribus respondendum putat. Illum vero promum condum rerum omnium scitu dignarum, illud receptaculum ingenuarum artium, illum eruditionis oceanum, C. Plinium, quis unquam satis pro dignitate vel admirari vel celebrare poterit? Qui nullum unquam librum vidit, quem non legerit; nihil cognitu dignum legit, quod non excerpserit; nihil excerpsit, quod non in litteras retulerit. Itaque unum ipsius opus, quod de plurimis exstat, naturalis historiae, instar ingentis bibliothecae videri potest. Sed quo admirabilior et praedicatione dignior illorum industria est, eo magis accusanda nostra omnium ignavia, qui tot adminiculis fulti, tanta librorum copia instructi, tot tamque illustribus exemplis ad imitandum propositis, torpemus tamen et in inerti atque inglorio consenescere otio malumus, quam per illorum vestigia gradientes, explere animos nostros illo suavissimo pastu cognitionis ac scientiae, et quanto homines ceteris animantibus antecellunt, tanto supra vulgus hominum eminere. Non amamus litteras, auditores, non amamus studia doctrinae; nihil altum, nihil arduum,

*) Institutt. orat. X. 1. §. 125 sqq.

nihil gloriosum cogitamus; quod si faceremus, fungeremus noctes diebus, noctibus dies, et discendi cupiditate incensi, omnes corporearum voluptatum illecebras, omnem laboris asperitatem prae doctrina contemneremus. An mercatores opum parandarum gratia tam multas, tam longinquas, tam periculosas peregrinationes suscipiunt; domum, uxorem, parentes, liberos relinquunt; ventis, fluctibus, piratis ac praedonibus vitam suam committunt; perpetuum prope sibi exsilium indicunt: nos, si ita sapientiam amaremus, ut illi opes amant, ullum eius comparandae caussa laborem refugeremus? Venatores in nive pernoctant, famem, sitim, frigus, vigiliam ferunt, cum apris, cum ursis aliisque indomitae feritatis animalibus de vita saepenumero decernunt ac dimicant: nos, si quanto illi ad praedam, tanto ad eruditionem ardore ferremur, ullam nobis, ne ad eam perveniremus, difficultatem obstare pateremur? Insanum ac libidinosum adolescentem, cum ad puellam, quam amabat, aliter pervenire non posset, singulis noctibus mare illud, quod Europam ab Asia dividit, natando transire solitum accepimus*). Quod in eo stulta et inconsulta cupiditas potuit, ut, dum potiretur amoribus suis, nihil tanti putaret: cur idem in nobis amor virtutis ac scientiae, si eam vere et ex animo amaremus, non efficeret? Ita est profecto, ut dicam, auditores. Nihil amori difficile, nihil arduum, nihil impervium est. Neque illi poëtae frustra alas addiderunt. Volat, si quo aliter perveniri non potest. Sed amor sapientiae nullum vestrum ad ossa tetigit, nulli vestrum medullam animae facibus suis perussit.

Quid, quaeso, est? quid iste sibi quorundam fremitus vult? Aequo animo accipietis istam contumeliam, iuvenes, an mendacii coarguere ac convincere

*) Narrat de amore Herus et Leandri, quem nobili celebravit carmine Musaeus.

me connitemini? Utinam velitis, carissima mihi capita! posse enim scio. Utinam vobis Deus istam mentem immittat, ut quasi coitione quadam ac conspiratione facta, mecum hoc anno contendere instituatis, plusne ego laboris et operae ad docendum, an vos studii et alacritatis ad discendum conferatis! O insuavem mihi et iniucundam pugnam, si vicero: acceptam et exoptatam, si victus discessero. Habituri autem sumus huius certaminis nostri agonothetam Gregorium Pontificem modis omnibus maximum: qui, ut Achilles Homericus*) praemia et victoribus ponit et victis, ita ipse, pro suo erga honestas artes incredibili amore, et vobis, si vincetis, et mihi, si vincar, ampla praemia constituturus est. Quamquam ego quidem, dum vos victores videam, nullum mihi aliud praemium posco: plus enim iam pridem sum illius inexhausta liberalitate, quam quantum promerebar, consecutus. Tu vero, Paule Foxi, vir et generis nobilitate et splendore vitae et dignitatis gradu et virtute atque doctrina illustrissime, suscipe patrocinium nostrum. Confirmato sanctissimo seni, et floridissimam hanc iuvenum coronam, quam ex ore meo pendentem vides, tum ipsius virtutis pulcritudine invitatam, tum tuo ac tui similium exemplo incitatam, flagrare studio earum artium, quarum ipse praecipuus fautor est; et me, quamquam aetate iam ad senium inclinata, et quietis aliquid, post confecta tam multa stipendia, postulante, moriturum potius, quam commissurum, ut tam prolixae ipsius ac beneficae erga me voluntati per ignaviam et fugam laboris parum respondisse videar. Ite, adolescentes, — iam enim, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis, — curate animos, et crastino die hac ipsa hora ad persequendos mecum Taciti annales laeti atque alacres convenite.

*) Iliad. XXIII. 259 sqq. et 656.

CUM

INTERPRETARI INCIPERET EPISTOLAS CICERONIS AD ATTICUM.

ORATIO XVI.

HABITA ROMAE PRIDIE NON. NOVEMBR.
MDLXXXII.

Ludere quibusdam fortassis et devexa iam in senium aetate caussam minuendi laboris quaerere videbor, qui usque antehac*) in gravissimis praestantissimorum scriptorum libris eorum qui ad me ventitabant industriam exercere solitus, hoc anno Ciceronis epistolas ad Atticum mihi sumpserim interpretandas. Ita enim vulgo persuasum est, omnem epistolarum lectionem leve quiddam ac ludicrum esse, magisque ad pueriles animos aliquo litterarum gustu imbuendos, quam ad retinenda graviorum virorum studia accommodatum. De qua opinione, vera necne sit**), quaeremus postea. Nunc hoc dico: si maxime fatear, quaesiisse me rationem aliquam, qua sine ulla utilitatis publicae deminutione pars mihi laboris aliqua demeretur, qui tamen eo nomine me reprehendat, nimis eum agrestem atque inhumanum fore. Nam cum me populus Romanus hos prope iam viginti annos viderit ita perpetuo mandatum mihi munus obeuntem, nemo ut unquam, qui quidem hanc provinciam sustineret, aut plures aut graviores scriptores aut maiori omnium aetatum omniumque ordinum concursu interpretatus sit: quae invidia fuerit, natu iam grandiorem minusque in dies perferendis laboribus idoneum, mollioris ac

*) Terent. Andr. II. 1. 3.
Ut animus in spe atque in timore *usque antehac* attentus fuit.
**) Cic. de N. D. I. 14. §. 87. dubitetque omnino, Deus animans necne sit.

remissioris operae aliquid sumere? Ut corporum, sic et animorum non eaedem exercitationes omnem aetatem decent. Cursus, lucta, iaculatio, discus, harpastum iuvenilibus viribus ac lacertis conveniunt; senibus apricatio, ambulatio, gestatio magis congruit. Veterani olim, quamquam sub signis haberentur, graviorum tamen laborum immunes erant. Roscius fabularum actor ita excellens, ut ex eo, quicunque artificio aliquo longe praestabat ceteris, in suo genere esse Roscius diceretur*): hic ergo Roscius, cum ad senectutem pervenisset, incidisse numeros**) ac cantus, ipsasque remissiores fecisse dicitur tibias. Quod histrioni licuit, cur honestissimarum artium doctori non liceat? His et eiusdem generis aliis argumentis uterer, si, quod huius factum est, mea caussa factum esse profiterer. Sed longe alia mihi mens fuit***), cum hoc consilium cepi. Iudicavi paucissimos libros posse reperiri ad praestandum id, quod a me exigitur quodque ego omni ope efficere molior, accommodatiores. Certe enim mandatum mihi publice est, ut vos, quantum in me situm est, ad eloquentiam informem. Recte autem et vere dicebat Caesar, delectum verborum esse originem eloquentiae†). Idemque multo ante eum Aristoteles††) docuerat, qui cum elocutionis praecepta

*) Cic. de Orat. I. 28. §. 130.

**) Muretus imitatione sua probasse videtur Lambini coniecturam in Cicerone de Leg. I. 4. *Roscius familiaris tuus in senectute numeros in cantu ceciderat, ipsasque tardiores fecerat tibias*, ubi vulgo editur *cecinerat*. Sed nihil certi. Ruhnk. *Ceciderat* edidit Goerenz. e Codd. a *cadere* illud derivans, quum sit a verbo *caedere*. Hinc *caesim* dicere et *incisa*. Matthiae. G. Hermannus correxerat *leniverat*; vulgatam tamen probabiliter defendit Reisigius ad Sophocl. Oed. Col. vicine adiective *tardiores* ad intelligendum retracto, assentientemque habet Beierum, qui exemplis a Reis. allatis addit Cic. de Legg. I. 4. 15.

***) Sallust. Catil. 52. *longe alia mihi mens est.*

†) Cic. Brut. 72. §. 258.

††) Rhetor. III. 5. pr.

Graece traderet, primam illius virtutem esse dixerat ἑλληνίζειν, id est, Graece ita loqui, ut oratio nihil barbarum, nihil insolens, absonum, peregrinum habeat, sed et singularum vocum elegantia et earum structura ac collocatione natam esse se in media Graecia ostendat. Qui ergo Latina lingua eloquentes esse meditantur, iis hoc primum elaborandum est, ut Latine, pure, et quam maxime ex veterum Romanorum usu ac consuetudine loquantur. Nolite autem putare, laudem illam, quae quasi sanitate et integritate ac castimonia Latini sermonis continetur, aut parvam aut facile parabilem esse. Cum post restitutas a Medicea potissimum familia litteras infinita quaedem vis exstiterit hominum in omni genere eruditorum, cumque et nostra et patrum memoria homines summis ingeniis praediti tam multam in Latine loquendi studio operam posuerint, ut id prope unum operis habere viderentur, paucissimi tamen, quorum scripta, non dico sermonis vitiis careant, nam hoc quidem illorum nemini contigit, sed aliquam saltem priscae illius et nativae Latinitatis imaginem contineant, exstiterunt. Ut Graeci proverbio dicunt, multos esse, qui thyrsum ferant, sed paucos Bacchos*), ita multorum falsa quadam Latini sermonis specie inducta et oblita oratio est, paucorum Latina. Duo in Italia summi viri duces ceteris ad hanc laudem capessendam et quasi antesignani fuerunt, Iacobus Sadoletus et Petrus Bembus, qui etiam propter eiusdem studii similitudinem Christophorum Longolium Belgam in deliciis prope atque in amoribus habuerunt. Non ita multo post magno in pretio fuerunt duo huius facultatis praecipui doctores, Patavii quidem Lazarus Bonamicus, in hac autem urbe Romulus Amasaeus: quorum in illo fecunditatem ingenii admirareris, diligentiam et accuratio-

*) Πολλοὶ μὲν ναρθηκοφόροι, παῦροι δέ τε Βάκχοι.

nem*) requireres; in hoc nihil admodum, quod ad boni et ex omni parte perfecti doctoris commendationem pertineret, desiderares. Brevi igitur innumerabilis quaedam hominum multitudo per Italiam effloruit, qui illorum exemplo incitati, horum disciplina ac praeceptis exculti, ad hanc bene Latine loquendi ac scribendi laudem incredibili studio incumberent, cum et Venetiis Iovita Rapitius et Patavii Benedictus Lampridius, et alii praestantes viri sitienti iuventuti fontes eloquentiae recluderent, et a principibus maximi honores iis, qui Latinam linguam egregie praeter ceteros callerent**), proponerentur. Et tamen in tanto ardore animorum, tanta ingeniorum contentione atque aemulatione, tantis propositis praemiis, nemo adhuc exstitit, cui simpliciter et sine ulla exceptione ea laus tribui possit, ut bene Latine scripsisse dicatur. Proxime quidem veterum gloriam accesserunt et ii, quos modo nominavi, et alii satis multi; neque immerito commendati sunt aut is, qui pauca quidem scripsit, sed in scribendo omnium politissimus maximeque limatus idemque ab omnibus ineptiis remotissimus fuit, Ioannes Casa, aut vir in scribendis epistolis Latinis singulari lepore ac venustate praeditus, Paulus Manutius. Qui tamen quemadmodum illud consecuti sunt, ut haec laus vere ac merito propria Italiae haberetur, eique ceterae omnes nationes scribendi elegantia facile cederent: ita illud negari non potest, multos naevos multasque maculas, quod bona omnium venia

*) Malim *curam*. Est quidem *accuratio* semel apud Ciceronem Brut. 67. Sed semel aut rarissime dictis abstinere prudentius est, quod saepe accidit, ut talia, melioribus libris inspectis, vitiosa reperiantur. Idem intelligi volo de vocabulo *attentio* apud Cic. de Orat. II. 35. quo Muretus usus est saepius. Ruhnk.

**) Cic. pro Balbo 14. §. 32. Ignosco tibi, si neque Poenorum iura *calles*; reliqueras enim civitatem tuam: neque nostras potuisti leges inspicere.

dictum sit, illorum omnium scriptis aspersas esse, quae planum faciant, illos vidisse quidem quid optimum esset, et viam quae ad illud ferret ingressos longe processisse, sed longe tamen ab eo, quo intendebant, substitisse. Neque hoc eo dico, ut de summorum virorum gloria quidquam propterea detraham, quos et admiror ipse et ad eorum persequenda vestigia cohortari vos volo, sed ut intelligatis, minime vulgarem esse eam laudem, quam tot ac tales viri, tantis laboribus tantoque studio, plenam tamen ac solidam consequi non potuerint. Nunc quod dicturus sum, nolim a quoquam durius accipi *), sed ita potius, ut profectum ab optimo erga vos animo et a singulari quadam mea erga nomen Italicum voluntate. Qui enim in Italia diutius aliquando quam in Gallia, ubi natus sum, vixerim, et iam pridem in hac orbis terrarum nobilissima urbe sedes ac domicilium collocarim, facere neque possum neque debeo, quin et Italiam et praecipue urbem Romam pari ac patriam pietate ac studio colam. Doleo igitur et indignor, cum quae laus, nostra ac patrum memoria, propria, ut dixi, Italorum fuit, ut soli ex omnibus Latina lingua perite ac scienter uterentur, eam nunc ita obsolevisse ac propemodum evanuisse video, vix ut iam tota Italia pauci quidam senes, qui eam utcunque sustineant, reperiantur. Interea exterae nationes, et, ut vulgo in Italia vocantur, barbarae hanc possessionem gloriae, tamquam a vobis pro derelicta habitam, occuparunt, iamque non obscure Latinae linguae usum et intelligentiam migrasse ad se, relicta Italia, gloriantur. Hanc vos tantam indignitatem feretis aequo animo, iuvenes, ac non potius omnes nervos ingenii contendetis, ut stolidam illam agrestium hominum vobis insultantium superbiam retundatis? Expergiscimini, expergiscimini, ado-

*) Cic. ad Att. I. §. 4. *Durius accipere* hoc mihi visus est, quam vellem et quam homines belli solent.

lescentes, et, si quid in vobis Romani sanguinis, si quid avitae virtutis est, incumbite ad eam gloriam, quae vestri generis ac nominis propria est, ex alienarum gentium manibus extorquendam. Mihi credite, si semel penitus imbibatis id perficere*), si socordia et ignavia valere iussis, naviter opus hoc urgere instituatis, si frenum, ut dicitur, mordeatis, brevi futurum est, non modo ut nuper amissa ornamenta recuperetis, sed etiam ea magnis ac luculentis accessionibus locupletetis. Ego quidem, quoniam ad pure et emendate loquendum, quod huius consilii atque incepti fundamentum est, nullius omnino libri lectionem utiliorem quam epistolarum ad Atticum iudico, quoniam eas Latinae linguae studiosis pervolutandas, manibus atque oculis conterendas, ad verbum, si fieri possit, ediscendas censeo, idcirco earum interpretationem suscepi, nihil veritus eorum stultitiam, qui speciosa utilibus anteponentes, ita me, quasi quiddam huius loci auctoritate inferius susceperim, criminantur. At iidem me superioribus annis, cum Aristotelis libros de moribus, cum Platonis libros de republica, nuper etiam cum Tacitum interpretarer, ita calumniabantur, quasi, omissis iis, quae iuventuti utilia forent, ea quaererem ac consectarer, in quibus ostentare me et venditare populo possem. Quid istis canibus facias? aut quomodo te aliter quam contemptu ab eorum latratibus vindices? Praeclare Aristoteles, cum idem ab aliis avarus, ab aliis prodigus haberetur, argumento id esse ait, eum liberalem esse. Ita isti, cum me nunc ut nimis sublimia petentem, nunc ut me iusto inferius demittentem culpare instituunt, ut mihi quidem tum demum medium secare**) videar, efficiunt. Magis me movent exempla eorum, qui me

*) Cic. pro Quinct. 6. extr. si *imbiberit perducere.*

**) Id. q. *medium ferire* (i. e. rem ita componere, ut medium inter duo extrema teneas) ap. Cic. de Fat. 17. Gr. *τὸ μέσον τέμνειν.*

moria nostra primos ordines in litteris duxerunt, quorum ut quisque doctissimus habitus est, ita plurimum operae in his epistolis collocavit. Nunquam me pigebit eis in libris exerceri, in quibus duo ingentia decora Italiae, Petrus Victorius et Paulus Manutius, acutissimus iurisconsultus Antonius Goveanus, Sebastianus Corradus, Leonardus Malaspina, lumen et ornamentum Galliae Hadrianus Turnebus aliique, quos enumerare longum est, ita desudarunt, ut praecipuam sibi materiem gloriae ex eis emendandis et illustrandis quaesiisse videantur. Quos si duces non sequerer, unum tamen opponerem, cuius auctoritas frangere, debilitare, obterere omnes contra sentientium rumusculos posset. Huius enim consilii mei non approbatorem modo et adstipulatorem, sed auctorem ac laudatorem habeo illum uberrimum disciplinarum omnium fontem, Gulielmum Sirletum Cardinalem, cuius auctoritati dum paream, nunquam magnopere, quid alii de me iudicaturi sint, laborabo.

Sequitur nunc, ut iis obtrectatoribus respondeam, qui omnem epistolarum lectionem leve quiddam ac prope nugatorium esse aiunt, quo tamquam lacte, pueruli, non, ut solido cibo, etiam grandiores ali debeant. In quibus hoc primum est quod admirer: cum sermonis usum unum de praecipuis a Deo in hominem collatis muneribus esse fateantur, quomodo de scriptione epistolarum aliter sentire possint. Ut enim sermone inter praesentes, ita epistolis inter absentes animi sensa communicantur. Per epistolas mercatura exercetur, qua si careremus, innumerabilibus commodis careremus; per epistolas pater cum liberis, vir cum uxore, fratres ac propinqui inter se, tum quoque, cum multi inter eos montes multaque maria interiecta sunt, ita colloquuntur, ut una omnes domi esse videantur; per epistolas et indicuntur et geruntur bella, paces componuntur, inter remotissi-

mas nationes constituuntur societates, foedera feriuntur; amicitia, quae condimentum vitae est, quo sublato, vita quidvis potius quam vita fuerit, nullo magis adminiculo, quam mutuis epistolis, continetur. Itaque si epistolarum usus tolleretur*), commercium quoque et naturalis illa hominum inter ipsos societas tolleretur. Sunt ista, dicet aliquis, sed tamen epistolis sua quisque negotia committit; graves et arduae disputationes et ad quas percipiendas doctore opus sit, epistolis mandari non solent. Hoc si quis de toto epistolarum genere dicere audeat, ablegabo eum ad Platonis, Isocratis, Senecae et talium epistolas, quaeramque, numquid illas quoque de rebus vulgaribus et cuilibet sine doctoris opera perspicuis scriptas putet? iubebo inspiciat illam, quae a Cicerone ad Q. Fratrem in Asiam missa est**), qua vir non eloquentissimus tantum, sed etiam tractandae reipublicae peritissimus, omnia complexus est, quae praestari debent ab iis, qui magnis provinciis summo cum imperio praesunt. Nam illo quidem argumento vix in tam levi caussa utendum puto, quod praecipua religionis nostrae mysteria a sanctissimis illis aeternae veritatis doctoribus, qui nobis ad aspiciendam viam, qua iretur in coelum, facem praetulerunt, epistolis inclusa sunt. Quisquamne ita impie temerarius est, ut, cum illorum procerum, Basilii, Nazianzeni, Cypriani, Ambrosii, Hieronymi, Augustini, Gregorii et similium epistolas si minus legerit, exstare tamen audierit, totum epistolarum genus contemnere audeat? At in his Ciceronianis nihil simile: scriptae enim sunt de rebus fere domesticis ac familiaribus simplici et sponte fuso dicendi genere, ad hominem usu domestico et intima familiaritate con-

*) Quid est aliud, tollere e vita vitae societatem, tollere amicorum colloquia absentium? Sic. Cic. Phil. II, 4.

**) I. ep. I.

iunctum. Hoc si faterer, tamen eas dignas, quae diligenter et accurate legerentur, esse contenderem. Vere enim hoc sapientissimus scriptor Xenophon principio eius libelli, qui Convivium inscribitur, scriptum reliquit, magnorum virorum non seria tantum, sed et ioca cognoscere operae pretium esse*), quod ex his quoque utilissima ad vitam exempla capiantur. Narrat alicubi Horatius**), Scipionem et Laelium interdum discinctos, dum olus decoqueretur, ludere et nugari; Cicero***), etiam legendis ad Lucrinum conchis et umbilicis animum relaxare solitos. Quis nostrum non quolibet pretio emat, ut interesse talibus ludis queat, et eas fabellas audire, quibus tales viri inter se iocabantur? Praeclare Plutarchus in Alexandro†), *Non*, inquit, *ut quaeque maxime illustris actio est, ita maxime ingenium hominis patefacit; immo vero interdum exiguum aliquod factum dictumve aut iocus aliquis magis detegit hominis mores, quam urbium expugnationes et pugnae, in quibus multa hominum millia ceciderunt.* An, cum principes viri publicis se negotiis subduxerunt et exclusis admissionibus paucos quosdam deligunt, quibuscum libere ac familiariter iocentur, invidemus iis, qui admittuntur ad interiores illorum sermones, eosque beatos esse ac coelum digito contingere putamus: nos si ad Ciceronis et Attici arcana penetrare eosque nunc iocantes, nunc inter se qua publicis qua domesticis de rebus colloquentes audire liceat, parvi id esse ducemus? Sed longe aberrant a vero, si qui res tantum domesticas et familiares iocos his epistolis contineri putant. Historia illorum temporum,

*) Ἔμοιγε δοκεῖ τῶν καλῶν κἀγαθῶν ἀνδρῶν ἔργα οὐ μόνον τὰ μετὰ σπουδῆς πραττόμενα ἀξιομνημόνευτα εἶναι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν ταῖς παιδιαῖς.

**) Serm. II. 1. 71. sqq.

***) de Orat. II. 6. §. 22.

†) cap. 1.

quibus imperium orbis terrarum immutatum est et vel eversa vel certe conversa ea respublica, quae ita bonis legibus atque institutis fundata erat, ut in perpetuum duratura videretur, non aliunde melius quam ex his libris percipi potest. Tum praeterea Ciceronis admirabilis prudentia et scientia reipublicae tractandae nusquam se magis quam in his epistolis prodit. Quod ne quis me temporis caussa confingere arbitretur, praestantis viri et illorum temporum aequalis, Cornelii Nepotis verba ipsa recitabo, quibus suum de illis iudicium posteritati contestatum ac consignatum reliquit. Qui in Attici vita cum inter Ciceronem et Atticum summam coniunctionem animorum fuisse dixisset, *Ei*, inquit, *rei sunt indicio, praeter eos libros, in quibus de eo facit mentionem, qui in vulgus sunt editi, sexdecim volumina epistolarum, ab consulatu eius usque ad extremum tempus ad Atticum missarum: quae qui legat, non multum desideret historiam contextam eorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, aemulationibus in republica perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat, et facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem. Non enim Cicero ea solum, quae vivo se acciderunt, futura praedixit, sed etiam, quae nunc veniunt*), cecinit ut vates.* Haec Nepos, cuius non vanam esse praedicationem, res ipsa quotidie ostendit.

Ad eas caussas, quas attuli, cur in his epistolis mecum pervolutandis cupide versari debeatis, accedit haec quoque, quam dubitavi equidem, num afferre deberem, ne vineta mea, ut aiunt, caedere **) et de ea ipsa facultate, cuius opinio, falsa fortasse: neque enim impedio: sed opinio tamen, ad aliquam me provexit hominum famam, quippiam detrahere viderer. Sed vincat veritas, quae aliis omnibus rebus prae-

*) Nep. in Att. c. 16.: quae nunc *usu* veniunt.

**) Horat. Ep. II. 1. 220.

ponderare*) debet, praesertim cum de commodis vestris agatur. Hodie, adolescentes, si verum amamus, omnis prope usus eloquentiae, praeterquam in scribendis epistolis, ita de medio sublatus est, ut nec vola nec vestigium appareat**). Dominabatur olim in iudiciis; regnabat in consultationibus; vincebat fere ea caussa, quae eloquentiorem patronum nacta erat.

Sed haec prius fuere: nunc recondita,
(Ut de phaselo ait Catullus***):)
Senet quiete.

Iudicia, Romae saltem, ita exercentur, ut in eis nullus plane locus eloquentiae sit. In deliberationibus de magnis et seriis rebus, quid quisque dicat, non quam ornate dicat, attenditur. Recte omnino: neque enim negari potest; sed tamen isto modo magna disertis hominibus subtracta materia est. Eloquentia, quasi aetatis beneficio immunitatem consecuta, iussa est oblectare se in his nostris scholasticis ac pulverulentis disputationibus, in sacris concionibus, quae ad populum habentur, et interdum in gratulationibus, quae fiunt ad principes aut in eorum funeribus exornandis. Ita ex illis tribus Aristoteleis dicendi generibus solum epidicticon, quod olim minimi pretii habebatur, in usu relictum est. Mansit tamen illud, ut qui bene, id est, tum diserte, tum prudenter et ad res, ad personas, ad tempora accommodate epistolam scribunt, facillime ad intimam principum familiaritatem perveniant et ad maximarum rerum tractationem adhibeantur, maximis plerumque honoribus augeantur. Hac facultate cum alii, tum Iacobus

*) I. e. maioris ponderis et pretii esse, quam aliae omnes res, iis *praevalere*, ut nunc loquuntur. Passiva ratione, ut alibi Muretus, utitur Cic. de off. III. 4. §. 18. Qui omnia metiuntur emolumentis et commodis, neque ea volunt *praeponderari* honestate.

**) Varro ap. Nonum. n. 480.

***) Carm. 4. extr.

Sadoletus et Petrus Bembus viam sibi ad dignitatem summae proximam munierunt. Nolo de viventibus dicere, ne aut adulari videar aut aliter eos laudem, quam ipsi fortasse laudari se volunt. Vos, adolescentes, — vestra enim res agitur, et satis iam verborum factum est, — adiuvate attentione vestra industriam meam, et mihi hoc credite, integritatem Latinae linguae, cognitionem antiquitatis, prudentiam in rebus gerendis ex nullo Ciceronis libro posse a vobis melius aut facilius quam ex his epistolis comparari. Cuperem, Paule Foxi, vir non tantum in primis illustris, sed ad illustrandum hoc saeculum nate, novo quodam et minime vulgari modo tibi, quem nihil obsoletum, nihil vulgare delectat, gratias agere, quod talis tantusque vir, omissis negotiis, quibus assidue distineris, honoris mei caussa hodie, multum deprecante me, ne id faceres, huc tamen venire volueris. Sed cum animum in omnes partes versavi, nihil, quod te dignum sit, excogitare possum. Tacebo igitur, et hoc toto genere gratiarum actionis supersedebo. Nisi forte hoc ipsum novum quoddam gratias agendi genus est, cum is, qui beneficium accepit, magnitudinem illius verbis a se coaequari non posse confitens, conticescit.

REPETITURUS LIBROS ARISTOTELIS DE MORIBUS.

ORATIO XVII.

HABITA ROMAE PRIDIE NON. NOVEMBR.
MDLXXXIII.

Primum quidem Deum immortalem veneror, auditores, ut, si hos viginti annos, quibus huic muneri

praefui, pro singulari erga me populi Romani caritate ac benevolentia proque maximis in me cum aliorum Pontificum, tum praecipue Gregorii XIII. Principis immortalitate dignissimi beneficiis, eo semper animo fui, ut de utilitate vestra non minus saepe quam de mea cogitaverim, ut nunquam rationes meas vestris anteposuerim, ut semper eam docendi rationem tenere studuerim, non quae aut minus laboris aut plus ostentationis habitura, sed quae vobis plus verae ac solidae eruditionis paritura videretur: ita me, quod reliquum est aetatis, in eiusdem muneris procuratione placide ac tranquille exigere patiatur; deinde autem, ut vobis omnibus inspiret amorem erga honesta studia et cupiditatem ea in isto aetatis flore discendi, quae vobis aliquando tum privatim, tum publice et utilitatis et dignitatis plurimum allatura sint Quod cum peto, non tantum vestra, sed etiam mea caussa peto. Nam cum quietis ac tranquillitatis meae, cuius et semper natura amans fui et hac ingravescenti aetate quotidie magis indigeo, magna pars in eo posita sit, ut a vobis attente ac libenter audiar, non dubito, quin id facile impetraturus sim ab iis omnibus, qui ipsi prius a se, ut se ament, neque unquam per ludibrium et pervicaciam animi et suis et alienis commodis obstare cupiant, impetrarint. Quam spem cum de vobis, huius annui curriculi nostri principio, ut si unquam alias aut potius maiorem quam unquam alias, animo perceperim: obsecro obtestorque vos, auditores, ut vel mea caussa vel vestra, vel etiam tot virorum dignitate praestantium, quos hodierno die huc convenisse, et industriae meae iudices atque arbitros et modestiae vestrae testes ac spectatores futuros videtis, eam unius horae attentione ac silentio comprobetis. Etenim qui pulcerrimos et a me semper in prima commendatione habitos libros Aristotelis de moribus ad Nicomachum, quos vicesimo abhinc anno ex hoc ipso

loco interpretari coepi, nunc denuo (quod Deo volente ac propitio fiat!) interpretari constituerim, cum sciam, hoc consilium meum non prius, quam hesterno die plerisque vestrum notum esse potuisse, ideoque multos esse, qui non modo meditati ac parati, ut par est, huc venire, sed vix libros sibi prospicere*) potuerint, decrevi hodie, quae illorum librorum propria sunt, non attingere, sed universe ac communiter de tota studiorum nostrorum ratione disserere, et quaerere, verane an falsa sint ea, quae plerique putant de caussis, cur hodie neque tam docti neque tam diserti homines, quam olim fuerunt, reperiantur. Saepe enim interfui querelis eruditorum et ingeniosorum hominum, qui de temporum nostrorum infelicitate quererentur, quod cum et ingenia nihilo quam antiquitus deteriora sint, et aliis maioribus et magis arduo ac difficiliore in loco positis virtutibus aetas nostra facile vetustatis gloriam aequaverit; siquidem et rei militaris ductandorumque exercituum et reipublicae in pace atque otio tractandae scientia satis multi memoria nostra, qui nulli veterum cederent, exstiterunt: hac molliore, ut videtur, et parabiliore eloquentiae et eruditionis laude, nemo prorsus exoriatur, qui antiquitati controversiam facere audeat; sed praeclare secum actum esse ducant, si qui hoc tempore multo sudore multisque vigiliis hoc consecuti sunt, ut a veterum praestantia non longissime abesse videantur. Atque illud quidem facile conveniebat inter omnes, non eandem esse diligentiam in hominibus nostris, quae in veteribus illis, quos admiraremur, fuisset; merito abesse nos ab illorum gloria, quorum non imitaremur industriam; labore venalia esse praeclara omnia; inique facere qui industriorum praemia peterent otiosi; neque esse quod quisquam nostrum sibi blandiretur,

*) Plin. 1. ep. 14. Petis, ut fratris tui filiae *prospiciam* maritum. Cf. Liv. IV. 49. extr.

aut cuiusquam e nostris studium et diligentiam cum illa veterum pertinaci et indomita discendi cupiditate contenderet. Illos incensos et inflammatos amore doctrinae, omnibus sibi aliis voluptatibus interdixisse, rei familiaris curam abiecisse, cibo, potu, somno saepissime abstinuisse, omne sibi tempus perire ratos, quod non in studio poneretur, non modo valetudinis dispendio, sed ipsius vitae periculo bene emi putantes, quod tam ferventer*) adamassent. Nos quod somno, quod voluptatibus, quod avaritiae, quod ambitioni temporis superest, collocamus in litteris; et cum quidvis potius agamus, miramur, impares esse nos iis, qui hoc unum agebant. Memoriae proditum est, cum populus Atheniensis decreto cavisset, ut capite lueret, si quis Megarensis pedem in Astu**) intulisset, Euclidem, qui indidem erat, Socratemque ante id decretum audire coeperat, cum sermonibus illius carere nollet, quotidie, cum advesperasceret, tunica longa muliebri indutum et versicolore pallio amictum, capite atque ore velato, Megaris Athenas ad Socratem commeare et sub lucem eodem ornatu ad suos redire solitum***). Tanti putabat studiosissimus adolescens, aliqua saltem noctis parte Socratem audire, ut ea de caussa et singulis noctibus amplius quadraginta millia passuum conficere et vitam suam in apertum discrimen exponere non vereretur. Mirum non est, tanto nos eis inferiores esse doctrina, quanto doctrinae amore inferiores sumus. Sed de neglectu bonarum artium et de illo quasi torpore ac veterno, qui iam pridem iuvenum nostrorum animos occupavit, et dixi saepe alias et dicturus sum; si forte dicendo eum excutere et aliquos eorum, qui me audient, excitare ad vigilan-

*) Cael. ap. Cicer. VIII. ad Fam. 8. §. 2. de damnatione *ferventer loqui* est coeptum.

**) Cic. de Legg. II. §. 5.: in *astu*, quod appellatur.

***) Vid. Gell. N. A. VI. 10.

tiam possim. Alteram caussam esse dicebant, quae profectus nostros impediret, quod multo durior ac difficilior esset nostra quam veterum conditio. Illi enim eum sermonem, quo in discendis tractandisque bonis artibus usuri essent, a nutricibus cum lacte bibebant, a populo condiscebant, neque aut Atheniensibus, ut Attice, aut Romanis, ut Romane loquerentur, sudandum, neque aut consulendi magistri aut libri pervolutandi erant; a poëtis, quorum lectione puerilis aetas oblectari et ad humanitatem informari solebat, et in quibus interpretandis nullum fere aliud Grammaticorum munus erat, quam ut fabulas explicarent et aliquas, si forte, peregrinas voces, quas illi glossas vocabant, et interdum genera quaedam dicendi abstrusiora et a vulgari loquendi consuetudine remotiora indicarent: ab eis igitur, prout cuiusque ingenium aut voluntas ferebat, aut ad politicos sive rhetores deducebantur; aut imbuti prius mathematicis disciplinis, ad dialecticos et ad physicos sese applicabant, et verborum cura liberi ac soluti, ad res modo ipsas intelligendas ac pervidendas omnem industriam ac diligentiam conferebant. Qui eloquentiam adamarant, iis theatra, iis forum, iis curia pro schola; qui caussas diserte agebant, qui ad populum verba faciebant, qui sententiam de publicis negotiis dicebant, pro magistris erant; unum aliquem ex eis deligebant, quem colerent, quem sectarentur, cuius ad exemplum se conformarent, cuius consuetudine et disertiores fierent et sapientiores. Nos non unam, sed duas peregrinas linguas discere cogimur, neque peregrinas modo, sed iam pridem exstinctas quodammodo ac sepultas. Nam si aliqua urbs, aut aliqua gens esset, in qua vulgo homines Graece Latineve loquerentur, mitteremus eo pueros nostros, ut, cum a teneris unguiculis *) sermonis usum combi-

*) Cic. ad Fam. I. 6. Sed praesta te eum, qui mihi *a tene-*

bissent, grandiusculi*) de rebus modo ipsis cogitarent. Nunc nobis diutius luctandum ac sudandum est circa principia, et in ipsis, ut ita dicam, carceribus, quam priscis illis, ut a carceribus ad metam pervenirent. Nobis, antequam Latine aut Graece balbutire possimus, multa cura, multis vigiliis, multis magistris opus est, et iis plerumque magistris meliorum inopia utendum, qui ad id, quod se docere profitentur, aliis ipsi magistris indigerent. Ita quam illi facultatem ac copiam sine ullo labore a matribus et a nutricibus et a populo hauriebant: eius nos ut umbram aliquam consequamur, meliorem aetatis partem in eo consumere cogimur. Itaque gravis illa conquestio, qua nobilis olim poëta**) usus est in deploranda bellorum civilium calamitate:

Heu quantum terrae potuit pelagique parari,
Hoc quem civiles hauserunt sanguine dextrae;

ad nostra quoque studia non inconcinne***) accommodari potest. Sic enim et nos dicamus licet: Heu quantum rerum ac sapientiae parari potuit eo labore, qui necessario nobis ad intelligentiam usumque linguarum capiendus fuit. Haec una ratio tantum apud nonnullos potuit, ut publice persuadere conati sint, inutile esse totum illud studium, quod in Graecis ac Latinis litteris poneretur; sua cuique lingua philosophandum, ut et illi fecissent. Non enim Democritum, Platonem, Aristotelem aut Hebraeorum, aut Aegyptiorum sermone in disputando aut in scribendo usos esse, sed eo, qui popularibus suis notus esset; neque Demosthenem Persica aut Macedonica,

ris, ut Graeci dicunt, *unguiculis* es cognitus. Graeci: ἐξ ὀνύχων ἁπαλῶν. Vid. Plut. de educat. puer. pag. 3. C.

*) Terent. Andr. IV. 5. 19.

**) Lucan. Phars. I. 13. sq.

***) Apuleium habet auctorem. Gell. N. A. X. 17. *inconcinniter*; item *concinniter* XVIII. 2.

sed Attica lingua habitum eloquentem; meram insaniam esse, tantum operae ac temporis perdere, ut eum sermonem intelligamus, eoque utamur, quo uti homines multis abhinc saeculis desierunt. Ne Demosthenem quidem aut Ciceronem curasse, illum, quomodo Cecropis aut Thesei, hunc, quomodo Euandri aut Romuli temporibus cives sui locuti essent; suae quemque non gentis modo, sed et aetatis sermone contentum esse oportere. Addebant, id eo facilius factu esse hominibus Italis, quod praeclara illa Graecorum Latinorumque monumenta iam pleraque omnia in eam linguam, qua vulgo utimur, conversa essent, ut, illo peregrinitatis quasi cortice ac putamine detracto, nucleis vesci et ut osse confracto succum ac medullam ipsam exsugere liceret.

A qua opinione quoniam ita dissentio, ut avocandis a Graecae ac Latinae linguae studio adolescentibus ipsa fundamenta disciplinarum convelli ac labefactari putem, neque ullam pestem praesentiorem aut ullum certius exitium omnibus ingenuis artibus afferri posse arbitrer, quam si linguae illae, quae quasi sacraria quaedam earum sunt, negligantur: exponam hoc loco breviter caussas iudicii mei, efficiamque, si potero, ut linguas quidem illas omni studio dignissimas esse, sed multa hoc tempore in earum tractatione peccari, liquido intelligatis. Duae praecipue mihi quidem caussae esse videntur, adolescentes, cur et Graecam et Latinam linguam amare et in earum utraque praecipuum studium ponere debeamus. Una quod Graece et Latine, Graece quidem et plures et praestantiores, sed tamen Latine quoque sat multi eiusmodi viri scripserunt, ut propter admirabilem quandam sapientiam, qua illi tanto supra ceteros mortales floruerunt, ut aliarum gentium homines cum eis collati idiotae quidam et agrestes fuisse videantur, dignissimi sint, ad quos intelligendos omnis ab omnibus elegantioris ingenii hominibus opera

conferatur. Nam si Platones, Xenophontes, Aristoteles, Theophrastos, addo huc*) etiam Plutarchos, Galenos, sed quo plures nomino, eo plures occurrunt digni qui nominentur, si tales etiam viros Italia extulisset, qui cogitationes suas perscripsissent eo sermone, quo vulgo Italia utitur: non ego quidem propterea, ne sic quidem veteres illos sapientes patres ac duces negligendos dicerem, sed tamen aequiore animo ferrem, si quis Graeco sermone accuratius discendo supersedere vellet. Nunc cum domi nata et vernacula omnia tanto iaceant infra illorum dignitatem, quanto imae maximeque depressae convalles infra editissimorum coeloque, ut poëtae loquuntur**), minantium montium cacumina: quis iste tam mollis ac delicatus, quis tam ab omni vera pulcritudine aversus est, qui laborem non maximum, neque fortasse tantum, quantus vulgo putatur, ad illos maximos viros intelligendos capiendum neget? Quod et ipsum de vetere Latina lingua dictum accipi volo. Nam ita me ille amet omnium praepotens Deus, auditores, ut ego vobis de meo sensu libere atque ingenue loquar. Si ex Latinis scriptoribus neminem haberemus praeter Ciceronem, Virgilium; Senecam, Livium, Plinium, Tacitum; et constat multos esse alios, qui in idem album referri queant, sed si eos solos haberemus, iusta tamen mihi caussa videretur, cur ad eos intelligendos linguam Latinam avide disceremus. Nunc accedit alia longe gravissima, quae nos incendere utriusque studio debeat. Nam cum earum linguarum, quarum usus eruditis cum vulgo communis est, unaquaeque et certis et angustis limitibus circumscripta teneatur, harum, de quibus agimus, usus toto propemodum terrarum orbe diffusus est. Italice loquentem soli Itali intelligent; qui

*) Cic. Philipp. XIII. 2. 3. addite Antonii collusores et sodales — *Huc accedunt Alaudae ceterique veterani.*

**) Cf. Virgil. Aen. I. 166. Sil. Ital. IV. 2.

tantum Hispanice loquatur, inter Germanos pro muto habebitur; Germanus inter Italos nutu ac manibus pro lingua uti cogetur; qui Gallico sermone peritissime ac scientissime utatur, ubi e Gallia exierit, saepe ultro irridebitur; qui Graece Latineque sciat, is, quocunque terrarum venerit, non intelligetur tantum, sed apud plerosque admirationi erit. Atque haec caussa vel maxima est, cur Graece aut Latine potius, quam Italice aut Gallice scribere, quicunque id egregie praestare possunt, debeant. Nam qui scribunt, aut utilitatem publicam aut gloriam suam sequuntur. Si utilitatem publicam: certe multo pluribus proderunt, si ea lingua scribant, quae apud omnes gentes, quibuscum modo aliquid nobis usus aut commercii est, intelligatur. Gloriam quoque suam longius latiusque diffundent; si ea scribant, quorum pulcritudo ab omnibus populis ac gentibus percipi queat. Ut igitur peregrinantibus optabile esset, reperire genus aliquod nummorum, cuius eadem apud omnes aestimatio esset, multoque libentius uterentur iis quam illis, qui tertio aut quarto quoque die cum detrimento et cum molestia mutandi sunt, cum ibi tantum utiles sint, ubi imperat is princeps, cuius in ditione cuduntur, ita nemo non videt, quanto commodius sit, uti ea lingua, quae in omni gente ac natione reperit aliquos, et quidem non ex fece vulgi, sed ex quaque honoratissimos quosque, a quibus sine interprete intelligatur, quam iis, quae simul atque pedem ex hac aut illa provincia extuleris, alios atque alios interpretes requirunt. Quomodo ex hac florentissima et nobilissima urbe in omnes terrarum partes, quomodo ex omnibus terrarum partibus in hanc urbem legationes mitterentur, si aliam linguam, quam eam, cuius apud suos publicus usus est, nemo didicisset? Quomodo in illo augusto ac sacrosancto Cardinalium collegio de gravissimis rebus et quas saepe iis solis notas esse expedit, qui sententiae di-

cendae ius habent, deliberaretur, si quot ex nationibus consessus ille constat, totidem interpretes adhibendi forent? Qua in re maiorem Latinae quam Graecae linguae utilitatem esse fateor: intelligitur enim a pluribus. Itaque ad usum Latina potior est; ad doctrinae copiam Graeca.

Argumenta, quibus nituntur, qui contrariam sententiam tuentur, infirma prorsus et imbecilla sunt. Aiunt, veteres illos, qui tanta in admiratione sunt, sua quemque lingua philosophatos. Ego autem ita respondeo: si illis quoque temporibus lingua aliqua fuisset communis omnium, qui ubicunque essent, eruditorum, ignota ceteris, quales hoc tempore Graecam et Latinam esse constat, non est dubium, quin ea potius cogitationes suas explicaturi fuerint, quam ea, quae vulgo quoque communis esset. Nam ut poëtae*) vulgus sibi invisum esse profitentur, ita ipsi quoque ad mysteria philosophiae turbam admittendam non putabant, ideoque obscurabant ea de industria, alii numeris, alii allegoriis, alii tenebroso quodam dicendi genere, ut ostenderent, se sapientiae tantum studiosis scribere: quae caussa fuit Aristoteli, cur libros quosdam suos et editos esse et non editos diceret**). Aiunt, Graecam Latinamque linguam iam pridem mortuas esse. Ego vero eas nunc demum non tantum vivere et vigere contendo, sed, si in tralatione perstandum est, firma valetudine uti, postquam esse in potestate plebis desierunt. Quam diu enim populari imperio regebantur, id est, quam diu penes populum erat, ut ait Horatius***) arbitrium et ius et norma loquendi, assidue agitabantur, fluctuabant, nihil habebant certum, nihil stabile, unum saeculum eodem vultu durare non poterant: nunc ex

*) Cf Horat. Carm. III. 1. pr.

**) Aristot. ep. in epp. Graecar. collect. pag. 316. ed Aurel. Allobr. Cf. Plutarch. Alexand. c. 7. extr.

***) A. P. 72.

quo ad optimates, ut ita dicam, redactae sunt, et certis a scriptoribus petuntur, certis regulis ac praeceptionibus continentur, multis iam saeculis fixae atque immutabiles permanent. Si in vulgi potestate mansissent, hodie Ciceronem non intelligeremus, quemadmodum ne Ciceronis quidem temporibus intelligebantur ea, quae regnante Romulo aut Numa scripta erant; immo vero ipsas XII. tabularum leges pauci, qui intelligerent, reperiebantur. Et videmus, quae vulgari lingua abhinc quadringentos annos scripta sunt, hodie non intelligi.

Ut sylvae foliis, ait Horatius *), *pronos mutantur in annos,*
Prima cadunt, ita verborum vetus interit aetas,
Et iuvenum ritu florent modo nata vigentque.

Illae igitur linguae quotidie moriuntur, quotidie nascuntur, quae pendent ex libidine imperitae multitudinis, quas autem ex populi servitute eruditorum usus vindicavit, illae non vivunt tantum, sed immortalitatem quodammodo et immutabilitatem**) adeptae sunt. At quod temporis in linguis discendis consumitur, melius rebus ipsis cognoscendis impenderetur. Hoc argumentum ita demum aliquid valeret, si ab aliis scriptoribus verborum elegantia, ab aliis rerum cognitio peteretur. Nunc ita nobis a Deo consultum ac prospectum est, ut qui Graece Latineque politissime scripserunt, iidem etiam sapientissime scripserint, ut non ab aliis verba, ab aliis rerum cognitionem petere oporteat, sed utraque ex iisdem fontibus eodem tempore haurire liceat. At omnia aut e Graeco sermone in Latinum aut etiam ex utroque in eum, qui laniis quoque et salsamentariis notus est, conversa sunt; ita ut aut neutro illorum opus sit, aut certe altero tantum. Heu me miserum! Cur non

*) A. P. 60. sqq.
**) Cic. de Fat. 9. §. 17.

huius loci consuetudo fert, ut possim, quantum cuperem, arbitratu meo dicere? Quomodo ego istos acciperem, qui interpretibus fidunt? Sed quando id facere temporis augustiae prohibent, polliceor vobis, me, quae dabitur dicendi occassio, in hoc argumento versaturum esse et ostensurum, quam necesse sit, in crassissima rerum ignoratione perpetuo versari*) eos, qui praesidio interpretum freti, Graecae ac Latinae linguae studia negligunt; simulque indicaturum, quibus in rebus a plerisque in studiorum caussa peccetur; quaeque verae caussae sint, cur aetas nostra tantopere veteribus cedat. Vos, auditores, efficite, ne vobis prior illa caussa, quam dixi, torporis ac negligentiae noceat. Afferte huc amorem doctrinae, afferte diligentiam et attentionem; ego, ut quotidie vobis res attentione dignae affatim suppetant, providebo. Idque eo magis, quod in his Ethicorum libris tantum usque a puero studii posui, ut, nisi aliquid exspectatione vestra dignum praestitero, recusare non debeam, quin huius loci amplitudine parum dignus habear. Vos vero, ornatissimi viri, ignoscite, si, quod a vobis tam benigne auditus sim, ne gratias quidem vobis agendas putem. Nam sive oratio mea vobis molesta fuit, eo molestior erit, quo eam longius protraxero; sive, quod magis cupio quam spero, iucunda, videor iam vobis gratiam aliqua ex parte retulisse.

*) Cic. de N. D. I. §. 2. in summo errore necesse est homines atque *in maximarum rerum ignoratione versari.*

DE VIA AC RATIONE TRADENDARUM DISCIPLINARUM.

ORATIO XVIII.

Plerique eorum, qui quotannis ex hoc loco verba faciunt, laudare litteras et ingenuas artes, vosque, adolescentes optimi, ad eas toto pectore amandas ac colendas exhortari atque incitare consueverunt. Quorum ego neque consilium reprehendo, neque tamen omnia in eo posita esse censeo. Nam ut, si quis bonae valetudinis commoda exponat, eaque dicendo amplificet atque exaggeret, et ad eam omni studio conservandam homines cohortetur, neque tamen admoneat, quo genere victus quibusque exercitationibus ea maxime comparari ac contineri debeat, non valde utilis videri possit illius oratio: ita parum prodest, aut laudare eas artes, quas certe nemo usque eo perfrictae frontis est, ut vituperare audeat, aut ad eas cohortari eos, quos illarum studiis deditos esse constat, nisi indicetur etiam via, qua quis ad illas facillime ac certissime pervenire posse videatur. Ego igitur, quando mihi a te, Laurenti Blanchette, vir clarissime, munus hoc impositum est, non laudabo litteras: satis eas homines eruditissimi, collegae mei, ex hoc ipso loco his proximis annis ornate copioseque laudarunt, ne multum tum*) quidem temporis ponam in his nobilissimis adolescentibus ad eas cohortandis: et ipsi per se satis eas amant, neque oratione mea melius incitari possunt, quam si te, Blanchette, intueantur, de te cogitent, in te oculos animumque defigant, cui litterarum tractatio senilem in isto aetatis flore non modo gravitatem ac prudentiam, sed dignitatem quoque

*) *Tum* temere repetitum ex voce praecedenti.

atque auctoritatem comparavit. Quaenam igitur orationis meae futura materia est? quibus de rebus dicens hunc ornatissimorum virorum atque hanc honestissimorum iuvenum coronam, quam ex ore meo pendentem video, demulcere et delinire conabor?

Exponam breviter ac perspicue, a carceribus, ut dicitur, ad calcem*), ei, qui semel imbiberit in litteris et in bonarum artium scientia excellere, quam studiorum viam ac rationem tenendam putem. Quod dum facio, quidam ex vobis decursum iam a se et confectum curriculum agnoscent, alii, quod iter ad veram gloriam ferat, me monstrante cognoscent. Attente ut me audiatis, ne orandos quidem esse vos puto. Frustra id postulem, nisi attentionem mihi res ipsa, de qua dicere ingredior, conciliaverit. Principio igitur positum sit, Graecae Latinaeque linguae cognitionem instrumentum esse ad parandam doctrinae copiam, hoc quidem tempore plane necessarium. Id qui negant, aut quid verum sit non vident, aut contendendi studio in oppugnando eo, quod verum est, ostentare ingenii acumen volunt. Quare puer is, quem informare ac describere ordimur, honesto loco natus, modicis opibus instructus, ea corporis firmitate, ut studiorum laborem perferre possit, ingenio neque agresti et hispido, nec molli et effeminato, sed eleganti et ad honestatem propenso praeditus, sextum aetatis ingressus annum, Graecarum Latinarumque litterarum formas, nomina, potestatem per ludum iocumque condiscat, et ut id libentius faciat, non metu ac verberibus, sed praemiolis**), quibus aetas illa capi solet, identidem excitetur. Ubi annum in eo posuerit, ut et Graece et Latine satis fa-

*) Cic. Lael. 27. §. 101. maxime quidem optandum est, ut cum aequalibus possis, quibuscum tamquam *e carceribus* emissus sis, cum eisdem *ad calcem*, ut dicitur, pervenire.

**) Horat. Ep. I. 7. 17.
Non invisa feres pueris *munuscula* parvis.

cile atque expedite legat, iam septimo primis illis, maximeque Grammaticorum utriusque linguae praeceptis imbuatur, nomina et verba flectere ac variare, et inter se sine vitio coniungere ac copulare discat. Huic uni rei annum septimum tribui velim. Octavo incipiat iam aliquid-audire, aliquid legere, idque eiusmodi, ut et ad formandos mores non nihil conferat et voluptatem potius afferat, quam magnam ullam animi contentionem requirat. In hoc genere apud Graecos excellunt Aesopi fabulae et Phocylidis carmina; Latini talium scriptorum inopia laborant, nisi quis easdem illas fabulas ab optimo et eruditissimo viro, Gabriele Faerno, Latinis versibus elegantissime expressas, illi aetati proponendas putet, et addendum, si quod exiguum poëma puris verbis vitae praecepta continens reperiatur. Biennium consequens, id est nonum ac decimum annum, ita libentissime posuerim, ut puer matutinis quidem horis libros Xenophontis de institutione Cyri, quibus nihil purius aut suavius reperiri potest, pomeridianis autem Caesaris potissimum commentarios legat, qui mihi unus ex omnibus Latinis ad illam nitidissimam Xenophontis simplicitatem proxime videtur accedere. Undecimus annus comoediis detur, ita tamen, ut ex Terentio Plautoque et multo magis ex Aristophane, quidquid inquinare pueriles animos potest, aut resecetur aut omittatur. Quod idem de omni scriptorum genere semel a me dictum accipi volo. Duodecimo Theocriti, Moschi, Bionis Idyllia cum Virgilii Bucolicis, Hesiodus cum Georgicis, cum Aeneide utrumque Homeri poëma copuletur. Neque hos libros totos a praeceptoribus exponi arbitror debere. Cum tantum cuiusque a praeceptore audierit, ut sine cortice, quod aiunt, nare*) possit,

*) Horat. Serm. I. 4. 119 sq.
simul ut duraverit aetas.
Membra animumque tuum, *nabis sine cortice.*

quod reliquum est suo ipse privato studio persequatur. Huic rei biennium suffecturum puto. Illud interea ad magistri curam et sollicitudinem pertinet, ut puer loquendo quidem quotidie, scribendo autem alternis saltem diebus exerceatur. In ipso pubertatis ingressu primum exercebo eum in eis, quae Graeci vocant progymnasmata, id est, praeludia*) quasi quaedam et praecursiones ad eloquentiam, de quibus exstat aureolus libellus Theonis Sophistae, qui, si quid ego auctoritate possem, quotannis exponeretur in scholis, et ad praecepta, quae illic traduntur, iuvenes perpetuo exercerentur. Sed et hoc genus exercitationis et omnis propemodum recta et antiqua instituendae iuventutis ratio non tantum intermissa iam pridem, sed oblivione obruta ac sepulta est: quae si revocaretur, paucis annis exsisterent homines vere copiosi et eloquentes; isti autem clamatores, qui nomen eloquentum gesticulatione pantomimica et volubilitate linguae et impudentia sibi pepererunt, ita iacerent, ut eos audire nemo posset. Ita igitur exercitatus adolescens totum se Ciceroni dedat, ingurgitetque se in illum uberrimum et abundantissimum eloquentiae fontem, retinens perpetuo illam, quam a principio instituimus, consuetudinem, ut Graeca cum Latinis, similia cum similibus conferat. Ciceronis epistolas cum leget, evolvat eodem studio Platonis, Isocratis, Demosthenis aliorumque Graecorum epistolas, quae in duo volumina congestae reperiuntur**). Ad libros de rhetorica scriptos adiungat Aristotelis libros eiusdem argumenti, quaeque eadem de re Dionysius Halicarnasseus, Deme-

*) Plin. ep. VI. 13. extr. Tu tamen aestima, quantum nos in ipsa pugna certaminis maneat, cuius quasi *praelusio atque praecursio* has contentiones excitavit. Hermogenis προγυμνάσματα *praeexercitamenta* dixit Priscianus.

**) Epistolarum Graecarum Collectio. Venetiis ap. Ald. 1499. 4.

trius Alexandrinus, Hermogenes, Longinus aliique Graeci litteris prodiderunt. Ciceronis orationes cum Demosthenis, Aeschinis, Lysiae aliorumque veterum orationibus comparet; dialogos de philosophia cum dialogis Xenophontis et quibusdam Platonis. Interea oblectamentum sibi ex alio genere poëtarum petat, Pindarum cum Horatio; Euripidem, Sophoclem, Aeschylum cum Seneca; Apollonium cum Valerio Flacco; epigrammata Graeca cum Catullo et Martiale committat. Idem faciat in historicis, Herodotum, Thucydidem, Xenophontem, Polybium cum Livio, Sallustio, Tacito conferens. Et quoniam neque historia, nisi cognito orbis terrarum situ, neque hic sine aliqua mathematicarum artium cognitione percipi potest, his quoque utrisque temporis aliquid impertiat. Cum ad plenam, ut iuris auctores loquuntur*), pubertatem, id est, ad annos octodecim pervenerit, graviora meditetur: ac primum quidem analytices et dialectices praecepta non ex barbarorum lacunis, sed ex Aristotele ipso et Graecis Aristotelis interpretibus hauriat, in eisque vere ac serio biennium exerceatur. Hoc modo praecultus ac praeparatus**) adolescens, si totam aetatem exigere in otio litterario volet, abunde habet quod agat; nunquam deerit, quo pascat animum, etiamsi ei ad multa saecula vivendi spatium prorogetur. Sin aut ad medicinam aut ad iuris scientiam aut ad theologiam applicare ingenium cogitat, medicus quidem futurus in physicis; iurisconsultus in ethicis ac politicis; theologus in utrisque sese prius diligenter exerceat; hic tertius Hebraicas praeterea litteras discat; tum eorum quisque ad ea, quae dixi, studia

*) Modest. Digest. L. 7. 40. utique *plena pubertate*, id est decem et octo annis, praecedere debet.

**) Cic. orat. part. c. 23. §. 80. Sunt autem alii quidam animi habitus, ad virtutem quasi *praeculti et praeparati* rectis studiis et artibus.

accedat. Quocunque enim se, naturae suae ductum secutus, contulerit, dubitandum non est, quin, ut longissime, antequam annorum illum numerum expleat, quem Lycurgus*) adamasse dicitur, quique solus post senarium intra centum perfectus est, talis in suo genere futurus sit, qualem in suo fuisse Roscium Cicero**) praedicat, qualem apud inferos esse Tiresian ait Homericus Ulysses***): quem solum sapere dicit, ceteros umbrarum in morem vagari.

Exposui vobis, adolescentes, iter non ad inanem scientiae opinionem, sed ad veram et solidam eruditionem; arduum illud quidem et difficile, sed cogitate, nullo modo fieri posse, ut ad excelsa et sublimia per plana veniatur, et alioqui credite hoc mihi, summum in studiis laborem summa voluptate condiri. Quodsi quis ea, quae dixi, praestare omnia non potest, praestet certe quisque quod potest. Cum alia multa, quae saepe ex hoc loco audistis, ad amandas litteras incitare vos debent, tum mirifica plane ac singularis erga eas Gregorii XIII. optimi ac maximi Pontificis voluntas: qui non tantum pulcerrimos fontes aperuit, quibus urbem, prius aquae penuria laborantem, multo et ornatiorem et salubriorem et commodiorem reddidit, sed alios longe pulcriores et utiliores fontes disciplinarum reclusit. Quid enim

*) Videtur mihi quidem annum intelligere voluisse tricesimum, illum intra quem hanc discipulo promittit absolutionem: sic enim ratio quaedam rotundi numeri poscit; de Lycurgo autem respexisse Plutarchum in eius vita (cap. 5.): ex qua tamen apparet, non tricesimum, at vicesimum octavum numerum Lycurgo fuisse illum adamatum in republica Lacedaemoniorum ordinanda; eo quod, ait Plutarchus, is numerus τοῖς αὑτοῦ μέρεσιν ἴσος ὤν, μετὰ τὴν ἑξάδα τέλειός ἐστι, aequalis partibus inter se suis, post senarium perfectus est. Etc. Vid. Checcot. Praef. p. C. ed. Ruhnk.

**) Cic. de Orat. I, 28.

***) Odyss. X. 493. sq.

aliud sunt tot illa Neophytorum, Graecorum, Germanorum, Britannorum aliarumque gentium ac nationum collegia, quam totidem aperti et expositi omnibus religionis et bonarum artium fontes, ab inexhausto pontificiae liberalitatis fonte manantes? Quid scholae nostrae, quae quotidie tot eruditissimorum hominum vocibus personant, quibus ipse maiora, quam quisque ante eum Pontifex, praemia statuit, quid aliud quam incredibilem ipsius erga bonas artes amorem voluntatemque declarant? Quid tanta multitudo hominum, doctrina quam opibus instructiorum, quibus ipse subsidia vitae large prolixeque suppeditat? ut non verius Bononia studiorum mater quam is civis, quo ipsa maxime gloriatur, studiorum pater vocari queat.

At tu, Laurenti Blanchette, vir clarissime, quando nos ipse in fide ac patrocinio tuo esse voluit, quantum apud eum potes, quod te plurimum posse scimus, tantum confer ad paternam ipsius erga nos voluntatem magis magisque in dies confirmandam. Multa iam ipsius benignitate consecuti sumus; ego quidem plura et maiora, quam ut ea me unquam prometiturum esse confidam: sed alia quaedam sunt nec iniqua nec inusitata, quae, ut alibi conceduntur, si hic quoque concederentur, mirabiliter et professorum et studiosorum adolescentium animi ad omnia egregia accenderentur. Ea tibi, cum voles, exposituri sumus, et per te aliquid nos effecturos esse confidimus. Suscipe cogitationem te dignam*); para tibi immortalitatem apud omnes litterarum amantes, et gratiam et gloriam; perfice, ut eae artes, quae in te tantum ornamentorum contulerunt, ipsae vicissim ornamentorum aliquid tibi se debere fateantur.

*) Cic. ad Att. VIII. ep. 15.: *suscipe curam et cogitationem dignissimam tuae virtutis.*

AD ILLUSTRISSIMOS ET REVERENDISSIMOS S. R. E. CARDINALES IPSO DIE PASCHAE CUM SUBROGANDI PONTIFICIS CAUSSA CONCLAVE INGRESSURI ESSENT.

ORATIO XIX.

HABITA ROMAE ANNO MDLXXXV.

Magnum vobis hoc tempore negotium impositum est, Patres amplissimi, et tantopere ad salutem et tranquillitatem universae Christianae reipublicae pertinens, ut haud sciam, an ullum*) sit eorum omnium, quorum pro summa dignitate, quam in ecclesia obtinetis, vestra procuratio est, quod singulari quadam et extraordinaria praepotentis Dei ope magis indigere videatur. Declarandum enim vobis ac decernendum quodammodo est, quis ecclesiae in terris summo cum imperio praeesse ac praesidere; quis in puppi sedens clavum tenere et periculosissimae navigationis cursum regere ac moderari; quis pastores ipsos pascere debeat; cuius, ut supra vulgarem hominum conditionem elati, responsa pro oraculis, nutus pro ratione, iussa pro legibus futura sint. Quamquam igitur ea sapientia estis, vix ut quidquam vobis subiici possit, quod non ipsi animo

*) Ex Latinitatis ratione scribendum: *an nullum.* Vide Heusinger. ad Nepot. Timol. 1. et Ernestum ad Cic. ad Div. IX 9. de Senect. 14. Nec dubito, quin ita scripserit Muretus. (Vid. Duker. ad Florum III. 12. Drakenborch. ad Liv. XXXVII. 54.) Qui nunc Latine scribunt, dici vix potest, quoties ad hunc scopulum offendant. Ruhnk.

prius conceptum meditatumque teneatis, non iniquo tamen animo ferre debetis, vos ex veteri consuetudine, quid in eligendo Pontifice vobis sequendum sit, etiam ab infimis hominibus admoneri. Nam et nemo ita sapiens est, quin audiendo sapientior fiat, et ea est Dei benignitas, ut saepe rudibus et imperitis ea dicenda suggerat, quae audita etiam sapientibus prosint. Dicturus igitur tanta de re, obtestor vos per eum, in cuius nomine*) huc convenistis, ut mihi exigui temporis attentionem ne denegetis.

Atque ut hinc potissimum ordiar: ut arduum ac difficile episcopi munus est, ita ardua quaedam in episcopo et inventu difficilia requiruntur. *Oportet*, ait sanctus Paulus**), *episcopum talem esse*, *ut in eo nullus pateat reprehensioni locus*. Quod si in aliis episcopis requiritur, quanto magis in eo, qui, quanto episcopi sacerdotibus, tanto ipse ceteris episcopis antecellit? Quando autem quisquam reperietur dignus, qui in illum honoris ac dignitatis gradum evehatur, si omnes, in quibus aliquid culpari poterit, repudientur? Sed hoc non ita rigide ac praefracte***) accipiendum, etiam vetusti Patres monent. Nostra enim omnium, qui vivimus, ex bono maloque permista natura est: et aut angeli essemus, si nulla nos improbitatis macula contaminaret, aut et Deo et hominibus intolerabiles, si nulla vitiorum nostrorum sordes admista bonitas temperaret. Non igitur quaerendus, qui simpliciter omni virtutis genere excellat, nullo ne levissimo quidem vitio aspersus, quem ab omni nota ac reprehensione integritas vitae nullis

*) Sequutus est Muretus sacrorum scriptorum consuetudinem, apud quos quae Dei iussu et auctoritate, beneficio, gratia et auxilio, unoque verbo, non sine divino numine fiunt, in *Dei nomine* (ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ θεοῦ, hebr. בְּשֵׁם) fieri dicuntur.

**) 1. ad Timoth. 3. 2. ad Tit. 1. 7

***) Cic. de off. III. 22. §. 88. Valer. Max. IX. 7. extr. dissolutam disciplinam militarem *praefractius et rigidius* adstringere.

unquam violata maculis vindicet: nunquam enim res ad exitum perduceretur, sed qui et praecipuis virtutibus inter aequales emineat, et vitiis, ut non omnibus, at iis certe careat, quae in privatis hominibus singulas familias, in principibus maxima plerumque imperia evertunt. Apud Xenophontem*) barbarus quidam adolescens, cum equum eximiae bonitatis, quem habebat, libenter se alicui spectatae virtutis viro donaturum esse dixisset, idque apud Cyrum professus esset: *Ego vero*, ait Cyrus, *ostendam tibi, quomodo, etiamsi clausis oculis ieceris, aberrare a tali viro non possis;* simulque eum glebam humo sublatam in confertissimum agmen amicorum, quos assidue circum se habebat, iacere iussit, et, *Quemcunque*, inquit, *ex eis contigeris, illi equum tuum dono dato, neque metus ullus sit, ne aberraveris: omnium eadem est virtus, eadem temperantia, eadem multis spectata documentis fortitudo.* Si de vobis, Patres amplissimi, idem dici posset, ut e vestro nobilissimo honoratissimoque consessu nec aetate nec usu atque experientia rerum nec auctoritate alius alio magis idoneus esset ad huius muneris gravitatem sustinendam, non magna deliberatione opus foret, neque ullam in partem, quis ei ex vobis praeficeretur, admodum interesset. Sin verius est, ut in stellis alia aliam nitore et claritate vincit, sic e vobis alium alio esse iis bonis et ornamentis, quae Pontifici conveniunt, instructiorem ac superiorem: et orandus summis precibus Deus, ut iudicia vestra dirigat, et vobis intendenda omni studio mentis acies, ut ex omni numero vestro eum potissime**), qui aptissimus et publice utilissimus futurus videtur, deligatis. Ignoscite, quaeso, si quid paullo liberius dixero. Non enim ea nunc res agitur, ut auribus serviendum sit; dicenda quae urgent, quae tempus, quae rei magnitudo postulat. Omnis

*) Cyropaed. VIII. 3. 25. sqq.
**) Cic. pro Mur. §. 4.

cogitatio cognationis, amicitiae, utilitatis privatae ab hac deliberatione procul abesse debet, ne, si quis ita eligitur, et ipse, dum erigitur, corruat et alios secum in idem exitium praecipites trahat. Si navigaturi de gubernatore navis eligendo consultarent, nemo reperiretur usque eo improvidus, ut eum, qui sibi aut amicissimus aut sanguine coniunctissimus, ac non eum potius, qui intelligentissimus, exercitatissimus esset, ei muneri praefici vellet; et desiperet, si quis, in communi naufragio, quaesticulum aliquem suum sibi salvum ac proprium fore putaret. Una navis, qua omnes vehimur, ecclesia est, quae quantis hoc tempore procellis ac tempestatibus agitetur, nemo non videt. Et erit quisquam ita non imprudens modo, sed inhumanus et impius, qui in tantis periculis publicae saluti ac tranquillitati quidquam anteferendum putet? Exsulent a vestris omnium animis talia omnia, Patres aplissimi, et aliis omnibus circumcisis atque amputatis, ea tantum in futuro Pontifice, quae bono Pontifici necessaria sunt, requirantur. Videntur autem quinque praecipua esse, quae in eo spectari oporteat: sanctitas morum, prudentia, doctrina, caritas, quae, ut verissime dixit Apostolus*), perfectionis vinculum est, et auctoritas. De quibus singulis ubi, quam brevissime fieri poterit, dixero, finem dicendi faciam.

Primum igitur requiritur sanctitas morum. Nam quo ore audebit aliena vitia reprehendere, qui ipse propriis madeat? Quare si quem avarum, si ambitiosum, si crudelem ac sanguinarium, si libidini ac voluptati mancipatum vixisse constaret, eius ne habenda quidem ratio in his sacrosanctis comitiis esset. Avarus civitates exhauriret, nova quotidie populis onera imponeret, sacra ac profana omnia venalia haberet, omnem turpitudinem congerendae ac coacervandae pecuniae caussa susciperet, nihil amplum aut

*) ad Coloss. III. 14.

magnificum agitaret animo, non de gloria Dei aut utilitate publica, sed de arcis et saccis suis implendis perpetuo cogitaret. Non est, Patres amplissimi, non est eiusdem ingenii, pecuniae servire et hominibus imperare. Duos impuros homines, Stratoclem et Dromoclidem aiunt olim tractationem reipublicae messim auream vocare solitos*). Non est credibile, quemquam ex vobis ita animatum esse, sed tamen procul absit a gubernaculis ecclesiae, si quis Pontificatum messim sibi ac suis fore auream putat. Ambitiosus omnia perturbaret, nihil usquam quietum esse pateretur, bellis orbem terrarum concuteret; dum suorum titulos, ditionem, dignitatem augeret, sedis apostolicae dignitatem in quodlibet discrimen adduceret. Quid crudelem et recenti semper cruore gaudentem, ultionis cupidum, ignoscendi nescium, cui pro virtute ira sit, pro consilio furor, pro ratione impetus, quomodo blandissimo illi ac lenissimo Patris nomini responsurum esse censetis? Quid? si quis se voluptatibus vinciendum ac constringendum dedit earumque turpissimo famulatu nexus et irretitus in earum coeno, tamquam sus, perpetuo volutatur, quid ab eo boni sperari aut quid mali potius non metui potest? Libere, vobis audientibus, de vitiis loquor. Nusquam enim tutius est accusare vitia, quam cum ex eis qui audiunt nemo est, qui ea quae dicuntur suspicari possit ad se pertinere. Si quis igitur est, — quales plerosque omnes ex vestro amplissimo splendidissimoque collegio esse compertum est; sed tamen fieri nullo modo potest, ut non et e vobis aliqui excellant, — qui tota vita nullam significationem avaritiae dederit, qui sive in magnis opibus natus sive e tenuibus ac modicis ad ampliores copiosioresque perductus, omnem pecuniae fructum in sublevandis egentibus positum duxerit, qui arcam

*) Plutarch. praecept. ger. reip. pag. 798. Tom. IX. Rsk. pag. 188.

suam nunquam turpiter afferentibus, honeste petentibus semper apertam habuerit, qui ad gloriam suam nihil, ad Dei gloriam omnia perpetuo retulerit, qui ex fuga atque abstinentia voluptatum maximam sibi voluptatem captaverit, qui veram animi magnitudinem in ignoscendis, non in ulciscendis iniuriis consistere iudicaverit: eius demum mores aptissimi sunt ad personam illius, qui et harum et omnium virtutum exemplar perfectissimum fuit, in terris sustinendam.

Secundo loco dixi requiri prudentiam, quam vere Aristoteles ait esse propriam virtutem imperantium *). Eam aeterna illa veritas, Christus Dominus ac Deus noster, cum morum integritate ac sinceritate coniunxit, his verbis: *Estote simplices, sicut columbae, et prudentes, sicut serpentes* **). Sed videndum est, ut quid prudentia sit, recte intelligamus, neque ita eam accipiamus, ut vulgus solet. Vulgus enim eum prudentem vocat, qui multa simulare ac dissimulare novit, multa mentiri; eos, quibuscum agit, commodi sui caussa fallere ac circumvenire; et quod sibi proposuit, multas vias reperire, quibus id quoquo modo adipiscatur. Illa vero prudentia non est, sed calliditas, versutia, malitia; aut si prudentia est, carnis prudentia est, quam se perditurum minatur Deus, quam mortem esse Paulus affirmat ***). Vera prudentia est, et cognoscere quid petendum fugiendumque sit, et quibus viis tum ipse eo pervenire, tum alios eodem perducere commodissime possit; nihil temere atque inconsiderate agere, sed unaquaque in re, quid rerum, personarum, locorum, temporum varietas postulet, diiudicare. Miserum, qui alium fallit, si se idcirco eo, quem fallit, prudentiorem putat. Fallit ipse se et induit multo perniciosiorem in laqueum, quam quo implicare

*) Eth. VI. 5.
**) Evang. Matth. X. 16.
***) VIII. ad Rom. vs. 6. sqq.

alium parat. Quanto prudentior, qui neminem fallit? Deo enim similior est, qui neque fallere, neque falli potest.

Dixi praeterea in Pontifice requiri caritatem, quam Apostolus et martyrio et fidei montes transferenti anteponit*); sine qua nihil Deo acceptum est: Deus enim ipse caritas est. Pontifex autem, cum communis pater et sit et vocetur, hoc ipso nomine admoneri debet, paterna se caritate erga omne hominum genus esse oportere. Addidi doctrinam et eruditionem: quam qui Pontifici necessariam non putant, magno in errore versantur. Iubetur Aaron in veteri lege gestare supra pectus suum doctrinam et veritatem; iubetur nunquam in sanctuarium ingredi sine sonitu**): quo significatur, voluntatem Dei ab eo debere populis praedicari. *Labia sacerdotis*, ait Malachias***), *custodiunt scientiam*. Paulus ad Timotheum†), episcopum esse oportere, ait, aptum ad alios docendos. Haec, aiunt quidam, Pontifex etiam indoctus per alios obire poterit. Isto modo poterit etiam bonus lyricen esse, qui per alium canat, et bonus medicus, qui aegrotos per alium curet.

Sed satis sit. Breviter enim de auctoritate dicendum, quam ultimo loco posui, quaeque ex iis, de quibus ante dictum est, efflorescit. Auctoritatem autem voco potentiam, apud principes et apud populos firma et diuturna virtutis et doctrinae opinione quaesitam. Ea Pontifici hoc praecipue tempore necessaria est, propter eas gentes, quae a fide et obedientia sanctae Romanae ecclesiae desciverunt, quae revocari ad sanitatem vix poterunt, nisi eius, qui praeerit, auctoritate moveantur. Agite igitur, Patres amplissimi, proponite vobis ante oculos commu-

*) I. ad Corinth XIII. 1. sq.
**) II. Mos. XXVIII. 30. 34. et seq.
***) II. 7.
†) I. ad Timoth. III. 2.

nem nostrum omnium parentem ecclesiam, ex vestro nutu pendentem, et quid a vobis statuatur, summa cum cura ac sollicitudine exspectantem. Illa vos Christo genuit, illa educavit, illa ad summo proximum honoris gradum provexit; nulla vobis maior cognatio, quam cum ecclesia; omnes omnium caritates una illa complexa est: quae nunc dilacerata, distracta, divulsa obsecrat vos, ut aliarum omnium rerum obliti, de sua tantum tranquillitate, qua vestra quoque continetur, cogitetis. Deus omnium bonorum auctor eam vobis omnibus mentem atque animum inspiret, ut non caeco et temerario et invitos etiam, ut interdum fit, ac quid agatur nescios, rapiente paucorum motu, sed certo maturoque iudicio eiusmodi Pontificem concordibus suffragiis quam primum deligatis, qui dispersa colligat, lapsa erigat, depravata corrigat, infirma corroboret, turbulenta componat, efficiatque, ut neque Pii Quincti admirabilem illam sanctimoniam vitae et excelsitatem animi, aut Gregorii decimi tertii inexplebile propagandae religionis studium, et effusam atque incredibilem et omnibus saeculis depraedicandam in omnes gentes caritatem ac beneficentiam desideremus.

IN FUNERE HIPPOLYTI CARDINALIS ESTENSIS

III. NON. DECEMB. ANNO MDLXXII.

ORATIO XX.

Quod acerbissimum maximeque luctuosum spectaculum nobis omnibus obiici poterat, Patres amplissimi, vosque ceteri viri ornatissimi, id summi ac praepotentis Dei voluntate et inevitabili humanae

conditionis necessitate nobis hodie in hoc templo constitutum videmus. Iacentem enim eum intuemur, qui nos omnes iacentes erigere; exaninem, qui exanimatis aliquo casu nobis animum addere solebat; vita carentem, qui nobis aliisque quam plurimis vitae subsidia benignissime ac liberalissime subministrabat. Merito igitur lacrymis omnium oculi madent; merito undique omnia suspiriis, gemitibus, lamentationibusque circumsonant; merito non homines modo, sed ipsi huius aedis sacrae parietes omnia moeroris ac tristitiae insignia ostentant*). Sed quoniam neque conquestionibus nostris quidquam proficere iam possumus et divinae providentiae decreta aequo animo ferre debemus, repetamus aliunde aliquam huius aegritudinis ac miseriae levationem; et Hippolyti Estensis, communis nostrum omnium parentis ac patroni, virtutibus ac laudibus grata commemoratione renovandis, dolorem ex ipsius morte conceptum, si possumus, leniamus. Misera quidem haec ipsa et acerba consolatio est; quanto enim magis eius, quod amissum est, excellentia perspicitur, tanto plus doloris ex illius amissione percipitur, sed neque animus ulla in cognitione**) conquiescere hoc tempore facilius potest; et rerum ab eo praeclare gestarum recordatio hoc saltem nobis solatium afferet, quod magis nos confirmabit in ea spe, quam merito omnes concepimus, ut eum non tam nobis ablatum, quam a te, Deus optime maxime, ad meliorem vitam vocatum esse credamus. Atque utinam doloris magnitudo disertos ac copiosos faceret! non dubitanter me, patrone optime ac clementissime, dignam plurimis ac maximis tuis erga me beneficiis orationem habiturum esse profiterer. Nunc mihi misero omnia, praeter egregium celebrandi ac prae-

*) Cic. pro Marc. 3. *Parietes*, medius fidius, ut mihi videntur, *huius curiae tibi gratias agere gestiunt.*

**) Non dubito, quin Muretus scripserit *cogitatione.* Ruhnk.

dicandi tui studium, desunt; aegritudine obstupefactus est animus; oculi lacrymando defessi; vox ipsa pectore ac faucibus interclusis exitum reperire vix potest; si quid in me ingenii fuerat, si quam modicam dicendi facultatem exercitatio attulerat, quae tibi maiora veris pro amore erga me tuo videbantur, ea, moriente te, omnia conciderunt. Connitar tamen quantum potero, et omnem difficultatem pietate superare conabor. Sive enim aliquid effecero, gratus erga te, quoquo modo potui, fuisse dicar; sive etiam in medio cursu defecero, hoc ipsum mihi gloriae ducam, quod de tuis laudibus dicere cupientem obruerit atque oppresserit dolor. Nunc quaeso obtestorque vos, quicunque adestis, ut ad breve tempus intermittatis gemitus vestros, mihique ex innumerabili copia eorum, quae de illo dici possunt, pauca libanti, abductos tantisper et avocatos ab atrocitate tanti vulneris animos adhibeatis*).

Primum igitur, si splendorem et claritatem generis ad commendationem pertinere volumus, quod ita fere natura comparatum est, ut qua in familia multi praeclari virtuteque et rerum gestarum gloria insignes viri floruerunt, ex eadem qui sunt, eorum vestigia cupide persequantur: quae tota Italia gens Estensium Principum familiae vel illustrium virorum multitudine vel traditi a maioribus imperii magnitudine et antiquitate anteponi potest? Sed in hac parte non immorabor, nam plura dicere et in re tam nota supervacaneum est, et temporis angustiae prohibent, et qui suis ac propriis laudibus abundat, ei ornando aliena conquirere, alienum atque absurdum videtur. Quamlibet obscura et abiecta familia natus fuisset Hippolytus, eam ipse illustrare et ad summum dignitatis culmen extollere potuisset. Illustrissima autem et splendidissima natus cum esset, ita se gessit,

*) Cic. Harusp. 10. Quare, ne plura de re minime loquar dubia, *adhibete animos et mentes vestras.*

ut non minus ipse lucis ac dignitatis maioribus suis attulisse, quam ab eis accepisse videatur. Cum autem in eo iam tum puerulo mirifica quaedam et ad omnem virtutem et praecipue ad prudentiam indoles emineret, ita eum pater, optimus ac sapientissimus princeps, diligebat, ut nulla de re maioris momenti nisi adhibito filiolo deliberaret. Eo praesente legatos ad se missos audiebat; eo praesente legationes decernebat; interesse eum volebat, quoties de bello, de pace aliisque maximi momenti negotiis consilia caperentur. In illa igitur sapientiae schola atque officina educatus, brevi tempore tantam sibi cognitionem atque intelligentiam eorum, quae ad populos recte gubernandos pertinent, comparavit, ut adhuc adolescens exercitatissimos senes consilii maturitate superaret. Itaque cum in Galliam confirmata iam aetate profectus esset, apud Franciscum regem, non solum nomine, sed omnibus regiis virtutibus omnium nostrae memoriae regum facile primum, non tam propter gentis nobilitatem aut propter affinitatem, quam propter singularem quandam tractandarum rerum scientiam, tantum auctoritatis consecutus est, ut in illo amplissimo et opulentissimo regno secundum regem de Hippolyti potissimum Estensis consilio et sententia omnia gererentur. Neque vero minus apud Henricum secundum valuit, qui ministros omnes per universam Italiam suos, sive legatos sive exercituum praefectos, uno verbo, cuiuscunque generis essent, ex eiusdem nutu ac voluntate pendere, neque quidquam nisi eo consulto, quod quidem alicuius momenti esset, administrare voluit. Illam vero nobilissimam totique Christianae reipublicae salutarem legationem, qua in Gallia difficillimis ac periculosissimis temporibus functus est, quomodo aut silentio praetermittere aut de ea pro dignitate verba facere potero? Grassabatur per totam Galliam infinita quaedam facinorosorum hominum colluvies, qui

capta occasione, propter teneram Caroli regis aetatem, impune sibi omnia licere arbitrati, capitales ac nefarias de religione opiniones publice in vulgus disseminabant. Iamque res eo progressa erat, ut non infimae tantum plebis animos suis illis venenis imbuissent, sed et ex ipsis principibus non paucos eadem errorum foeditate contaminassent. Exponebantur propalam et omnium manibus terebantur Lutheri, Calvini et aliorum impiorum hominum scripta. Hieronymi vero et Augustini et Gregorii et Ambrosii saluberrimae lucubrationes ab omnibus propemodum et officinis et bibliothecis exsulabant; in ipsa aula ac comitatu regio quotidie habebantur haereticorum frequentissimae conciones: omnia exsecrandis illorum cantionibus perstrepebant; detestandis in Deum et in Divos illarum pestium vocibus Catholicorum aures assidue verberabantur. In tam perturbato ac periculoso rerum omnium statu Pius Quartus, Pontifex maximus, divino, ut credibile est, instinctu, nihil satius esse iudicavit, quam ut Hippolytus Cardinalis Ferrariensis primo quoque tempore legatus in Galliam mitteretur. Suscepit onus legationis princeps maximo animo praeditus, neque deterritus est aut imbecillitate valetudinis aut longitudine itineris aut anni tempore, — erat enim ardentissima aestas, qua tempestate etiam qui firmissimi sunt, neque Romam venire neque Roma exire tutum putant, — aut periculis, quae sibi noctesque diesque*) et aperta vi et ex insidiis ab haereticis imminere intelligebat. In ea legatione alios ex haereticis auctoritate deterruit, alios, ostensa aliqua spe commodorum, eo, unde abierant, reduxit, multa dissimulavit, multa pertulit, multa palam et directo,

*) Cic. de orat. I. §. 260.: *noctes et dies* pro Rosc. Amer. §. 6.: *dies noctesque* (cf. ad Att. VII. 9. extr. et pro Planc. §. 99.) *noctes atque dies* de Fin. 1. §. 51. ubi tamen in plerisque Codd. et bonis edd. legitur *noctesque diesque*.

multa latenter et artificiose molitus est, quae ad illius regni salutem pertinebant, neque prius destitit, quam pulsis ex aula haereticis, revocatis autem iis, quorum et erga Deum et erga regem fides constiterat, bellum denique apertum haereticis indiceretur. Itaque ut in seminibus arborum caussa est*), ita omnium, quae postea in Gallia pro religione fortiter ac feliciter gesta sunt, illa legatio caput ac principium fuit. Illud autem admirabile est, quod cum alii gravissimi et prudentissimi homines, toto, quod aiunt, coelo**) in illius negotii tractandi ratione ab eo dissentirent, ipse adversus aliorum omnium sententiam suo unius consilio usus, ipso rerum exitu docuit, multo se quam illos plura vidisse multoque prudentius cogitasse. Vellicabatur interea invidorum sermonibus ac rumusculis, qui modo patientiam illius ac lentitudinem reprehendebant, modo etiam quaedam ab eo, optimo animo et sapientissimo consilio facta, in deteriorem partem interpretabantur. Quos ille despiciens et operi proposito constanter instans, eorum maledicentiam ipso rerum exitu ita refutavit, ut verissime de eo dici illa possint:

Unus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
*Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret****).*

Sed in hac temporis angustia†) multa breviter attingenda sunt, quae singula integros libros desiderarent. Atque haec quidem, quae hactenus dixi, ad declarandam ipsius prudentiam pertinent. Quid? ceterae virtutes, quales in eo et quam singulares fuerunt? Quis unquam illo in tota ratione vivendi

*) Cic. Philipp. II. §. 55.
**) Macrob. Saturn. III. 12.: *toto*, ut aiunt, *coelo errasse* Virgilium. (Terent. Eun. II. 2. 14.: *tota errare via.*)
***) Vid. Cic. Cat. mai. c. 4. de off. I. 24.
†) Cic. de N. D. II. 7. extr.

splendidior ac magnificentior fuit? Quae in Gallia, quae in Italia, et quam sumptuosa aedificia exstruxit? Quam multa ingeniose et solerter excogitata ab antiquis, sed postea per posterorum ignaviam oblivione obruta quasique sepulta revocavit? quam multos egregios artifices ad nova excogitanda propositis praemiis excitavit? quis unquam princeps, quis principis alicuius legatus, quis denique magnus clarusque vir apud eum diversatus est, quin sibi non a splendido Cardinali, sed a praepotenti aliquo rege exceptus videretur? Et interea in pauperes et egentes homines quam liberalis ac munificus fuerit, scitis ipsi cives Tiburtes, qui, ut illa perpetua et quotidiana taceantur, meministis, eum quotannis, cum morbi, ut fit, aestate in vulgus grassarentur, quotidie mittere solitum, qui omnes aegrotantium domos circumirent, neque eorum, quae aut ad valetudinem recuperandam aut ad alendam interea familiam necessaria essent, quidquam eis deesse paterentur. Meminimus et ipsi, ut se hac quoque in parte legatus in Gallia gesserit, cum quidquid pecuniae ex legatione provenerat, nummum ex eo nullum attigit, sed totum in pauperes erogandum distribuendumque mandavit. Eruditos autem et excultos litteris homines nemo unquam amavit ardentius, nemo plures domi habuit, nemo largius aut prolixius fovit. Horum disputationibus epulas suas condiebat, in eis audiendis quidquid a gravioribus curis dabatur otii, studiosissime collocabat. Iam et in eos et in omnes domesticos ac familiares suos tanta erat facilitate ac comitate, ut communis videretur omnium parens. Cum eis familiarissime colloquebatur, urbanissime iocabatur; peccantes paterna potius caritate quam herili potestate atque imperio corrigebat. Nullius autem rei aeque facile obliviscebatur atque iniuriarum. Scimus quicunque cum eo paullo familiarius viximus, multos, a quibus ipse pro summis beneficiis

summas iniurias retulerat, cum eos sine ulla molestia arbitratu suo posset ulcisci, novis postea beneficiis auctos ab eo et cumulatos fuisse. Pietatis autem et religionis in Deum et plurima toto reliquo vitae tempore et certissima ac luculentissima testimonia morti proximus dedit. Qui cum sibi ex hac vita migrandum esse sentiret, nihil territus, sacerdotem accersi iussit, cui peccata sua ita confessus, ut eorum vere se atque ex animo poenitere, omnemque spem sibi in divina bonitate ac misericordia constitutam esse ostenderet, interiectis aliquot horis sacrosanctum Domini nostri Iesu Christi corpus religiosissime accepit. Inde cum testamentum, nisi quantum certorum hominum invidia impediit, benevolentiae ac caritatis erga omnes suos plenissimum condidisset, posteaque, viribus magis ac magis deficientibus, sacro oleo, adhibitis ex ritu Christiano precibus, inunctus esset: languida et moribunda voce ex Davidicorum psalmorum versibus, qui interea recitabantur, cum plura non posset, extrema saltem quaeque verba pronuncians, cum incredibili eorum omnium, qui aderant, dolore extremum Deo spiritum reddidit.

O me infelicem, quanto mihi res secus cecidit, quam a principio cogitaram! Brevis enim haec virtutum ipsius commemoratio, quam mihi levationi fore speraveram, ea mihi pectus effodit*), ea vulnus adegit altius, ea dolorem dolore cumulavit. Quid aliud agere possumus, quicunque tali patrono orbati ac destituti sumus, quam ut lugeamus, ut modis omnibus testemur dolorem nostrum, ut quod vitae reliquum est in moerore ac lacrymis transigamus? Immo vero aliud et possumus et debemus. Quamvis enim qui tam pie tamque Christiane et vixerit et

*) Cf. Cic. pro Marc. 4. ubi olim scriptum erat: *omnium Marcellorum meum pectus memoria effodit* (comedit, percussit, laceravit), in recentioribus exemplaribus legitur *offudit.*

diem suum obierit*), eum coelo iam receptum esse sperandum est; quia tamen rari admodum ita puri egrediuntur ex corporis vinculis, ut non eis poenarum aliquid post mortem luendum supersit, earumque tum aliis piis actionibus, tum praecipue fusis ex animo precibus et tempus contrahi et ardor mitigari potest: facere omnes omnia debemus, ut ei modis omnibus opitulemur.

Agite igitur quicunque Hippolytum Cardinalem Ferrariensem et vivum amastis et mortuum amatis, coniungite mecum preces vestras et sublatis in coelum manibus ac mentibus liberationem ipsius ex loco purgandis post mortem animis destinato, si forte ibi adhuc detinetur, a Deo optimo maximo efflagitate. Nullius enim mortuo auxilium desit, cuius vivi nulli unquam auxilium defuit. Christe Iesu, humani generis conditor et assertor**), qui nos alios pro aliis orare voluisti, qui tuorum preces nunquam irritas fore pollicitus es, respice hanc multitudinem afflictam ac dolore confectam, et per illa vulnera, quae pro nobis pertulisti, per illum sanguinem, quem pro nobis in ara crucis effudisti, per illam mortem ignominiae plenam, quam pro nobis sponte subiisti, tribue hoc nostris omnium concordibus votis, ut famulum tuum Hippolytum Cardinalem Ferrariensem a poenis, si quibus adhuc obnoxius est, liberatum, eum in locum quam primum perducas, ubi aeternis tecum gaudiis perfruatur. Ite domum***), cives Tiburtes, nunciate liberis vestris, nunquam neque ipsos neque ipsorum liberos cuiusquam maioris

*) Serv. apud Cicer. IV. ad Fam. 12. §. 2.: paullo ante lucem Marcellum *diem suum obiisse* (mortem obiisse).

**) Sueton. Galb. 9. Humano generi *assertorem* se accommodare.

***) Imitatur dictum Metelli Macedonici in Scipionis Aemiliani funere, quod est apud Plinium H. N. VII. 44. *Ite, filii, celebrate exsequias. Nunquam civis maioris funus videbitis.*

aut omni ex parte praestantioris Cardinalis exsequias esse visuros.

IN FUNERE IOANNIS EPISCOPII MILITIAE MELITENSIS MAGNI MAGISTRI.

ORATIO XXI.

HABITA ROMAE.

Praeclare a vobis et ex dignitate vestri ordinis factum est, nobilissimi et fortissimi milites, quod optimo principi, Ioanni Episcopio, Magno sodalitatis vestrae Magistro, funus quibuscunque potuistis rebus ornatissimum amplissimumque duxistis, quodque et pietatis in eum vestrae et doloris, quem vobis mors ipsius obiecit, plurimas maximeque luculentas significationes dedistis. Quamquam enim ille et ea tum manu, tum consilio gesserat, et ad eos honores virtute pervenerat, ut abunde ad gloriam vixisse videretur, et eo progressus erat aetatis, ut a vita tamquam ex arbore non per vim evulsus, sed suo tempore ipsa maturitate collapsus esse videatur: quorum tamen vita quo diuturnior, eo publice utilior visa est, eorum mors nunquam non acerba et immatura videri potest. Sed quando parens ac procreator rerum omnium Deus universum hominum genus eadem mortalitatis lege devinxit, ostensaque, si per ipsius praecepta gradiamur, certa spe melioris vitae, commorandi nobis hic deversorium, non habitandi dedit: grates *) ei potius agere debetis, quod talem vobis ducem ac rectorem dederit, quodque vos illius virtute ac bonitate tam diu frui voluerit, quam iniquiore animo ferre, quod eum, quamquam viridi et

*) Cic. Somn. Scip. I. *Grates tibi ago*, summe Sol, vobisque reliqui coelites.

cruda senectute*), consumptis tamen corporis viribus, tot laboribus periculisque iactatum, ex hoc inquieto ac turbulento salo in illum, ut quidem spes est, placidissimum portum perpetuae quietis ac tranquillitatis eduxerit. Nemo eo animo navigat, ut semper naviget; nemo militare discit, ut nunquam militare desinat; nemo ea mente laborem suscipit, ut alios ex aliis labores perpetuo excipiat; sed et qui navigat, portum; et qui militat, victoriam; et qui laborat, quietem atque otium spectat: quo qui pervenere, gratulari eis amici, non dolere illorum vicem solent. Vita haec iactationis ac periculi plena navigatio est, militia omni aerumnarum ac laborum genere exercita, inexhausta molestiarum undique succrescentium seges: quam ut quisque optime novit, ita minimi facit; quam is demum tutissime possidet, qui de ea, cum Deus voluerit, ponenda saepissime cogitat; quae neque stultis unquam longa est, neque sapientibus brevis. Non ut in ea diu maneamus, sed ut ex ea feliciter exeamus, optandum est. Nunquam viveremus, si hic perpetuo viveremus. Et tamen non tantum venia tribuenda est illis lacrymis, quas obitus maiorum virtute praestantium ex illorum, qui cum eis coniuncte amanterque vixerunt**), oculis elicit, sed etiam laudanda ac depraedicanda eorum pietas, qui quacunque ratione possunt, funera ipsorum ornare et cohonestare conantur. Nam et se, quibus artibus illi floruerunt, earundem studio flagrare declarant, et ceterorum animos ad cupiditatem eiusdem gloriae inflammant. Quae cum a vobis abunde et cumulate Ioanni Episcopio praestita sint, nondum tamen vestrae in eum pietati satisfactum esse duxistis, nisi exsisteret aliquis, qui hodierno die

*) Virg. Aen. VI. 304.: *cruda* Deo viridisque *senectus*. Gr. ὠμὸν γῆρας.

**) Cic. Lael. I. §. 2.: quocum *amantissime et coniunctissime vixerat*.

publice verborum aliquid faceret, ne quid omnino, quod ad exornandam ac celebrandam ipsius memoriam*), a vobis praetermissum diceretur. Id munus quoniam a me potissimum obiri volueritis, parebo voluntati vestrae, et summa tantum capita strictim ac modice attingam, laudes ipsius brevi ac perspicua oratione complectar. Primum igitur ex sodalitatis vestrae legibus atque institutis certissimum ac firmissimum argumentum capere posse videor, quo eum et antiquo ac nobili ortum genere, et eximia quadam minimeque vulgari virtute praeditum fuisse confirmem. Nam cum legibus vestris cautum sit, ne quis in ordinem vestrum admittatur, quin prius eum et aeque ab atavis et paterna et materna stirpe nobilem esse liquido constiterit: quis est, qui, cuius in pectore aut in humero candidam illam crucem, velamentum atque insigne ordinis Hierosolymitani, videat, quemque suffragii ius habere in comitiis vestris sciat, de illius nobilitate dubitare amplius possit? Eodemque modo de virtute argumentari licet. Nam cum in mandandis honoribus in eoque praesertim deligendo, qui vobis summo cum imperio praesit, nullius rei, praeterquam cognitae spectataeque virtutis, rationem habere soleatis: dubitari de Magni Magistri virtute non potest, quin eadem opera de vestra in ferendis suffragiis fide ac religione dubitetur. Sed haec quidem quamquam magna sunt, huic tamen cum multis aliis communia sunt. Illa propria, quod septendecim annos natus, — quae ipsa aetas Romanis olim moribus ad auspicandam militiam constituta erat, — cum immanissimus hostis Rhodum ita obsessam teneret, vix ut illius servandae spes iam amplius ulla superesset: generosus adolescens, cui virtus et pietas tenerum pectus acribus stimulis perpetuo foderent, relicta patria, relictis suis iter ingressus est eo animo, ut, cum Rhodum venisset, aut opis aliquid

*) Sc. *faceret* vel *pertineret*.

pro virili parte afferret obsessis aut cum eis adversus barbaros dimicans iuvenili sanguine Christo, humanae salutis auctori, litaret. Quo in itinere Messanam advectus, cum conscensa triremi adversis usus tempestatibus, cursum tenere nequiisset, venit interea in Siciliam, amissa Rhodo, vir aeterna memoria dignissimus, Liladamus, vestrae sodalitatis illo tempore Magister: qui adolescentuli virtutem efferentem se et foras emicantem admiratus, adactum sacramento et cruce candida ornatum, ritu vestro inauguravit, posteaque cum Romam, cum in Galliam, cum in Hispaniam, cum in Melitam proficisceretur, nunquam a latere suo discedere passus est. Quid virtutis, quid constantiae, quid militaris disciplinae ex assiduo ac diuturno talis viri contubernio avidissimum per se omnis honestatis iuvenem hausisse credendum est? Mortuo Liladamo, alumnus illius disciplinae, Episcopius totos sexaginta annos ita in coetu vestro versatus est, nulla ut interea adversus hostes Christiani nominis expeditio suscepta sit, cui ipse non interfuerit; in qua egregiam operam reipublicae non navaverit; in qua non ita se gesserit, ut semper inter paucos singularis ipsius virtus emineret. Testatur illius virtutem Peloponnesus; testatur Africa, quae illum, altera in Methones, Conones, Naupacti; altera in Tunetis et Turris Regiae expugnatione et in illo calamitoso Cirtensi praelio spargentem in hostes funera nec illorum nec suo sanguini parcentem viderunt. Sed et postea, cum in Gallia esset et Melitam obsideri audiisset, tanta celeritate, ut evolasse eum, non iter fecisse diceres, per mediam hostium classem cum aliquot militibus, quibus ipse praeerat, in insulam magno cum periculo, sed maiori etiam hostium admiratione penetravit.

Multa properanti praetermittenda sunt, quae vel singula, nisi copia obstaret, satis amplam ad dicen-

dum materiam suppeditare possent. Dandis igitur assiduis industriae virtutisque documentis, et multis maximi momenti publicis muneribus fortiter, prudenter, feliciter obeundis, ita sibi conciliavit omnium animos, ut, qui maximus honos suffragiis vestris deferri potest, anno post salutem hominibus restitutam MDLXXII. pridie Kalendas Februarii sine ullo ambitu absens communi consensu delectus sit, qui summam potestatem in universam sodalitatem obtineret. Quo ex tempore patentiorem campum exercendae virtutis suae nactus, ita implevit omnes boni principis numeros, ut vestram in eligendo sapientiam ipsius in regendo sapientia comprobarit. Nam ut a cultu divini numinis principium ducam, quod fundamentum omnis virtutis est, nunquam ille ullum diem abire passus est, quo non rei divinae interesset, quo non ipse manibus suis cibum tredecim egenis hominibus porrigeret ac ministraret. Templum etiam pecunia sua amplissimum et ornatissimum exstruxit, sacerdotibusque, qui rem divinam quotidie in eo templo facerent, mille ducentos aureos nummos annuos attribuit, ibidemque in monumento pulcerrimo eorum, qui ante se in eodem magistratu fuerant, corpora condidit ac collocavit. Et pietas igitur ipsius et magnificentia cum ex eis, quae dixi, tum e multis eiusdem generis aliis percipi potest. Quid ego nunc comitatem, affabilitatem, humanitatem praedicem? quae tanta erat, ut neminem aut aspectu aut colloquio suo arceret, omnium postulata libenter cognosceret, nihil iusta petentibus denegaret. Si quid negare cogebatur, ea tamen utebatur lenitate sermonis, ut eos quoque, quibus negabat, aequos a se placatosque dimitteret. Liberalitatem autem ipsius multis et privatim et publice salutarem fuisse constat, nam et suis opibus multorum inopiam sublevavit, et viduarum ac pupillorum quasi communis parens fuit, et multas virgines multasque mulieres honesto loco

natas, quae propter paupertatem conditionem reperire non poterant, dote de suo data collocavit. Quin etiam cum intelligeret, a multis inhonestis mulieribus filias ali, quas, cum adolevissent, in eandem turpitudinem sibi constituerent: occurrendum manifesto periculo ratus, puellas tota insula conquiri ac comprehendi iussit, et in exstructum a se eius rei caussa coenobium includi, ut illic sancte ac pudice educatae, suo tempore aut perpetuam virginitatem Deo voverent, aut nuptum, si ita mallent, traderentur. Quid iam xenodochia, nosocomia, orphanotrophia ab illo vel instituta vel reditibus aucta commemorem? Vox me citius aut dies quam materia deficiat, si singula persequi vellem*). In annonae vero difficultate saepe magnam vim pecuniae egentibus tradidit, saepe cum magnam frumenti copiam e remotis locis comportandam curasset, eodem illud pretio distribuit, quo ibi, unde adductum erat, vendebatur. Iniuriam vero neque facere ipse neque eos, qui facerent, perpeti poterat. Iudex insontibus optabilis; iis, qui vel per errorem vel metu aliquo ac calore animi deliquissent, placabilis; in eos, qui certa et obstinata malitia ac pravitate peccassent, plane inexorabilis. Qua severitate simulque aliis quibusdam, quae silentio involvere satius duco, — neque enim ita eum laudare institui, ut cuiusquam errata detegam, — cum in se nonnullorum odia concitasset, effectum est, ut propter quasdam suspiciones, exacta iam aetate, Romam a summo Pontifice vocaretur. Sed ut exoriente sole nebulas dissipari et evanescere videmus, sic ipso adventante omnes illae nubeculae suspicionum evanuerunt. In urbem igitur ingressus

*) Immo *velim*. Cic. Verr. lib. II. 21. §. 52. Nam me dies, vox, latera *deficiant*, si hoc nunc vociferari *velim*, quam miserum indignumque sit etc. pro Rosc. Am. §. 32. pr. Haec tu, Eruci, tot et tanta si nactus *esses* in reo, quamdiu *diceres!* quo te modo *iactares!* tempus, hercule, te citius, quam oratio *deficeret*.

est eo concursu omnium ordinum, ea pompa et celebritate, cum ipse etiam Pontifex eum quam honorificentissime excipi iussit, ut non ad dicendam caussam venire, sed iam tum pulcerrimum de obtrectatoribus suis triumphum agere videretur. Devertit ad illud decus et ornamentum amplissimi ordinis, Aloysium Cardinalem Estensem, qui, ut sanguine regio editus, ita animo plane regio praeditus, eo cultu atque apparatu, dignitatis ac venerationis plenissimum senem apud se habuit, ut admiratio etiam eos caperet, qui, quae in aliis admirabilia videntur, ea Cardinali Estensi usitata et quotidiana esse noverunt. Itaque interdum auditus est optimus senex, cum iocans — ut secura innocentia est, — diceret, magnam se gratiam debere obtrectatoribus suis: illorum enim opera sibi eos honores Romae habitos, quos ipse nunquam optare ausus esset; plus multo eos sibi profuisse odio, quam obsequio prodesse potuissent. Ergo cum eum tota civitas in sinu atque oculis ferret, cum quacumque incesserat, quasi exemplum quoddam antiquae virtutis ac probitatis spectaculo esset; cum eum Pontifex libenter audiret, libenter videret, eximia quadam caritate complecteretur: dolore lateris correptus et intra paucos dies absumptus est, tam placide ac leniter, tanta cum testificatione pietatis Christianae, ut magnam spem omnibus fecerit, non tam illam mortem, quam migrationem ex mortalitate ad immortalitatem fuisse. Quem enim paullo ante iis, a quibus graviter laesus erat, agnito errore veniam petentibus, tam facile ignovisse meminimus; eius quoque peccatis facile a divina bonitate ignotum esse confidimus. Quodsi quid, ut humana fragilitas fert, in ipso vitae exitu expiandum adhuc eluendumque superfuit: certo speramus, fore, ut tam multis ecclesiae precibus, tam multis eleemosynis, tam multis oblationibus et tempus poenae contrahatur et ardor mitigetur.

Nunc vos, milites fortissimi, qui et vivum tantopere amàstis et ereptum tam multis honoribus prosecuti estis, unum etiam quiddam illius nomini ac memoriae tribuite, idque non me, sed ipsum vivum adhuc et spirantem a vobis petere existimate. Fuit antiquitus apud multos consuetudo, quae quisque vivus maxime amaverat, ea cum illo mortuo aut cremàndi aut sepeliendi. Vos contra facite. Quae magnus hic non sodalitatis modo vestrae, sed virtutis et officii magister carissima, dum vixit, habuit, ea ut perpetuo conservetis, operam date. A quibus autem illum toto animo abhorruisse scitis, eorum reliquias omnes eodem, quo ille tegitur, tumulo condite, eorum fibras elidite, semina exstinguite. Amavit ille cum alia honesta omnia, tum concordiam inprimis et animorum consensionem: intestina autem odia et discordias ac dissensiones semper capitales reipublicae pestes iudicavit. Agite igitur, viri fortissimi, flores ex omni Christiana nobilitate delecti, columina virtutis, terrores Turcarum, firmamenta ac propugnacula Christianorum, deponite omne studium contentionis, delete omnem memoriam offensionum, consentientibus ac conspirantibus animis ad defensionem Christianae religionis incumbite; omnem iram, omne odium, omnem ulciscendi cupiditatem in hostes illius effundite, quae tam multis hodie tamque saevis tempestatibus agitata, in vestra virtute, si concordes sitis, non minimum sibi esse praesidium putat. Sepelite cum illo mortuo ea, quae ut in perpetuum sepelirentur, sepeliri iam pridem ipse voluisset. Dissensionibus enim maxima imperia labefactantur ac corruunt: mutuae caritatis vinculo etiam quae per se parum firma sunt, continentur*).

*) Sallust. Iug. 10.

M. ANTONII MURETI

OPUSCULA VARIA*)

TUM SOLUTA
TUM LIGATA ORATIONE

PARTIM OLIM QUIDEM TYPIS EDITA
AT POSTEA LONGAE OBLIVIONI TRADITA
PARTIM VERO NONDUM PUBLICI
IURIS FACTA

QUAE OMNIA NUNC PRIMUM SEQUENTI ORDINE
PRODEUNT EX BIBLIOTHECA

CL. VIRI

ANTONII FRIDERICI SEGHETII

VENETI

ET E SCHEDIS IPSIUS MURETI MANU EXARATIS
APUD EUNDEM EXSTANTIBUS.

---

*) Haec Opuscula recepimus ex editione Mureti operum Patavina, quam a. 1740. in 8. curavit vir eruditissimus, Ioannes Checcotius. Ruhnk. — Ex his ipsi, prout res postulabat, ea tantum excerpsimus, quae huic editioni orationum Muretinarum minime aliena viderentur.

M. ANTONII MURETI
ORATIONUM TRIUM
DE
STUDIIS LITTERARUM
VENETIIS HABITARUM ORATIO II.*)

AB OMNIBUS EIUSDEM OPERUM COLLECTORIBUS (NESCIMUS QUO FATO) OMISSA; QUAE CUM ALIIS DUABUS EDITA FUIT VENETIIS AN. MDLV. APUD MANUTIOS, IN QUARTA, UT AIUNT, FOLII PARTE;

QUIBUS AUCTOR SEQUENTEM PRAEMISIT EPISTOLAM, QUAE PARITER INTER EIUS EPISTOLAS ADHUC DESIDERATA EST**):

M. ANTONIUS MURETUS
HIERONYMO FERRO,

PATRICIO VENETO PATAVINI GYMNASII III VIRO VIRO CLARISSIMO S. D.

Diu multumque dubitavi, Hieronyme, vir clarissime, deberemne, cum has qualescunque orationes divulgare in animo haberem, tibi eas potissimum inscribere. Nam cum mihi proponerem ante oculos summam personae tuae dignitatem, vix videbar satis modeste facturus,

*) Haec oratio pertinet ad historiam rerum Mureti, quippe unde discimus, eum Venetiis paene periclitatum esse peregrinitatis; verumtamen abiisse victorem. Checcot.

**) Eadem epistola non desideratur quidem in illa editione epistolarum Mureti, quae cum nostra orationum quasi cognatione quadam continetur (lib. II. 20.), sed repetitur h. l., ne quae sequuntur iusta genuinaque praefatione carere videantur.

si rem tantulam in tuo tanti viri nomine apparere vellem. Rursum cogitanti noctes et dies de plurimis tuis erga me maximisque beneficiis, quidam interdum obiiciebatur metus, ne forte, non tu quidem, qui meum animum bene, ut opinor, perspectum habes, sed ceteri parum me gratum iudicarent, si diutius distulissem, aliquam grati erga te animi significationem dare. Nam si exspectare vellem, dum aliquid excuderem, quod vel dignitati tuae responderet, vel beneficiorum, quae a te accepi, magnitudinem adaequaret: vota mihi plane facienda erant, ut usque ad illud tempus vitam producere liceret. Est autem iniquum, eo nihil reddere, quia plurimum debeas. Simul putabam, tibi non iniucundam fore memoriam illius temporis, quo tua mihi singularis humanitas summo et auxilio et ornamento fuit. Nam cum et novitati a nonnullis, et peregrinitati invideretur meae: tu unus exstitisti, qui caussam meam acerrime susciperes; qui eam collegis tuis, viris omni laudum genere dignissimis, studiosissime commendares; qui auctoritatis tuae pondere plurimorum animos ad me amandum et aliquo in numero habendum commoveres. Haec me adduxerunt, ut satius ducerem, hoc pusillum testimonium dare observantiae erga te meae, quam in aliquam parum memoris animi suspicionem longiore silentio incurrere. Habeo autem in manibus cum alia quaedam, tum Ioannis Grammatici commentarios in libros priorum analyticorum Aristotelis, quos ab aliis miserrime ac foedissime depravatos emendare et in Latinum sermonem convertere molior. Ii, ubi absoluti erunt, in tuo ipsi quoque nomine), si tu patieris, edentur. Vale. Venetiis, ad**)* IX. *Kal. Novembr.* MDLV.

*) Et hic et paulo ante Muretus praepositionem *in* omisisset, nisi sacrorum scriptorum, quam Ciceronis et aequalium auctoritatem sequi maluisset.

**) Immo *a. d.* pro quo saepe *ad* scripserunt librarii.

M. ANTONII MURETI

ORATIO II.

DE

STUDIIS LITTERARUM.

Tanta est collati a Vobis in me beneficii magnitudo, Patres amplissimi, ut mihi pro eo, sicuti par est, vobis gratias agere cupienti non mediocris obiiciatur metus, ne, cum omnes ingenii mei vires ad gratam illius commemorationem contulero, mea tamen oratio longe multumque a rei ad dicendum propositae dignitate abfuisse videatur. Etenim quid a me amplius, quid praeclarius, quid honorificentius vel sperari, vel dicam, etiam optari poterat, quam ut talium virorum iudicio ad excolenda disciplinis liberalibus huius nobilissimae iuventutis ingenia idoneus iudicarer? An vero fortissimos olim viros accepimus in Olympicis certaminibus tanto studio, tanta laborum tolerantia, tanto denique vitae ipsius periculo solam vocem praeconis et coronae testimonium petere solitos esse; earumque rerum adeptione ita esse gavisos, ut eorum nonnulli prae nimia laetitia in mediis gratulantium amplexibus exspirasse dicantur*): ego in florentissima omnium, quae sub coelo sunt, civitate, nobilissimorum hominum iudicia de me honorificentissima consecutus, aut mediocriter mihi gaudendum aut gaudium ex ea re meum tegen-

*) Vid. Plin. H. N. VII. 32, et 53. Gell. N. A. III. 15.

[illegible] modo ac dissimulandum putem? Nam illi [illegible], ut veterum [illegible] fierent, roboris modo [illegible] laudem consequebantur, quarum [illegible] gloria clarissimos saepenumero vi- [illegible] superari videmus: mihi [illegible] amplissima, eorum, quae vel praecipue [illegible] in hominibus bona sunt, probitatis [illegible] praestantia. Quae sive [illegible], [illegible] opinione, faciendum est [illegible] vestra de me in dies duplicetur opi- [illegible] arbitrer, eximia vos naturae [illegible] ut multo plus mihi quam pro meo [illegible] adiunxit; omnibus et corporis et [illegible], quam exspectationem [illegible] vestra de me iudicii auctoritas ex- [illegible] labore, diligentia, assi- [illegible] ipsis eorum vanitatem [illegible], quasi vestrae, [illegible] diligentiae, ne [illegible] hoc [illegible] commoneretis. e superiore [illegible]. Quibus ego ita respondeam [illegible] fuerit, sed quibus artibus [illegible] quantumque in iis effecerit, in [illegible] aperire. Praeclare [illegible] universum hunc ter- [illegible] esse quandam, esse- [illegible] quadam societate [illegible] qui versatur, is ex propria gentium [illegible] videatur, et ipsi [illegible] pro peregrino haben- [illegible] a me ita disputantur, [illegible]. Non enim ex Scythia

[illegible] in Verrem II. IV. 14. § 32.
[illegible] esse,
[illegible] — [illegible]que et
[illegible] de me duplicetur

quapiam natus sum, Cives ornatissimi, quae tamen ipse quoque suum protulit Anacharsin, non ex Thra- cia, cuius ex asperis et saxosis locis Orpheus tamen enatus est, non ex immani aliqua et inhospitali Barbaria; sed ex ea provincia, quae cum antiquitus eloquentiae studiis vel maxime floruit, tum hoc tem- pore, ut uni Italiae facile cedit, ita ceteris omnibus facile excellit. Et vero quanto semper homines Galli eloquentiae studio flagraverint, vel ex eo intelligi potest, quod, antequam demissa coelitus*) sapientia impiis falsorum numinum cultibus animos hominum liberasset, tota Gallia Mercurium, eloquentiae prae- sidem Deum, praecipua observantia coluisse perhibe- tur**). Quin etiam Herculem non eodem, quo ce- terae gentes, ornatu nostri colebant, sed innumera- bilem quandam hominum vim ab eo faciebant trahi catena quadam aurea, quae e lingua ipsius ad aures circumfusae multitudinis pertineret***): cum illud videlicet indicarent, nullam esse rem ad ducendos, quo velis, hominum animos dicendi copia potentio- rem. Iam quid illud memorem, quod a Strabone †) proditum novimus, veteres illos Romanos magnam adolescentum suorum partem Massiliam, quod oppi- dum in Gallia est, solitos mittere, ut ibi cum morum sanctitatem imbiberent, tum honestis artibus insti- tuerentur? Sed et Lugduni annua eloquentiae certa- mina celebrari solita poëtae tradunt††), et iidem peculiari quodam epitheto *facundam* Galliam nomi-

*) Haec vox auctores habet Apuleium, Lactantium atque alios eiusdem aetatis scriptores; *divinitus* dicebant veteres.

**) Caes. de B. G. VI. c. 17.

***) Lucian. Hercul. 3. Vol. VII. pag. 301. Lehm

†) IV. pag. 180.

††) Iuvenal. Sat. I. 44.:

Aut Lugdunensem rhetor dicturus ad aram.

de qua ara vid. Dion. Cass. LIV. 32. Sueton. Cal. 20.

dum ullo modo ac dissimulandum putem? Nam illi quidem, ut votorum compotes fierent, roboris modo aut velocitatis laudem consequebantur, quarum utrarumque *) gloria clarissimos saepenumero viros a servis et gladiatoribus superari videmus: mihi vos, Patres amplissimi, eorum, quae vel praecipue vel sola etiam in hominibus bona sunt, probitatis atque doctrinae testimonium praebuistis. Quae sive in me talia sunt, qualia vos opinamini, faciendum est mihi, ut haec vestra de me in dies duplicetur opinio**): sive, quod magis arbitror, eximia vos naturae vestrae bonitas, ut multo plus mihi quam pro meo merito tribueretis, adduxit; omnibus et corporis et animi nervis eniti debeo, ut, quam exspectationem in animis civium vestri de me iudicii auctoritas excitavit, eius aliquam partem labore, diligentia, assiduitate sustineam, rebusque ipsis eorum vanitatem coarguam, qui superioribus mensibus, quasi vestrae, si Diis placet, prudentiae diffidentes, ne munus hoc peregrinis hominibus committeretis, e superiore loco vos admonebant. Quibus ego ita responsum volo, non ubi quisque natus fuerit, sed quibus artibus studium suum dederit, quantumque in iis effecerit, in huiusmodi rebus considerari oportere. Praeclare enim hoc philosophi disputant, universum hunc terrarum orbem quasi civitatem esse quandam, esseque omnes inter se homines civili quadam societate copulatos. Qúae qui tenent, ii et quoquo gentium venerint, nusquam sibi peregrini videntur, et ipsi contra neminem, qui homo sit, pro peregrino habendum putant. Neque vero haec a me ita disputantur, quod me patriae poeniteat. Non enim ex Scythia

*) Cic. pro Ligar. 12. §. 36. in Verrem lib. IV. 14. §. 32.

**) Cic. ad Famil. XVI. 21. §. 2. Gratos tibi optatosque esse, qui de me rumores afferuntur, non dubito — praestaboque et enitar, ut in dies magis magisque haec nascens de me *duplicetur opinio.*

quapiam natus sum, Cives ornatissimi, quae tamen ipse quoque suum protulit Anacharsin, non ex Thracia, cuius ex asperis et saxosis locis Orpheus tamen enatus est, non ex immani aliqua et inhospitali Barbaria; sed ex ea provincia, quae cum antiquitus eloquentiae studiis vel maxime floruit, tum hoc tempore, ut uni Italiae facile cedit, ita ceteris omnibus facile excellit. Et vero quanto semper homines Galli eloquentiae studio flagraverint, vel ex eo intelligi potest, quod, antequam demissa coelitus*) sapientia impiis falsorum numinum cultibus animos hominum liberasset, tota Gallia Mercurium, eloquentiae praesidem Deum, praecipua observantia coluisse perhibetur**). Quin etiam Herculem non eodem, quo ceterae gentes, ornatu nostri colebant, sed innumerabilem quandam hominum vim ab eo faciebant trahi catena quadam aurea, quae e lingua ipsius ad aures circumfusae multitudinis pertineret***): cum illud videlicet indicarent, nullam esse rem ad ducendos, quo velis, hominum animos dicendi copia potentiorem. Iam quid illud memorem, quod a Strabone †) proditum novimus, veteres illos Romanos magnam adolescentum suorum partem Massiliam, quod oppidum in Gallia est, solitos mittere, ut ibi cum morum sanctitatem imbiberent, tum honestis artibus instituerentur? Sed et Lugduni annua eloquentiae certamina celebrari solita poëtae tradunt††), et iidem peculiari quodam epitheto *facundam* Galliam nomi-

*) Haec vox auctores habet Apuleium, Lactantium atque alios eiusdem aetatis scriptores; *divinitus* dicebant veteres.

**) Caes. de B. G. VI. c. 17.

***) Lucian. Hercul. 3. Vol. VII. pag. 301. Lehm

†) IV. pag. 180.

††) Iuvenal. Sat. I. 44.:

Aut Lugdunensem rhetor dicturus ad aram.

de qua ara vid. Dion. Cass. LIV. 32. Sueton. Cal. 20.

narunt*). Quid in his immoror? Marcus ipse Tullius, eloquentiae Romanae parens ac Deus, qui unus effecit, ut cum Roma urbium omnium maxima esset, Romae tamen Roma ipsa maius esse aliquid diceretur; ille, inquam, M. Tullius, cuius admirabilem dicendi vim ac copiam nemo satis pro dignitate ne admirari quidem potest, a Gallo se homine Plotio**) eloquentiae praecepta didicisse profitetur. Idemque Plotius primus omnium Romae ludum aperuisse traditur. Quis porro unquam vel fando audivit***), ullam fuisse bene institutam civitatem, in qua peregrini ab erundiendis adolescentibus repellerentur? Quis Quinctilianum ex Hispania oriundum fuisse nescit? at is et per viginti annos Romanam iuventutem publice docuit et, homo Hispanus, consularia Romae ornamenta sortitus est. Ac ne quis forte nostris hominibus istam summi honoris viam minus patuisse quam Hispanis putet, eundem est honorem Burdigalensis Ausonius†) Gratiani principis a se eruditi beneficio consecutus. O Atheniensium civitas, humanitatis parens, bonarum omnium artium procreatrix††), quantum tu a peregrinorum hominum odio abfuisti! tu Apollodoro Cyziceno, tu Heraclidi Clazomenio, tu aliis peregrinis quam plurimis reipublicae summam saepenumero credidisti. Et quisquam reperietur, qui, cum Romanorum, cum Atheniensium gens omnes, in quibus esset aliqua virtus, nunquam non humanissime complexa sit: Venetorum rempublicam, quae et hac et ceteris laudibus omnes superiorum temporum respublicas una

*) Iuvenal. XV. 111.
Gallia caussidicos docuit *facunda* Britannos.

**) Non fuit Plotius Ciceronis magister. Cf. *addenda*.

***) Cic. pro Quinctio 22. §. 71. N. D. I. 29. §. 82.

†) Cuius exstat gratiarum actio pro consulatu.

††) Cic. de orat. I. 3. pr. philosophia omnium laudatarum artium *procreatrix* quaedam et quasi parens.

superaverit, sui nunc dissimilem in ornandis litteris esse oportere arbitretur? Praeclare ille apud optimum poëtam fortissimus imperator*):

Hostem qui feriet, mihi erit Carthaginiensis,
Quisquis erit.

Praeclare vos quoque, Patres amplissimi, cum ego pro virium modulo specimen ingenii mei, iubentibus vobis, dedissem, visusque essem adhibita diligentia navare aliquid posse; quod peregrinus essem, nihilo me minus iccirco humanitate vestra complectendum iudicastis. Quin etiam ut plus mihi animorum adderetis, ex eo me loco docere voluistis, ubi homines ita divino cultui addictos, ut cum summa integritate et sanctimonia vitae summam rerum maximarum cognitionem scientiamque coniunxerint, quotidianos industriae meae testes habiturus essem.

Utinam igitur, Patres amplissimi vosque ceteri Cives ornatissimi, utinam mihi parem aut voluntati erga vos meae aut beneficiis erga me vestris facultatem natura tribuisset! Efficerem profecto, ut omnes faterentur, nullum unquam beneficium post hominum memoriam melius collocatum fuisse. Nunc illud tantum vobis polliceri habeo, effecturum me, ut a me neque diligentia neque assiduitas; curaturum, ut ne cetera quidem, quae ad hoc munus obeundum necessaria sunt, magnopere desiderentur. Vestrum est, adolescentes nobilissimi, etiam atque etiam prospicere, ne, cum quae ad animos vestros omni elegantis doctrinae cognitione complendos pertinent, vobis affatim suppetant omnia, tantas opportunitates neglexisse vobisque ipsimet defuisse videamini. Cogitate, nihil vobis claritatem patriae, nihil splendorem generis, nihil opum ac copiarum affluentiam prodesse posse, nisi ad haec

*) Hannibal apud Ennium Annal. VIII. 41. Vid. Cic. pro Balbo 22 extr.

omnia studium virtutis et ingenuarum artium tractatio accesserit. Nati estis in ea civitate, quae una toto orbe terrarum inexhaustum quoddam illustrium virorum seminarium existimatur: a qua cum unusquisque vestrum tantum ornamenti ac splendoris acceperit; aequum est, ut ad eam omnes vicissim, pro sua quisque parte, exornandam studia omnia cogitationesque vestras dirigatis. Plato, quod Athenis natus esset, gratias Diis immortalibus agere solebat*): vos quod Venetiis nati sitis, est quod vobis non mediocriter gratulemini. Effecit Plato, ut Atheniensis civitas, quod eum edidisset, merito vicissim Diis immortalibus gratias agere posset: vobis quoque faciendum est, ut haec praeclarissima civitas sibi aliquando, quod vos in lucem protulerit, gratuletur. Qui e vobis nobili loco orti sunt, caveant, ne plus accepisse splendoris a maioribus, quam ipsi posteris reliquisse videantur: quibus non ita clari parentes contigerunt, cogitent, nullum esse tam obscurum genus, quod non virtutis splendore illustrari queat. Praeclare Plato**): *Καλός*, inquit, *θησαυρὸς αἱ τῶν πατέρων ἀρεταί, κάλλιον δὲ ἀντιθῆναι δύνασθαι τὸν τοῦ Σθένεος λόγον·*

Ἡμεῖς τοι πατέρων μέγ' ἀμείνονες εὐχόμεθ' εἶναι.

Pulcer omnino thesaurus est parentum virtus, sed multo pulchrius est, illud Sthenei usurpare posse:

Nostra quidem virtus longe anteferenda paternae est.

Hoc igitur assidue volutent animo, quibus datum est, ut ad summam gloriam recto itinere tendentibus assidue liceat pedem in maiorum suorum vestigiis ponere. Ceteri cum alios multos sibi proponant, tum

*) Vid. Plutarch. Mar. c. 46. pr.

**) Hic quoque Muretum fefellisse memoria videtur. Certe multi iique graves auctores sunt, qui illud dictum tribuunt *Iphicrati*.

vel inprimis Themistoclem, cui nihil generis obscuritas obfuit, quominus Atheniensium civitati summo ornamento fuisse diceretur. Itaque cum ei quidam maiorum imaginibus tumens parentum ignobilitatem obiiceret, *At meorum*, inquit, *nobilitas a me initium capiet, tuorum in te desinet* *). Haec igitur cum animis vestris cogitantes, arripite alacribus animis oblatam vobis discendi occasionem. Ego quidem hoc, adstante hac clarissimorum hominum frequentia, in hoc augusto et consecrato ad numen colendum loco, sancte polliceor, nihil me omnino (quantum quidem in me erit) praetermissurum, quo vestra studia ullo modo adiuvari posse videantur. Dixi.

SEQUENS FRAGMENTUM ORATIONIS

NIHIL EST ALIUD QUAM INITIUM LAUDATIONIS CARDINALIS ZENI QUI SIBI QUOTANNIS A SENATU VENETO IN AEDE S. MARCI VOLUIT PARENTARI.

Zena gens, Patres amplissimi, ex omni antiquitate viris omni virtutum genere praestantissimis floruit. Hoc veteres historiae loquuntur, hoc sparsa toto terrarum orbe fama depraedicat, hoc rerum ab ipsis et bello et pace gestarum magnitudo declarat. Nam quae unquam futura est tanta vis vetustatis, quae Rainerii Zeni memoriam ex animis hominum deleat? qui trecentis et eo amplius abhinc annis, cum Iadra, quam merito posse videor huius imperii Carthaginem nominare, quintum iam a vobis defecisset, propter eximiam fortitudinem, pari rei militaris scientia et singulari erga patriam caritate coniunctam, imperator electus, non prius eam terra marique

*) Immo *Claudian. Galenus.*

oppugnare destitit, quam eam denuo in vestram potestatem redegisset. Itaque haud ita multo post in Marini Mauroceni demortui concordibus omnium suffragiis, ad principem huius reipublicae locum evectus est. Quo in honore ita se gessit, ut facile ostenderet, se in una virtute omnem spem laudis collocasse. Etenim Ligures, qui ruptis foederibus ingentem adversus nos exercitum comparaverant, viriliter aggressus, admirabili celeritate superavit: captisque septuaginta triremibus ipsaque praetoria navi, Fliscum, Ligusticae classis praefectum, in triumphum Venetias duxit. Cuius tam praeclarae victoriae ut insigne aliquod in Zena domo ad omnem posteritatis memoriam figeretur, Rainerius dux, repudiato veteri gentilitio stemmate, et albas lineas duas totidemque coeruleas, quas e militari vexillo detraxerat, posteris suis stemmatis loco in perpetuum habendas dedit. Andream vero Zenum, Procuratorem, quis unquam tam multis laudibus ornaverit, ut non multo minus, quam ipsius dignitas ferat, eum commendasse videatur? Qui, cum Ligures multo maiori, quam unquam antea, conatu bellum redintegrassent, iamque triremibus quadraginta et navibus decem instructis vehementem populo Veneto incussissent metum, adversus eos aequo navium numero profectus, tantam invicti animi fortitudinem adhibuit, ut brevi tempore captis quinque et vigenti hostium navibus, ceteris partim depressis, partim disiectis, in patriam victor cum duobus millibus et sexcentis praeterea captivis redierit. Sed quis mihi ignoscendum putet, si, dum Zenae gentis praecipua ornamenta percenseo, Petrum Zenum, civem optimum, senatorem praestantissimum, imperatorem fortissimum, silentio involvam? Tu, tu, Petre Zene, — nihil enim prohibet, te tamquam vivum alloqui, cuius et animus in coelo et fama in terris semper victura est, — tu primus docuisti homines nostros, quam praeclarum esset, Chri

stianae religionis limites extendere, hostes illius ex eis, quas tyrannide oppressas tenerent, regionibus pellere, barbarorum plus quam ferinam immanitatem comprimere, superbiam deprimere, audaciam retundere. Tu Morbassanum, Turcarum tyrannum ea tempestate potentissimum, maximo animo insectatus, temeritatem consilio, copiam virtute, impiam superstitionem vera et minime fucata in Deum pietate superasti. Itaque cum magnam Aetoliae, magnam Ioniae partem non tam huius reipublicae quam Christi Servatoris nostri imperio adiecisses, Smyrna, oppido munitissimo, sed adversus virtutem tuam non satis munito, omnes barbaros eiecisses, in patriam primus opima ex eis spolia retulisti. Sed quid ago? quis tandem orationi meae modus reperietur, si de omnibus, qui in gente nostra omni genere virtutum excelluerunt, singillatim dicere instituam? Quorum si vel ipsa nomina, nihil aliud, enumerando persequi velim, temporis me id angustia facere prohibitura est. Faciam igitur quod pictores solent, qui multitudinem aliquam hominum in tabula depicturi, cum aliquot corpora integra expresserunt réliquorum vertices ipsos, quasi pone latentium, leviter informare satis sibi esse ducentes, cetera in cogitatione spectatorum relinquunt*). Ego quoque cum iam Zenorum aliquot res gestas, ut potui, breviter expresserim, alios nunc aliquot acervatim proponam: de ceteris, quorum ipsa me multitudo deterret, vobis cogitandum relinquam. Itaque Carolum Petri filium virtute et rebus gestis patri parem; Catharinum, illum Turcarum hostem acerrimum eundemque hominem eloquentissimum, aliosque innumerabiles, qui et mihi et, ut puto, omnibus vobis veniunt in men-

*) Cic. divin. in Caecil. §. 16. hoc non modo in oratione mea non pono, *sed ne in opinione quidem cuiusquam relinquo*, me omnibus patronis esse praepositum. Ibid. §. 26. malo *in aliorum spe relinquere*, quam in oratione mea ponere.

tem, praetermittens, ad eum delabar, cuius gratia huc omnes hodie convenistis.

Il resto, credo poter mandarvi domane. in questo mezzo imparate questo, e conservatemi nella vostra grazia.

Di V. M.

Di Padova a' 3. di Maggio.

Marc' Antonio Mureto.

[Quae iam sequuntur duo orationum Muretinarum fragmenta huc transferre placuit ex Auctario Operum Mureti, editioni Ruhnkenianae addito. Lazerio ea deberi, idem Ruhnkenius auctor est in praefatione (pag. XV. sq.), ubi haec verba habentur: *Brevi post* (i. e. cum ipse orationes Mureti ad editiones Aldinas et optimam illam Ingolstadiensem studiose exegisset et composuisset, neque Cheecotianam accessionem — cf. supra huius edit. vol. II. pag. 197. seqq. — praeteriisset) *Petrus Lazerius Tom II. Miscellaneorum ex Mss. libris bibl. Collegii Romani Societatis Iesu, alia duo fragmenta orationum ex Mss. protulit. Quibus quoniam Lazerianus liber serius ad nos pervenit, locum dedimus in Auctario Operum Mureti T. IV. p.* 598.]

M. ANTONII MURETI

PRO IOANNE EPISCOPIO MILITIAE MELITENSIS MAGNO MAGISTRO ORATIO AD GREGORIUM XIII. P. O. M. *)

Sapienter a veteribus institutum est, ut cum primum Pontifex Maximus amplissimi Ordinis suffragiis

*) Titulum ipsi fecimus, ut quid rei esset, continuo lector videret: idem in sequenti praestitimus. Mutilas has in codicibus nostris, manu Mureti ipsius scriptas reperimus, etsi pagina impleta non esset, ut nihil dubitare possimus, a scribendo cessasse Muretum; non vero cum scripsisset aliorum negligentia interiisse. Vidit fortasse postea usui non futuras, atque ideo opus suum dimisit. Quando haec prior scripta sit, coniectura assequi possumus. Nam ex oratione Mureti eiusdem Vol. II. orat. 21. in funere ipsius dicta, habemus a. 1572. prid. Cal.

declaratus esset, oratores ad eum ex omnibus orbis christiani partibus non tantum officii et gratulationis, sed honoris et venerationis caussa publice mitterentur. Simul enim et potestati Deo in terris proximae debitus honor exhibetur, et eorum, a quibus illi mittuntur, animus ad imperata facienda promtus ac paratus ostenditur; et, sive ipsi insigne aliquod beneficium ab hac sancta sede acceperunt, seu vicissim aliquid memorabile pro illius defensione atque amplificatione gesserunt, eorum omnium memoria opportuna commemoratione renovatur. Quarum omnium rerum caussa, cum ad te, beatissime Pater, hic vir illustris, Scipio Aiaccia, miles Hierosolymitanus, ab Ioanne Episcopio, magno eius ordinis Magistro, universae illius nobilissimorum ac fortissimorum hominum sodalitatis nomine, legatus sit, isque me potissimum delegerit, cuius opera hodierno die ad hoc munus obeundum uteretur: quaeso te, beatissime Pater, tribue hoc, non mihi, a quo nihil huius loci auctoritate dignum exspectari potest, sed illi spectatissimae virtutis virorum coetui, ut, quando ipsi toties nostra omnium caussa tubarum ac lithorum sonitum alacres audierunt, eius quoque qui caussam illorum acturus est, oratio non invitis animis audiatur. Spero autem, neque tibi, neque huic amplissimorum Patrum consessui iniucundum fore, si breviter exposuero, et quibus de caussis haec sancta sedes praecipua quadam caritate milites Hierosolymitanos complecti debeat; et quas item ob caussas illi praecipuam quandam spem commodorum atque ornamen-

Feb. magnum magistrum dictum; non ergo (si mortis etiam tempus spectemus) alii quam Gregorio XIII. orationem hanc dici velle potuit, quamobrem eodem anno MDLXXII. quo Gregorius Pontifex est renuntiatus, prid. Id. Maii scripta videtur Elegantissimam eam esse ac huiusmodi, ut Mureti manum agnoscere facile possit, quicunque eam leget iudicabit. Lazer.

torum suorum in tua bonitate ac iustitia collocare. Atque utinam ea in me dicendi vis ac copia esset, ut eorum merita resque praeclare gestas oratione exornare possem: quod quando sperare non datur*), una mihi spes reliqua est, quod dicturus sum de rebus et pulcherrimis et toto orbe celebratissimis: ut oratio mea quamvis obscura per se, ex earum tamen rerum, de quibus agam, dignitate ac luce multum splendoris collectura videatur. Equidem ita prorsus existimo, quicunque priscis temporibus homines sapientissimi de optima et perfectissima republica tradiderunt, quaeque super ea re litteris prodiderunt, ea omnia in militum Hierosolymitanorum collegio multo perfectius quam in illorum libris expressa reperiri. Naturam illi atque ortum multum valere, ut in ceteris animantibus, ita et in hominibus iudicarunt: quod fere quisque maiorum suorum similis esse soleat. Itaque qui ex eis praecipuam habuerunt opinionem sapientiae, ignavorum atque inertium civium liberos, et aliorum mancos aut mutilos ac debiles fetus abiiciendos potius et exponendos, quam in civitate alendos esse duxerunt. Hi rationem sine ulla inhumanitate repererunt, qua consequerentur id quod veteres illi ne fieri quidem posse crediderant, ut respublica esset ulla, in qua neque ignobilis quisquam, neque corpore parum ad virtutem exercendam idoneo cerneretur. Nam cum legibus ante omnia sanxissent, ne quem in ordinem suum reciperent, qui non et bono ac nobili genere prognatus esset, et ita corpore atque artubus compactus, ut militares labores facile toleraturus videretur, in quo non praeterea ita luceret virtutis indoles, ut nulla eum

*) Sic poëtae loquuntur, non Cicero aut eius aequales: nisi forte sic accipias in Cic. de Orat. II. 25. Ruhnk. Ciceronis l. l. verba sunt: de ambitu *raro illud datur, ut* possis liberalitatem et benignitatem seiungere.

macula antea contracta ac suscepta contaminaret; ex omnibus Christianis provinciis florem ipsum iuventutis colligentes, progressu temporis quasi civitatem quandam spectatae nobilitatis ac virtutis hominum congregarunt. Educationi secundum a natura locum summo consensu veteres illi dederunt; cuius etiam tantam tradiderunt esse vim, ut et, si recta esset, pravitatem naturae corrigere, et si mala, quamlibet generosa ingenia depravare posset. Itaque nobilissimi philosophorum, Plato et Aristoteles, non tantum eam curam in civitate praecipuam esse oportere monuerunt, verum etiam graviter peccare docuerunt eos legum latores, qui propositis suppliciis cives a peccando absterrere conarentur, potius quam eis a principio recte educandis efficere, ut suapte sponte et turpia fugerent et honesta sequerentur. Age igitur videamus, num qui in habendo iuvenum delectu tantam diligentiam semper adhibuerunt, minorem curam in eis instituendis collocarint. Immo vero, beatissime Pater, ita eos assuefaciunt, ut averso atque abalienato ab omnibus corporearum voluptatum blandimentis animo segnitiem ac socordiam mortis instar existiment; ut quae dura, ardua, perpessu difficilia sunt, ea sola viris digna esse statuant; ut laboriosissimas corporis exercitationes pro ludo atque oblectamento habeant; ut famem, sitim, frigus, aestum, vigiliam, vulnera, non qui ferre possit, fortem, sed qui non possit, mollem et effeminatum esse ducant; ut ad hostis aspectum expavescere, ad vulnus acceptum ingemiscere, fuga potius quam manu saluti suae consulere, fas non esse ei qui candida illa crucis imagine pectus ornaverit, arbitrentur. Ita tibi, beatissime Pater, ita nobis universis educat illos quasi magnanimorum leonum catulos, huius vitae contemptores, religionis propugnatores, Turcarum oppugnatores, insula Melita, parva quidem et aspera, ut Ulysses patriam suam

esse sit, sed egregia iuvenum educatrix *), Melita, nobilitatis domicilium, Melita, schola fortitudinis, praestantium virorum officina, firmamentum publicae securitatis, murus, arx, propugnaculum reipublicae christianae. O rem praeclaram, et in hac praesertim morum ac temporum corruptela admiratione dignissimam! Reperiri etiamnum adolescentes domi nobiles, eosdemque abundantes ac copiosos, qui relicta domo, fortunis, parentibus, consanguineis, amicis, patria, quasi voluntario exsilio suscepto, in parvam se ac sterilem insulam, eandemque in ipsis prope immanissimorum hostium faucibus positam conferant, ut pro aliena quiete perpetuos labores, pro aliena securitate perpetua pericula subeant, ut ad depellendum ac propulsandum ab aliis bellum ipsi in perpetuis excubiis atque in perpetua expeditione versentur. At quam considerate, quamque sapienter exiguam illam rempublicam suam legibus et institutis, cum eo fine quem sibi proposuerunt congruentibus, temperarunt? . . . .

ALTERIUS ORATIONIS FRAGMENTUM**).

Est quidem ut tota hominis aetas, ita quaelibet anni tempestas ad discendum idonea: sed tamen et ex omnibus vitae partibus adolescentia, quae quasi ver

*) Cf. Cic. de Legg. I. 24. §. 62. earum parens est *educatrixque* sapientia.

**) Fragmentum vocamus, quod longioris orationis, quam Muretus meditabatur, pars sit exigua. De tempestate agit maxime studiis accommodata, fecitque in adversariis suis inscriptionem hanc Muretus: *Pro principio quadragesimae anni* 1584. *si vivam, et si Deus volet. Christe ades et coeptum coelesti numine firma.* Nequaquam fuisse habitam, neque absolutam ideo puto, quod missionem impetravit, solutusque erat eo anno munere docendi. Lazer.

quoddam aetatis est, et ex anni partibus ver ad promovenda studia et ad animos multiplici rerum cognitione saginandos praecipue accommodatum videtur. Quamvis enim hieme cum maxime saeviente, bacchantibus ac proelia inter se miscentibus ventis, frementibus ac mugientibus silvis, ipso in imbres ruente coelo, grandine crepitantibus tectis, iuvat, non e lecto, ut ait impurus poëta, sed ex cubiculo aliquo bene undiquaque concluso et adversus coeli iniurias munito ventos audire furentes, et libris affixum ac praeclara illa veteris sapientiae monumenta tractantem, excutientem illos thesauros, indulgere illi nunquam immoderatae cupiditati assidue plura discendi; nescio tamen quomodo, et ipsum illud vastum atque horrificum murmur terrorem quendam incutit animis, nec eos totos sibi vacare patitur; et ipsa frigoris asperitas subinde, quasi admotis quibusdam stimulis fodicans, aut strata repetere aut ad focum assidere compellit; omninoque hiems ut cursus fluminum fraenat, ut animalium corpora adstringit, ita ingenia quoque torpore quodam vincire atque alligare interdum solet. Accedit huc, quod corpora nostra hieme potissimum frigidis et crassis et in morem visci lentis ac tenacibus humoribus redundant. Quodsi qui natura ita temperati sunt, tardi plerumque et hebetes esse consueverunt: quod significabat Heracletus cum diceret, siccam animam ad sapientiam requiri; certe consequens est, quae tempestas anni tales efficit, ea ingenii acumen obtundi, vim torpescere, celeritatem retardari. Haec igitur et his affinia sunt hiemis incommoda; cui contraria aestas immodicis caloribus et corpora et animos solvit ac laxat, somnolentos ac languidos efficit, ita ut totos interdum dies non modo nullam graviorem cogitationem suscipere possimus, sed, quamquam nullo labore antegresso, fracti, defessi defatigatique iaceamus. Autumno autem, vulgo praeclare secum agi putant, qui, aliis omnibus

omissis, cavere morbos et sartam tectam valetudinem tueri queunt. At ubi, soluto hiemis rigore, verni temporis tepor coelum, terras, maria aperuit, cum et sereniores eunt dies, et tellus nocturno rore madefacta, laxato sinu, opes suas explicat et quasi coelum ipsum ad certamen pulcritudinis provocans, ut illud stellarum, sic ipsa florum gemmea varietate distinguitur, cum pellucentes rivuli grato strepitu per virentia prata decurrunt; cum liquidis avicularum cantibus nemora novis frondibus comantia resonant, quis ita torpidus ac segnis est, ut otiari velit? quis ita ignavus, cui non ipsi quoque florescere quodam modo libeat, cui non aliquid, quo se vivere ac vigere testetur, ex ingenio suo fundere animus gestiat? Ut enim tument terrae, ut turgent vites, ut animalia ad gignendi cupiditatem incitantur, sic gliscere videntur ingenia, et ad exercitationes naturae suae maxime congruentes ac consentaneas excitari, cum ab eis libere obeundis neque amplius frigore neque adhuc calore arceantur .....

M. ANTONII MURETI

PRAEFATIONES*).

*) Quid de his ingenii oratorii speciminibus praemonendum sit et quid consilii in eis recipiendis secuti simus, in prooemio huius (II.) orationum Muretinarum voluminis sedulo a nobis expositum est.

M. ANTONII MURETI
PRAEFATIONES.

I.*)

CUM LIBRUM TERTIUM OFFICIORUM CICERONIS EXPLANARE INCIPERET**).

Tandem aliquando, auditores, intermissa studiorum nostrorum curricula repetenda sunt, animique diuturna iam quiete recreati ac refecti, ad illas nobiles exercitationes, quibus ad sapientiam et ad dicendi copiam excoluntur, denuo conferendi. Iuvat ad solitos labores redire; iuvat hanc adolescentium optimis artibus eruditorum coronam intueri; iuvat quotidie aliquid ex me promere, quo vestri isti honestissimi vobisque dignissimi conatus adiuvare posse videantur. Quid enim per Deum immortalem facere aut praestare melius, aut in quo industriam meam exercere fructuosius possum? An agricolae, cum segetem a se consitam, herbescentem, culmisque se geniculatis paullatim humo tollentem, cum sua manu depactas arbores succrescentes, seque primo vere in florem induentes vident, afficiuntur inti-

*) Numerum constituimus eo ordine, quo in editione Veronensi orationibus vol. II. hae Praefationes inspersae sunt.

**) Addita est haec oratio s. praefatio ex M. A. Mureti in Ciceronis Officia scholiis (Tom. III. p. 819. seqq. ed. Ruhnk.). Edit. Ver. ei assignavit locum inter orationes vol. II. *nonum*.

mis sensibus, et incredibilem quandam animo percipiunt voluptatem: ego cum ingenia vestra ingenuarum artium praeceptis a me consita, maiores quotidie ad virtutem et ad veram ac solidam gloriam progressus facere videam, idem mihi faciendum non putem? Sed vobis quoque, auditores, etiam atque etiam videndum est, ne ullam occasionem discendi amittatis, ne optimam et ad studia aptissimam aetatis partem, in qua nunc estis, inutiliter consumatis, neve existimetis, posse magnam doctrinae copiam sine magnis laboribus comparari. Ego quidem a me nihil desiderari patiar eorum, quae mei muneris sunt, neque committam, ut, si qui ex vobis, quod nolim, suorum opinioni atque exspectationi minus cumulate responderint, ulla in me eius rei culpa haerere videatur. Nullo vobis loco, nullo tempore deero, studiaque vestra non otio tantum meo, sed et negotio et occupationibus anteponam. Vos quoque acuite atque excitate industriam meam diligentia vestra; ostendite, eos labores, qui vestra caussa capiuntur, vobis gratos et acceptos esse. Qui ingenio valent, videant, ne per socordiam illud sibi perire patiantur; qui tardiores sunt, tarditatem assiduitate ac diligentia corrigant; qui se usque huc et modestos et bene moratos et discendi cupidos perpetuo praestiterunt, dent operam, ut aliquid potius ad eas laudes quotidie adiungant, quam quidquam ex eis deterant. Si qui antehac aut iuvenili quadam licentia proterviores, aut minus ad rem suam attenti fuerunt, ii vel hoc ipso anno, quo maior quaedam gravitas ac severitas morum a nobis omnibus postulari videtur, vel hac anni parte, quae piorum omnium animis maiorem quandam religionem incutere consuevit, vel exemplo meliorum commoti, vel etiam tumultuandi sine caussa et hic perturbandi omnia, satietate iam ac taedio capti, aut adiungant se nobis comites praeclarissimi ac fructuosissimi consilii at-

que instituti, aut aequos se saltem et placidos spectatores praebeant, neque sibi pro ludo atque oblectamento habeant, alienae industriae cursum sine ullo suo emolumento impedire. Nunc ad Ciceronem audiendum veniamus: ne, cum is liber, quem explicare ingredimur, de utilitate disserat, eiusque persequendae vias commonstret, nos in ipso eius vestibulo horam nobis ad docendum constitutam inutilibus verbis consumpsisse dicamur.

II.

CUM EXPOSITURUS ESSET ORATIONEM CICERONIS PRO REGE DEIOTARO AD C. CAESAREM*).

Socrates apud Platonem in Timaeo sic natura comparatum esse ait, ut, qui pulchras animalium formas alicubi periti artificis manu aut sculptas aut pictas viderunt, aut etiam animalia ipsa, viva quidem, sed quiescentia, mirabili quodam studio teneantur spectandi eadem moventia se, et aliquid eorum, quae ipsorum naturae consentanea sunt, obeuntia: ideoque se post illam copiosissimam et eruditissimam de perfecta republica disputationem, quam decem libris Plato complexus est, sibi plene satisfactum non putare, nisi vivam quodammodo eandem rempublicam videat et praecepta, quibus eam ipsemet informaverat, exsequentem. Item vobis quoque usu venire, facile adducor, ut credam: ut cum superioribus mensibus multa eloquentiae praecepta cognoveritis, eloquentiamque ipsam aut quasi depictam, aut quasi quiescentem intuiti sitis, eandem nunc vivam ac spirantem, et praeclara illa, quae ex Aristotele audistis, exercentem spectare cupiatis. Faciam igitur,

*) Legitur in M. Antonii Mureti in Ciceronem pro Deiotaro scholiis (Tom. III. p. 858. seqq. ed. Ruhnk.).

quantum quidem vires meae ferent, id quod et velle vos, et merito velle arbitror: et antequam aggredior ad explicandum secundum eiusdem philosophi librum de arte dicendi, eorum quae pervolutando libro primo didicimus specimen vobis aliquod in hac brevi Ciceronis oratione exhibebo, ut tanto postea avidiores et alacriores ad ea, quae reliqua sunt, cognoscenda veniatis. Sed quia, ut eas regiones, in quibus versamur, et eos homines, quibuscum vivimus, ita ea loca eosque homines, de quibus quotidie audimus, nosse iucundum est: principio quaedam de Gallograecia, in qua regnavit Deiotarus; tum de ipso Deiotaro nonnulla dicam, quae neque ipsa per se cognitu indigna sint et quasi facem praeferant nobis ad hanc orationem facilius intelligendam.

Galatia igitur, quae alio nomine Gallograecia vocatur, Asiae regio est, Phrygiae, Bithyniae et Armeniae minori contermina, dicta ex eo, quod illam antiquissimis temporibus Tectosages et alii quidam Galliae populi, pulsis indigenis, occuparunt. Ita enim apud Suidam legimus: cum tanta hominum multitudo excrevisset in Gallia, ut regio ipsa, quamvis ferax, vix eis alendis suffectura videretur, trecenta Gallorum millia in Asiam venisse et sedes posuisse ea in parte, quae ex ipsis Galatia aut Gallograecia vocata est. Qua de re verba haec sunt Lactantii libro tertio ad Probum: *Galli antiquitus a candore corporis Galatae nuncupabantur, et Sibylla siccos appellat. Quod significare voluit poëta, cum ait*:

Galli per dumos aderant arcemque tenebant,
Defensi tenebris et dono noctis opacae.
Aurea caesaries ollis atque aurea vestis;
Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur:

cum posset dicere candida. Hinc utique Gallia provincia, in quam Galli aliquando venientes cum Graecis

se miscuerunt. Unde primum ea regio Gallograecia, post Galatia nominata est, S. Hieronymus in libro de locis hebraicis: *Galatia provincia Asiae, a Gallis vocabulum trahens, qui in auxilium a rege Bithyniae evocati, regnum cum eo, parta victoria, diviserunt, sicque deinde Graecis admixti, primo Gallograeci, post Galatae sunt appellati. Eorum metropolis est Ancyra.* Temporibus S. Hieronymi non Graece, sed Trevirorum lingua adhuc loquebantur, post tantum temporis intervallum adhuc ipso vocis sono testantes originem suam. Eum, quo duce profecti sunt, alii Brennum, alii Leonem, Strabo Leonorium vocat. Qui et ipse libro XII. iisdem narratis ait eam olim divisam fuisse in quatuor tetrarchias, inde in tres, in duas; totam tandem cessisse Deiotaro ac postremo in provinciae formam redactam esse. Sed Hirtius, eam occupatam fuisse a Deiotaro, aliis tetrachis id iniuria fieri querentibus.

De quo ipso Deiotaro tempus est pauca dicendi. Adiuverat imperatores Romanos toto vitae suae tempore in iis bellis, quae Romani in Asia gesserant; et ipse vicissim a R. rex ex tetrarcha factus et magna parte regni auctus fuerat. Donaverat etiam ei sive Pompeius, sive Senatus Armeniam minorem, et multa decreta honorificentissima in eum facta erant. Auctor tum idem Strabo libro XII. tum Cicero, cuius haec sunt ad finem huius orationis: *Quae enim fortuna, aut quis casus, aut quae tanta possit iniuria omnium imperatorum de Deiotaro decreta delere? Ab omnibus enim est ornatus, qui, postquam in castris esse potuit per aetatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria, bella gesserunt....* Eundem in oratione de harusp. responsis, *saepe a Senatu regali nomine dignum existimatum, clarissimorum imperatorum testimoniis ornatum esse* dicit. In hac ipsa: *habebatur autem non solum tetrarches nobilis, sed etiam optimus paterfamilias et diligentissimus agricola et pecuarius.*

De eo, de haruspic. resp. *quem unum habemus in orbe terrarum fidelissimum huic imperio, atque amantissimum nostri nominis regem.* Et Philippica secunda *Deiotari regis et patris et filii et magnus et nostro more instructus exercitus; summa in filio spes, summa ingenii indoles, summa virtus. Quid de patre dicam, cuius benevolentia in populum Romanum est ipsius aequalis aetati? Qui non solum socius imperatorum nostrorum fuit in bellis, verum etiam dux copiarum suarum. Quae de illo viro Sylla, quae Murena, quae Servilius, quae Lucullus, quam ornate, quam honorifice, quam graviter saepe in Senatu praedicaverunt? Quid de Cn. Pompeio loquar? qui unum Deiotarum in toto orbe terrarum ex animo amicum vereque benevolum, unum fidelem populo Romano iudicavit.* Inter cetera autem Pompeium in Mithridatico bello egregie adiuverat, et ob id ab eo Armeniae minoris regno donatus erat*). Fuit peritissimus auspiciorum. Nihil nisi auspicato gerebat. Itaque revocatus aquilae volatu, cubiculum noctu corruit**). Adiuvit Pompeium in bello civili et ipse in pugna Pharsalica praesens fuit. Caesarem eodem tempore et hostem et hospitem vidit***), cumque ob id a Caesare et pecunia et parte regni mulctatus esset, negabat tamen, se auspiciorum, quae sibi ad Pompeium proficiscenti essent facta, poenitere. Ignovit tamen ei Caesar, cum Pharnaci ignoscere noluerit et ei partem dedit eorum, quae Pharnaci abstulerat. Deiotarus mortuo Caesare sua recuperavit. Adiuvit Brutum, cum Cassium noluisset, extreme senex †). Dictum ipsius in Crassum adversus Parthos proficiscentem ††); cru-

*) Eutrop. lib. VI. 11. §. 5.
**) Cic. de div. I. 15. §. 26.
***) ibidem.
†) Dio lib. XLII. — Forte scripsit *extrema senectute. Extreme* quidem non est forma Latina. Ruhnk.
††) Plutarch. in Crasso.

delitas in filios*); item in Castorem Saocondarium generum et in filiam suam. Accusatus est a nepote, quod Caesarem domi suae interficere voluisset. Defenderunt Cicero et Brutus.**)

III.

AUSPICATURUS LIBRUM SECUNDUM RHETORICORUM ARISTOTELIS***).

Etsi ex quo huic muneri praepositus sum, sedulo semper operam dedi, ut eos vobis scriptores proponerem, ex quorum tractatione maximam ad vos utilitatem perventuram putarem: nunquam tamen mihi quidquam suscepisse videor, quod vobis fructuosius fore confiderem, quam hanc, in quam hodie ingredior, explicationem secundi libri Aristolelis de arte dicendi. Ita enim iudico, non tantum ad bene dicendum, quod ipsa libri pollicetur inscriptio, sed ad

*) Plutarch. στωικ. ἐναντιωμ. Muret. cap. 24. lib. VIII. Var. Lect.: Atroci admodum et barbaro ingenio fuisse oportet regem Deiotarum, si verum est, quod de eo Plutarchus memoriae prodidit, et sane is est auctor Plutarchus, quem nemo reiicere ut parum idoneum possit. Ait autem Deiotaro plures fuisse filios, quorum cum ipse uni relinquere imperium atque omne patrimonium suum cuperet: quo id facilius efficeret, ceteros omnes manibus suis trucidavit, vinitorum exemplo, qui cum vitis aliqua complures emiserit surculos, unum modo ex iis relinquere, alios amputare consueverunt: ut is qui relinquitur, maior et robustior fiat.

**) Satis apparet, orationem hanc effectam potius a Mureto, quam perfectam, extrema praecipue sui parte delineatum quam elaboratam nos habere. Itaque faciendum putavimus, ut auctorum citationes, atque id genus alia, quae adscripsisse auctor videtur magis ut memoriae consuleret suae, quam ut ad auditores efferrentur, e textu, in quem recepta legebantur, reiiceremus in illas lineas extremas. Thomas.

***) Accessit ex M. A. Mureti in libr. II. Rhetor. Arist. scholiis (Tom. III. pag. 152. seqq. ed. Ruhnken.).

vitam bene ac prudenter dirigendam, si quis ex omnibus veterum scriptis optima quaeque seligens, singula cum singulis conferat, nihil hoc libro utilius posse reperiri. Ac ne quis a me fortassis haec dici putet magis ad excitanda vestra studia et ad faciendam mihi audientiam, quam quod ita se res habeat: quaeso obtestorque vos, ut attente me audiatis, dum et quae superiore libro tractata sunt, brevissime repeto et huius summa capita propono: quo facilius ac certius ipsimet iudicetis, fucum vobis non fieri, neque me quidquam, quod praestiturus non sim, polliceri.

Cum igitur rhetoricam definiisset Aristoteles vim videndi, quidquid in quaque re accommodatum esset ad fidem orationi faciendam: eorum, quibus id orator consequi posset, duo genera esse dixit: unum eorum, quae tota in dicentis artificio posita essent, alterum eorum, quae tractarentur quidem ab oratore, sed tamen ipsius ingenio non excogitarentur. Arte sua perficere debet orator, ut auditoribus vir bonus habeatur eisque amicus: non enim fere quisquam ei facile credit, quem aut malitiosum et fallacem, aut sibi parum amicum putat; et ut in eorum animis aut spem, aut metum, aut iram, aut misericordiam concitet, aut ita, ut uno verbo dicam, eos afficiat, quemadmodum expedire intelligit ad id, quod vult, facilius obtinendum; et ut id ipsum, quod probare vult, rationibus et argumentis aut demonstret aut demonstrare videatur. Ad rem demonstrandum duobus tanquam instrumentis utitur, enthymemate et exemplo. Enthymemata ducuntur ex verisimilibus et ex signis. Verisimilia vocat communes quasdam sententias de rebus, quae geruntur in vita, aut omnium aut plurimorum iudicio comprobatas. Signa sunt, quae aut necessario aut probabiliter arguunt, ita esse, ut dicimus. Exemplum est unius aut plurium rerum similium collatio, pertinens ad id quod volumus comprobandum. Horum omnium vi atque na-

tura diligenter explicata, tradidit, eorum verisimilium, quae in promtu quasique in numerato habere debet orator, ut ex eis argumenta depromat, duplex esse discrimen. Nam cum dicendi genera plura sint, quaedam ex illis communibus sententiis, quas verisimilia vocamus, eiusmodi sunt, ut ex eis in quocunque dicendi genere versetur orator, aliquid sumere liceat; quaedam proprie ad hoc aut illud genus accommodatae. Utrasque earum communi quidem nomine vocabat locos: sed tamen illas communiores ac latius patentes, locos potius dici voluit; has restrictiores et singulorum generum proprias, potius formas, aut certe cum hac additione, locos cuiusque generis proprios. Quos cum priore loco tradere instituisset, prius docendum fuit, quot, quaeque essent praecipua dicendi genera. Tria igitur esse dixit, deliberativuum, iudiciale, et id quod a Latinis non satis apto vocabulo demonstrativum vocatur. Deliberationi proposita est utilitas; iudicia tractanti iustitia et aequitas; laudatori honestas. Deliberationum publicarum, eas enim praecipue spectabat, quinque fere genera esse dixit: aut enim deliberari de vectigalibus, aut bello et pace, aut de custodia regionis, aut de iis, quae importanda vel exportanda sunt, aut de legibus ferendis. Tum admirabili sapientia indicavit quaecunque cognoscenda sunt oratori, ut iis omnibus de rebus graviter et cum dignitate verba facere possit. Ac quoniam omnis deliberatio aut ad felicitatem aut ad aliquam partem felicitatis refertur, tum ipsius felicitatis multas definitiones vulgo receptas exposuit, tum partes, quibus ea constare creditur, accurate ac diligenter persecutus est, tum denique tam multos nobis locos tradidit, ex quibus argumenta repetentes, aut simpliciter bonum esse aliquid, aut in comparatione altero melius esse doceamus: ut potius obruisse nos copia, quam quidquam, quod ad nos explendos pertineret, omisisse videatur.

Postremo quoniam ea oratio optime ac facillime combibitur animis, quae quam maxime ad mores eorum qui audiunt accommodata est: docuit nos, quot genera sint rerumpublicarum, et qui cuiusque reipublicae mores, ut eis cognitis effingamus nos, quoad possumus, ad eorum similitudinem, quaeque maxime convenient moribus eius civitatis, in qua dicemus, ea maxime in dicendo sequamur. Ita absoluto deliberativo genere in id, quod demonstrativum vocatur, ingressus est; et de honestate ac turpitudine, de virtute ac vitio, deque iis etiam, quae cum eorum utroque coniuncta sunt, ita copiose disputavit, ut nemini, qui, quae ab eo dicta sunt, et bene perceperit et usu ac meditatione confirmaverit, unquam de talibus dicere volenti deesse possit oratio. Quod autem principio dixerat, enitendum esse persuadere volenti, ut probitatis opinionem sibi ipso orationis genere conciliet: id quomodo praestari queat, monuit, ex iis ipsis intelligi posse. Nam quibus rationibus alteri, iisdem sibi quoque comparare quisque probitatis opinionem potest. Inde ventum est ad iudiciorum tractationem, quae cum fere tota in iuris et iniuriae distinctione versetur, principio docuit, quid sit iniuriam facere, et eius quam attulerat definitionis singulas partes subtilissime persecutus est. Deinde quia fere accidit, ut homines ad imponendam aliis iniuriam, aut utilitatis alicuius aut voluptatis proposita specie moveantur, et de utilitate in praeceptis deliberativi generis abunde dictum erat: explicandum sibi putavit, quidnam esset voluptas et quae efficientia voluptatis, et quomodo eorum unoquoque homines ad faciendam iniuriam incitentur. Quibus absolutis, quomodo etiam affecti homines ipsi facile adducantur ad faciendam iniuriam, quaesiit docuitque, si et possint et spem celandi aut, si res detecta fuerit, facile evadendi habeant, ita ut aut ne poenas dent aut iudicii levior poena sit, quam facti praemium, facile eos ad

faciendam iniuriam impelli. Tum quomodo quisque ita sibi de se persuadere possit, indicavit. Deinde defendendi rationes tradidit: ut aut neget quis se fecisse, aut non id fecisse, aut iure fecisse contendat. Secuta inde disputatio de aequo et bono, ut qui iure ipso caussam suam tueri se posse diffidit, aequitate defendat. Inde comparate de maiore et minore iniuria: ubi cuncta tradita sunt, quae eo pertinent, ut iniuria aliqua maior minorve videatur. Subiecit postremo tractationem *τῶν ἀτέχνων*, quae sunt quinque: *νόμοι, μάρτυρες, συνθῆκαι, βάσανοι, ὅρκος*. Haec summa est primi libri.

Nunc quid in secundo agatur, cognoscite. Tria sunt, quae fidem conciliant: argumenta et probationes, opinio de eo qui dicit, et affectio eorum qui audiunt. De argumentis et probationibus dictum est. De eo qui dicit, tria eos opinari oportet: bonum virum esse et prudentem et amicum sibi. Quomodo vir bonus et prudens videri possit, supra dictum est. Amor ac benevolentia affectio quaedam animi est. Eadem igitur opera exponemus et quomodo ceteros animi motus concitare possimus in audientibus, et quomodo efficere, ut et ipsi nos ament et nos sibi velle opinentur. Ergo de motibus animorum disserendum est. Sunt aut animorum motus, ut ira, misericordia, lenitas, amor, odium, metus, confidentia, verecundia, inverecundia, gratia, indignatio, invidentia, *ἐπιχαιρεκακία*, aemulatio et similia. Horum cuiusque tripartita tractatio est. Mores iuvenum, senum, *ἀκμαζόντων*, nobilium, divitum, potentum, fortunatorum.

Loci communes *περὶ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου, περὶ μεγέθους, περὶ τοῦ γεγονέναι ἢ μή, καὶ ἔσεσθαι, ἢ μὴ περὶ ἐνθυμημάτων κοινῇ καὶ περὶ παραδειγμάτων*. De his prius. *Παραδειγμάτων εἴδη δύο, τὰ προγεγεννημένα λέγειν*, et *τὸ εὑρεθέντα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ λέγοντος*. Huius duo genera, *παραβολαὶ καὶ λόγοι*.

Quando praeponenda exempla, quando subiun-

genda. περὶ γνωμολογίας. Quid sententia sit, quotque sententiarum genera, et quibus conveniat γνωμολογεῖν. Περὶ ἐνθυμημάτων κοινῇ. Ad copiam, plane cognoscendae omnes partes caussae. Quare necesse est habere magnam copiam propositionum comparatam ad ea quae frequenter incidunt. Περὶ δὲ τῶν ἐξ ὑπογυίου, eodem modo quaerere. Enthymema τὸ μὲν δεικτικόν, τὸ δὲ ἐλεγκτικόν. Ergo de utroque. Inde de iis, quae videntur enthymemata, sed non sunt. Deinde de solutione, quae duplex est, δι' ἀντισυλλογισμοῦ, καὶ δι' ἐνστάσεως. Haec quomodo prosint ad dicendum, et quomodo possint ad prudentiam valere, docet*).

IV.

CUM IN LIBRO I. DE MORIBUS ARISTOTELIS PERVENISSET AD LOCUM CAP. III. QUO IUVENIS NEGATUR IDONEUS ESSE AUDITOR POLITICAE**).

Ancipiti hodie et periculoso ac lubrico versamur in loco. Nam cum Aristoteles ab auditione huius philosophiae uno verbo adolescentes arcere ac summovere videatur; vix videmur vitare posse unum de duobus incommodis, quin aut summi magistri auctoritatem non tanti facere iudicemur, quanti eam fieri ab omnibus par est; aut quasi ver tollamus ex anno, ita omnem florentem aetatem ab his disputationibus removere atque ablegare cogamur. Sed et temerarii essemus, si Aristoteli auderemus refragari, et barbari plane atque inhumani, si lectissimorum adolescentum coronam, a qua tanto studio auditorium

*) Vid. quae notata sunt ad finem Praefationis II.

**) Addita e Commentar. in Ethic. Arist. (Tom. III. pag. 159. seqq. edit. Ruhnken.).

hoc celebrari ac frequentari videmus, abscedere, et tanta susceptum alacritate huius philosophiae studium in ipso quasi vestibulo deserere iuberemus. Quare mediam quandam viam tenebimus, ut et Aristoteli tribuamus, quantum debemus, hoc est, quantum plurimum possumus, et incitemus potius vestra studia, quam retardemus, neque quidquam eorum, quae hic ab Aristotele dicuntur, ad vos hinc aut excludendos aut amovendos pertinere doceamus. Quod dum facere conamur, non tantum quia multa nos, quae et prosint et delectent, dicturos esse confidimus, verum etiam, quia vestra res agitur, petimus a vobis, ut nobis in caussa vestra perpetuam et nullis interruptam aut sibilis aut clamoribus unius horae attentionem ne denegetis. Primum autem Aristotelis verba singillatim, ut solemus, interpretabimur; tum sententiam ipsius presse, breviter, enucleate tractabimus; postremo, quod nobis praecipue propositum est, ostendemus, non esse, quod quisquam vestrum pervulgata illa opinione, qua adolescentes ad percipiendam hanc philosophiam esse idoneos negant, ab illius studio deterreatur. Ait Aristoteles:

Διὸ τῆς πολιτικῆς οὐκ ἔστιν οἰκεῖος ἀκροατὴς ὁ νέος· ἄπειρος γὰρ τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων· οἱ λόγοι δὲ ἐκ τούτων καὶ περὶ τούτων. Quocirca adolescens non est politices proprius et, ut ita dicam, germanus auditor. Nam in iis rebus, quae geruntur in vita, rudis plane et inexercitatus est: at ex iis sumuntur deque iis agunt, quaecunque hic disputantur.

Ἔτι δὲ, τοῖς πάθεσιν ἀκολουθητικὸς ὤν, ματαίως ἀκούσεται καὶ ἀνωφελῶς, ἐπειδὴ τὸ τέλος ἐστὶν οὐ γνῶσις, ἀλλὰ πρᾶξις. Praeterea cum proclivis sit natura ad animi perturbationes sequendas, frustra et inutiliter audiet: quandoquidem finis est non cognitio, sed actio.

Διαφέρει δ' οὐδὲν νέος τὴν ἡλικίαν, ἢ τὸ ἦθος νεαρός· οὐ γὰρ παρὰ τὸν χρόνον ἡ ἔλλειψις, ἀλλὰ διὰ τὸ κατὰ

πάθος ζῆν καὶ διώκειν ἕκαστα. Τοῖς γὰρ τοιούτοις ἀνόνητος ἡ γνῶσις γίνεται, καθάπερ τοῖς ἀκρατέσι· τοῖς δὲ κατὰ λόγον τὰς ὀρέξεις ποιουμένοις καὶ πράττουσι, πολυωφελὲς ἂν εἴη τὸ περὶ τούτων εἰδέναι. Καὶ περὶ μὲν ἀκροατοῦ καὶ πῶς ἀποδεκτέον, καὶ τί προτιθέμεθα, πεφροιμιάσθω τοσαῦτα. Nihil autem interest, aetate iuvenis sit quispiam, an iuvenili ingenio ac moribus. Nam ut iuvenes minus apti sint ad hanc disciplinam, non eo fit, quod satis diu non vixerint, sed quod animi permotionem in vivendo sequantur, et ad illius quasi arbitrium singulas res persequantur. Nihil enim eiusmodi homines harum rerum cognitio adiuvat, ut neque incontinentes. At iis, qui appetitiones suas rationi obedientes efficiunt, illiusque praescriptum in agendo sequuntur, harum rerum tractatio mirificos afferet fructus.

Nunc accedamus ad id, quod instituimus ac primum disputemus de vi vocabuli *νέος*, ut intelligamus, de quibus hic Aristoteles loquatur. *Νέοι* interdum vocantur pueri usque ad annum decimum quartum, ut apud Homerum Od. *τ*. (vs. 400.)

Παῖδα νέον γεγαῶτα.

Et apud Platonem secundo *νόμων*, cum ait: *τὸ νέον ἅπαν ἡσυχίαν ἄγειν οὐ δύνασθαι, ἀλλ' ἀεὶ κινεῖσθαι.* Hos si quis aptos neget esse ad hanc philosophiam, non repugnabimus. Satis enim est illi aetati, si bene instituatur, et eam [disciplinam] audiat, quae, ut alibi diximus, constat solis *ἀποτελέσμασι*. *Νέοι* dicuntur etiam grandiores, hoc est, usque ad tertiam hebdomada: ut cum Aristoteles in tertio horum librorum ait ex Homero, *εὐνῆς ἐπιθυμεῖν τὸν νέον καὶ ἀκμάζοντα.* Et veteres grammatici dicunt: *νέον* dictum esse *ἀπὸ τοῦ νέειν, ὅτι νέουσι καὶ πορεύονται πρὸς αὔξησιν*: ut hac ratione, quam diu adolescunt, tam diu *νέοι* vocari possint. Videntur et supra illam aetatem *νέοι* vocari, ut in vetere versu:

Ἔργα νέων, βουλαὶ δ' ἀνδρῶν, εὐχαὶ δὲ γερόντων.

Et plane Pollux ait, νεανίσκον vocari ab anno vigesimo primo usque ad vigesimum octavum. Et ita dicit Cicero, se adolescentulum dixisse pro Roscio Amerino: quam caussam egit annos natus viginti septem. His positis, aio fieri non posse, ut Aristotelis verba περὶ πάντων τῶν νέων intelligantur, contendoque, eos qui excesserunt iam ex ephebis, neque longe absunt ab ea aetate, cum olim in hac urbe toga pura dari solebat, si bene educati sint, ita ut virtutem ament, et bene monentibus libenter pareant, aptos esse ad hanc philophiam audiendam, idque probo his argumentis. Primum, quoniam, ut Aeschines adversus Demosthenem ait, concinere oportere vocem oratoris et vocem legis: ita vitam philosophorum cum ipsorum oratione congruere ac concordare oportet. At illo modo vel maxime discreparent. Etenim omnes antiqui philosophi semper versati sunt cum adolescentibus, semper in eis ad virtutem et ad honestatem instituendis elaborarunt. Socrates ipse, huius philosophiae pater, apud Platonem et apud Xenophontem cum grandioribus natu raro, cum adolescentibus, aut certe adstantibus eis et audientibus, prope semper de virtute disputans inducitur. Et in ipsis libris πολιτείας discedere Cephalum senem, Polemarchum autem eius filium adolescentem in eius locum succedere ac substitui videmus. Non ergo iudicabant, adolescentes ad haec audienda parum idoneos esse. Deinde Aristoteles ipse quando tandem haec praecepta didicit? nonne cum adhuc esset τῶν νέων; Ammonius narrat, eum septendecim annos natum Athenas venisse ac itare coepisse ad Socratem eumque per triennium audiisse. Socratem autem nullam nisi hanc philosophiae partem docuisse constat. Tertio non est dubium, quin cognitio philosophiae moralis ordine ac tempore antecedat studium iuris,

cum iurisperiti hinc ducant principia disputationum suarum. At videmus multos adolescentulos aptos ad ius civile perdiscendum iudicari. Itaque Iustinianus, ut scitis, inscribit institutiones suas studiosae legum iuventuti. Multo igitur magis idonei erunt ad hanc philosophiam. Addo, aetatem illam non ad discendum modo, sed interdum etiam ad docendum aptam reperiri. Etenim Nervam filium traditum est aut annorum septendecim aut non multo maiorem de iure publice responsitasse. Praeterea si adolescentes interdum apti sunt ad res maximas gerendas, multo magis apti erunt ad haec praecepta discenda. Esse autem, documento fuerit vel P. Scipio Aemilianus, qui anno aetatis vigesimo quarto consul creatus ea gessit, quae ne hodie quidem sine admiratione legere possumus. Postremo cum haec tota philosophia referatur ad actionem, quando agent homines, nisi, quid agendum sit, in iuventute didicerint?

Sed intelligendum est, duo esse genera auditorum: unum eorum, qui possunt etiam iudicare de iis, quae audiunt, alterum eorum, qui iudicare quidem non possunt, sed satis est, si assensiantur et vera credant esse ea, quae docentur, magis ac magis id quotidie, cum ad res gerendas accesserint, cogniturі. In illis praecepta haec evidentiam quandam efficiunt: in his veram opinionem et assensionem. Non igitur simpliciter negat Aristoteles, adolescentes idoneos esse auditores huius philosophiae, sed tantum negat, eos tales auditores esse, ut ea, quae hic traduntur, perfecte percipere et de illis iudicare possint. Quod autem addit, eos sine fructu audituros, cum animi perturbationes sequantur, id quomodo accipi debeat, ostendit ipse, qui paulo supra admonuit, ea quae dicturus esset, non semper, neque in omnibus vera esse, sed ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. Nos autem fatemur quidem, plerumque verum esse, quod ait Horatius, *iuvenes cereos esse ad vitia, monitoribus asperos:* multos

tamen novimus moderatos et compositos et tales, ut eorum adolescentia multorum senectuti exemplo esse possit. Ut ergo indomitis et effrenatis et rationis iugum detrectantibus haec philosophia nihil prodesset: ita non est dubium, quin bene natis, bene educatis, virtutis amantibus, quales hic plerosque omnes esse confido, mirabiliter profutura sit. Ut igitur Plato τοὺς ἀγεωμετρήτους excludebat a schola sua: ita nos non quidem omnes adolescentes, sed eos tantum, qui aut natura prävi sunt, aut mala educatione et consuetudine depravati, a philosophiae tractatione excludendos esse censemus.

V.

CUM IN EODEM LIBRO I. NICOMACHEORUM PROGRESSUS ESSET USQUE AD CAPUT VI. UBI MENTIO EST IDEARUM PLATONIS*).

Cum multa sunt in philosophia, quae difficiles atque arduos habent explicatus, tum quaestio de ideis tam multis est tamque variis dissentientium inter se eruditissimorum hominum agitata contentionibus, ut si quis hodie in eam arbitrum se ac disceptatorem idoneum profiteri audeat, vix ullo pacto apud cordatos et harum rerum intelligentes homines impudentiae aut potius temeritatis notam effugere posse videatur. A qua quoniam semper quam longissime abesse studui, et mihi conscius mediocritatis meae sedulo cavi, ne quid unquam pro certo atque explorato traderem, quod ipsi mihi non satis perceptum ac cognitum esset, servabo eam, cuius me nunquam adhuc poenituit, consuetudinem, et cum aperte ac dilucide, quantum in me erit, exposuero, quam Pla-

*) Transscripta huc e Commentar. in Ethic. Aristot. (Tom. III. pag. 185. seqq. ed. Ruhnk.).

tonis, quam Aristotelis fuisse sententiam putem: quid mihi verisimillimum videatur, ita proponam, ut et suum cuique et mihi meum, si quid postea probabilius occurrerit, iudicium liberum ac solutum relinquam. Alia fortasse ratio aliis placeat: mihi quidem certe nunquam non incredibiliter arrisit illa in disputando veterum modestia, qui, cum abundarent doctrinae copia, vix tamen unquam de rebus, in quibus aliqua inesset obscuritas, asseveranter et affirmate pronunciabant. Corrupit hoc, ut pleraque alia, sequens aetas, eruditionemque coepit ex confidentia pendere, eoque paulatim perducta res est, ut homines adolescentes reperias, qui quadriennio aut quinquennio in philosophiae studiis utcunque consumpto, quovis facilius adduci possint, quam ut se ulla de re dubitare fateantur. Me vero et timidum natura finxit, et experientia atque usus rerum timidiorem etiam reddidit, cum saepenumero mihi usu venerit, ut quarum me rerum scientiam habere animo conceptam ac comprehensam existimabam, earum me postea ipsarum animadverterim magna in ignoratione versari. Itaque fio in dies tardior ad affirmandum, neque ullum fere maiorem ex studiorum laboribus fructum capio, quam quod minus quotidie mihi blandior, et, si nihil aliud, saltem e duobus ignorantiae malis altero liberor, cum, quae nescio, consequor, ea nescire me ut sciam. Non enim aut tam turpe aut tam incommodum est, nescire aliquid, quam si, quod nescias, id te scire opineris. Sed haec fortassis alieniora sunt. Nunc illuc, quo institui, veniam, eaque, ut potero, explicare ingrediar, quae de idea boni adversus Platonem Aristoteles disputavit.

Exordiar autem a nobili et admodum celebrata doctissimorum hominum sermonibus quaestione, sitne inter Platonem et Aristotelem verborum tantum, an rerum et sententiarum discrepantia, et num ea, quae tam multis locis adversus Platonem dispu-

tantur, ad ipsam Platonis sententiam reprehendendam pertineant, an potius adversus eos, qui ex male acceptis Platonis verbis falsam aliquam sententiam elicerent, dirigantur?

Simplicius quidem, cui ex Aristotelicis interpretibus non facile quenquam aut ingenii acumine aut doctrinae magnitudine anteposueris, convenire de rebus ipsis inter Platonem et Aristotelem arbitratur, idque cum aliis locis, tum in tertium de coelo testatur his verbis: *ὃ δὲ πολλάκις εἴωθα, καὶ νῦν εἰπεῖν ἄριστον, ὅτι οὐ πραγματική τις διαφωνία τῶν φιλοσόφων ἐστίν, ἀλλὰ πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦ λόγου τὸ δυνάμενον φαύλως νοεῖσθαι πολλάκις ἀπάντων ὁ Ἀριστοτέλης φειδόμενος τῶν ἐπιπολαίως νοούντων τὸν Πλάτωνα, ἀντιλέγειν φαίνεται πρὸς αὐτόν.* Id est: *Quod autem crebris usurpare sermonibus soleo, id nunc quoque dicere operae pretium est, inter philosophos* (Platonem autem et Aristotelem dicit) *nullam quidem esse de rebus ipsis discrepantiam. Sed Aristoteles saepenumero dum occurrit ei sententiae, quam quis ex male accepta Platonis oratione elicere posset, eorum nominibus parcens, qui Platonis verba modo, non sententias intelligunt, ipsi Platoni adversari ac contra eum dicere videtur.* Sic et in secundum Physicorum ait, Aristotelem non disputare adversus ideas, sed adversus vulgares opiniones de ideis, *πρὸς τὰς δημώδεις περὶ τῶν ἰδεῶν ἐννοίας*. In eadem sententia et Ammonius fuit et Boëthius, qui etiam in librum *περὶ ἑρμηνείας* se de Platonis et Aristotelis concordia scripturum esse profitetur. Et patrum nostrorum memoria duo admirabili eruditione praediti viri, Bessario Cardinalis Nicenus et Ioannes Picus Mirandulanus, id ipsum multis et exquisitis rationibus confirmare studuerunt.

Ego tamen nullo modo adduci possum, ut credam, Aristotelem, cum Platonis sententias probaret, verba tantum illius reprehendisse. Moveor autem his argumentis. Primum, quoniam hoc ab Aristotelis gra-

vitate maxime alienum foret. Quid enim est tam leve, tam nugatorium, tam sophisticum, tam philosopho indignum, quam cum de rebus gravibus disputes, cuius sententiam probes, eius verba captare ac cavillari? Sophistarum hoc esse ait Aristoteles ipse in Topicis, eius, quicum disputant, verba non ita, ut ab eo sensum est, accipere, sed in aliam aliquam sententiam detorquere, in qua reprehendenda diserti ac copiosi esse possint. Praeterea, si Aristoteles non adversus Platonem, sed adversus eos, quos Platonis verba parum intellecta in errorem aut induxerant aut inducere poterant, disputasset: videtur hoc, si non ubique, at certe alicubi aperte ac disertis verbis expressurus fuisse, idque duabus de caussis. Primum ut effugeret illam invidiam, in quam se incursurum apud multos Platonis amatores facile prospicere poterat. Ita enim videtur gratus in magistrum fuisse, et persolvisse ei praeclara δίδακτρα, si dicta ipsius interpretando veram eius sententiam aperuisset. Nunc videtur multis, ut Herculem est in fabulis necem attulisse Lino, quo magistro in musicis usus fuerat, sic Aristoteles, a quo philosophiam didicerat, hoc ei praemium reddidisse, ut omnes prope illius sententias iugulare ac confodere voluerit. Deinde, quod ipsemet incideret in eandem illam culpam, quam in alio reprehenderet. Posset enim non immerito aliquis dicere: Quid in Platone reprehendit Aristoteles? Dicendi genus. Quid ita? quia tale est, ut multis obiicere errorem queat. At ipsemet eodem vitio implicatus tenetur, si cum a Platone non dissentiat, ita tamen loquitur, ut vehementissime ab eo dissentire videatur. Quis autem est, cui ista ad reprehendendum via non pateat? autquis unquam ita proprie atque exquisite locutus est, ut illius oratio nemini prorsus errorem afferre posset? Quam multa sunt in ipsius Aristotelis scriptis, quae, si quis nuda tantum verba consideret, absurdissimas sententias

contineant? ut cum in secundo posteriorum Analyticorum extremo ait, sensum esse τοῦ καθόλου, aut cum in sexto Ethicorum, sensum esse mentem, aut cum, qui in categoriis species et genera substantias esse dixisset, idem sexto τῶν μετὰ τὰ φυσικά docet, nihil commune posse esse substantiam, aut cum in Topicis Deum animal esse dicit, aut cum in quinto de generatione animalium, animae plena esse omnia. Quid plura persequar? Quamlibet enim multa nullo negotio colligi possunt. Ergo si hoc tantum in Platone reprehendit Aristoteles, quod ex verbis ipsius male intellectis falsa quaedam et absurda colligi possint, suo se ipsemet gladio iugulaverit. Eadem enim reprehensio in ipsum retorqueri potest. Illud quoque non iniuria quaesierit aliquis, cur tanto studio Platonicorum princeps Plotinus, Proculus, Simplicius, ipse Aristotelis argumentis respondere et adversus ea Platonis sententiam defendere soleant, si ea nihil ad Platonem pertineant? Nam si contra eos tantum argumentatur Aristoteles, qui Platonem male intelligunt, quid caussae est, cur tu, qui Platonicus es, argumenta illius dissolvas? Quasi imperitorum defensionem suscipias et illorum caussa labores. Postremo si Aristoleles ipse clamat, se Platonem ipsum petere et ab eo dissentire, et interdum excusat se, ut hoc loco, interdum indicat caussas, quae Platonem in errorem impulerunt: quid est, quod quisquam velit ingeniosus esse in conciliandis iis, quorum unus, se ab altero dissentire profitetur?

Sed sunt quidam, quibus nefas videtur, duos, quorum de doctrina magna sit opinio, dissentire inter se. Itaque omnia conantur, ut eos etiam invitos in concordiam redigant: qualem fuisse dicunt in medendi arte quendam, cui ex re *conciliatori* nomen inditum est, quod efficere voluit, ut inter Galenum et Avicennam perpetuo conveniret. Memini, cum puer in studia iuris civilis incumberem, idem factitare solitos

magistros meos, qui veteres iurisconsultos, etiam in iis, in quibus constabat alium aliter sensisse, aut constitutiones Imperatorum cum responsis prudentum, etiam eas, quibus ius antiquum correctum erat, quoquo modo tamen conciliare nitebantur. Quod idem puto evenisse iis, qui contenderunt, Aristotelem de rebus ipsis idem sensisse, quod Platonem, cum tamen, ut ante dixi, ex ipsius verbis luce meridiana clarius perspici possit, multis in rebus eum a Platonis iudicio discrepare. Nisi forte cum in Politicis ita disputat adversus utramque Platonis rempublicam, ut prope nihil probet eorum, quae Plato dixerat, verba tantum aucupari, ac non ipsas sententias convellere et labefactare videatur. Quid, in libris de anima, cum de oculorum sensu disputat, et videre nos non emittendo, sed accipiendo docet, numquid voculam aliquam Platonis cavillari, an sententiam ipsam reprehendere videtur? Quid, in libris de coelo, cum disputaturus, fueritne mundus ex omni aeternitate, an aliquando esse coeperit, ita se diligenter excusat, aitque in disputatione, qua veritas inquiritur, neque amori, neque odio locum esse debere: num quis est, qui putet, illum tam accurata excusatione usurum fuisse, si adversus eos, qui male Platonem ipsum intelligerent, ac non adversus Platonem disserere voluisset? Nam in tertio quidem eorundem librorum aperte loquitur, et Platonem ait nimio quodam amore geometriae multa peccasse; neque minus confidenter loquitur libro primo de sapientia, ubi ait, Platonem ipsum male intellexisse ea, quae dicebantur a Socrate, et putasse ab eo constitui ideas quasdam separatas a rebus singulis ac per se cohaerentes, cum tamen ille nihil tale diceret. Nolo hoc loco iactare me in iis omnibus, quae se offerunt, persequendis. Satis est enim mihi, si doceam, in ea re, quae nunc agitur, hoc est, in ideis ita dissensisse eum a magistro, ut non ignis magis

aquae contrarius sit, quam Platonis sententiae Aristotelis contraria sententia est. Non enim hic tantum adversus eas disputat, sed multo vehementius in libris de sapientia, in Physicis, in libris de ortu et interitu, ac denique ubicunque datur occasio, etiamque quodam loco ait, omnia, quae a Platonicis de ideis disputantur κενῶς καὶ λογικῶς λέγεσθαι, et alio loco esse κενολογίαν καὶ ποιητικὰς μεταφοράς; et in secundo posteriorum Analyticorum, τὰ δὲ εἴδη, inquit, χαιρέτω· τερετίσματα γάρ εἰσιν, et in Dialogis σαφέστατα κέκραγεν, ait Proculus, μὴ δύνασθαι τῷ δόγματι τούτῳ συμπαθεῖν, κἂν τις αὐτὸν οἴηται διὰ φιλονεικίαν ἀντιλέγειν. Itaque vere Cicero primo Academicorum, *Aristoteles*, inquit, *primus species, quas paulo ante dixi, labefactavit, quas mirifice Plato erat amplexatus, ut in iis quiddam divinum esse diceret.*

Satis probatum puto, in disputatione de ideis Aristotelem neque verba Platonis reprehendere, cum sententiam probet, neque adversus eos, qui male Platonem intelligerent, sed adversus Platonem ipsum disputare, atque ab eo quam maxime dissentire. Neque tamen hoc ita accipi velim, ut quisquam ex oratione mea suspicetur, nunquam Aristotelem adversus Platonis verba disputare. Facit enim hoc quoque nonnunquam, ut in libris de anima, cum ostendit, animam non posse esse circulum. Etenim quod senserat Plato, cum animam circulum esse diceret, id Aristoteli quoque ipsi non improbatur, sed exagitat loquendi genus, quod non satis proprium neque philosophicae disputationi conveniens videbatur. At haec aliis relinquenda sunt. Nunc exponam, quid Plato ideae nomine intellexerit.

Duo sunt ex sententia Platonis in Timaeo genera rerum, unum earum, quae sensu percipiuntur, alterum earum, quae mente et intelligentia. Prius illud ait esse nunquam, semper fieri; posterius nunquam fieri, semper esse. Etenim esse ea demum, quae semper

sunt, quae immutabilia sunt, quae nunquam neque oriuntur, neque occidunt; fieri autem, non esse ea, quae assidue mutantur, quae et orta sunt et interitui obnoxia. Iam vero omnia, quae sub sensum cadunt, et orta et interitura sunt, eademque perpetuo labuntur ac fluunt, neque diutius permanent uno et eodem statu. Itaque veteres philosophi, Protagoras, Heraclitus, Empedocles, cum ad haec tantum respicerent, omnia fieri, nihil esse dicebant, ut est apud Platonem in Theaeteto. Et refertur in Cratylo dictum Heracliti, ὅτι πάντα ῥεῖ, καὶ οὐδὲν μένει, καὶ ὅτι δὶς εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης. At species et genera, quibus singulae res continentur, et uno verbo τὰ καθόλου, et fuerunt ex omni aeternitate, neque unquam esse desinent, neque ulli mutationi obnoxia sunt, sed semper eodem modo se habent. Non enim homo aut animal aut nascitur, aut interit, sed hic homo atque hoc animal; neque semper verum fuit eritve, Socratem esse animal ratione praeditum: at idem de homine ex omni aeternitate verum fuit semperque erit. Neque semper verum est, Aristidis iustitiam esse virtutem: non enim semper est Aristides: at semper verum, iustitiam esse virtutem. Hoc intuens Plato statuit, τὰ καθόλου sola proprie esse, atque idcirco esse πρώτας οὐσίας καὶ μάλιστα οὐσίας: cetera autem esse tantum κατὰ μέθεξίν τινα τῶν καθόλου. Haec autem universa vocabat εἴδη aut ἰδέας, id est, species aut formas rerum, et αὐτοέκαστα, ut αὐτοάνθρωπον idean hominis, αὐτόϊππον, idean equi. Stoici eadem postea vocarunt οὔτινα, ut οὔτινα ἄνθρωπον non hunc aut illum hominem, sed hominem in genere. Et ex eo vocarunt sophismatum genus quoddam, οὔτινας, quale hoc est: εἴ τίς ἐστιν ἐν Ἀθήναις, οὐκ ἔστιν ἐν Σπάρτῃ· ἄθρωπος δέ ἐστιν ἐν Ἀθήναις, οὐκ ἔστιν ἄρα ἄνθρωπος ἐν Σπάρτῃ. Quorum vitium in eo positum esse dicebant, quod ἐκ τοῦ τινὸς πρὸς τὸν οὔτινα progrederetur argumentatio. Neque tantum substantiarum ideas faciebat Plato,

verum etiam, ut nunc loquimur, accidentium, ut αὐτοδίκαιον, αὐτόκαλον, αὐθόμοιον, αὐτανόμοιον, et talia, de quibus est in Parmenide. Neque naturalium modo rerum, sed et earum, quae artificio constant, ut τραπεζότητα et κυαθότητα: de quibus a Diogene aliquando irrisus eum vicissim amarissimo dicto pupugit, ut narrat Laërtius. Addebat, sine ideis neque scientiam, neque memoriam constare posse: nam earum utramque esse rerum stabilium ac permanentium. Tale autem nihil esse praeter ideas. Atque hic si substitisset Plato, ferri aliquo modo poterat, omniaque illius dicta veram aliquam et commodam interpretationem recipere videbantur. Nam et verum est, res singulas, quae quidem sub orbem lunae subiectae sunt, infinitis mutationibus agitari, ideoque per se sub scientiam non cadere; universa autem et communia aeterna esse, et semper eodem modo se habentia. Demonstratio enim et definitio sunt aeternorum et immutabilium, ut docetur in posterioribus Analyticis. Ferri etiam, dummodo recte intelligeretur, poterat, species et genera substantias esse. Quidquid enim λέγεται ἐν τῷ τί ἐστι, substantiam quodammodo significare dicitur. Sed et vere dicitur, ex iis, quae sunt καθόλου, et memoriam effici et scientiam: abstrahit enim animus noster ab iis, quae sub sensum cadunt, communia quaedam, eaque recondit atque iis utitur. At quod plerumque usu venire hominibus solet, ut inventa sua nimis ament eaque plus iusto exornare atque amplificare studeant, id Platoni quoque contigit: qui dum ideas quasi filiolas quasdam suas et proprium ingenii sui fetum, quantum plurimum potest, omnibus commendare conatur, multa protulit, quae Aristoteles, qui veritatis amantissimus, a figmentis autem et ab allegoriis in tractanda philosophia alienissimus erat, ferre non potuit. Docuit enim, eas substantias esse ab iis omnibus, quae sub sensum caderent, non intelligentia tantum,

sed re ipsa separatas, ad quas omnium generationum principia referenda essent, in quas tanquam in exemplaria intuens Deus cetera omnia procuderet. Animos etiam nostros, antequam demitterentur in corpora, familiariter, ut ita dicam, versatos esse cum ideis, et ex earum intuitu omnium rerum cognitione viguisse; post cum in perturbatum corporis domicilium commigrassent, oblitos esse eorum, quae antea sciverant, reminisci tamen eorum, alios facilius, alios maiori negotio, prout cuique maior aut minor cum corpore coniunctio esset; neque discere hic quidquam nos, sed reminisci, et eos, qui docere viderentur, tantum revocare ac redigere in memoriam ea, quae nobis, antequam nasceremur, cognitissima erant. Illas speciosas et plausibiles fabulas Aristoteles repudiandas putavit, in eisque aperte professus est, sibi cum Platone convenire non posse. Denique cum tribus modis dicatur τὸ καθόλου, τὸ πρὸ πολλῶν, τὸ ἐν πολλοῖς, καὶ τὸ μετὰ πολλά, duos posteriores modos admittit Aristoteles: primum fictum ac commentitium esse censet.

At haee fortasse nimium multa sunt. Non enim hoc loco disputationem instituit adversus omnes ideas, sed tantum adversus idean boni: de qua nobis deinceps disputandum erit, si modo hoc docendi munus mihi licebit persequi: quod futurum necne sit, addubito. Quia enim philosophi, ac praecipue morales, pecuniam contemnere dicuntur, audio, clarissimos et praestantissimos viros, quibus a principio mandatum est, ut praemia professoribus pro sua cuique dignitate constituant, velle periculum facere, ecquid ego philosophus sim, an esse me simulem. Itaque constituerunt mihi annuam laborum meorum mercedem perexiguam, ut, si forte ego id aegre tulero, ex eo convincant, me pecuniam non contemnere, ideoque philosophum non esse. Ego autem quanquam non sum ex illis philosophis, qui pecuniam valde conte-

mnunt, decrevi tamen hac in re philosophice agere et pecuniam contemnere. Contemnam ergo, nisi ipsi consilium mutaverint, et eam, quae denegatur, et eam, quae offertur: ac, si alterutrum necesse sit, gratuitum otium gratuito labori anteponam.

VI.*)

M. ANTONIUS MURETUS
AD
LEONARDUM MOCENICUM ANTONII PROCURATORIS F. PATRICIUM VENETUM.

PRAEFATIO EST COMMENTARII IN CATILINARIAM CICERONIS PRIMAM**).

Saepe iam M. Tullius, antequam hancce orationem haberet, verba in senatu de Catilinae coniuratione fecerat, ut vel ex eo perspicuum est, quod duodeviginti diebus ante consulibus respubl. senatusconsulto permissa erat: quod ego ipsum admonere supervacaneum putassem (est enim sane quam apertum), nisi animad-

*) Nihil est sine dubio, quod quo minus numerus Praefationum continuetur, impediat, quamvis antecedens Praefatio ultima sit earum, quas in editionibus Operum Mureti vulgatis separatim expositas videre licet. Cf. prooem. huius vol.

**) Translata est haec Praefatio ex M. A. Mureti in Ciceronis Catilinarias commentario (Tom. II. pag. 529. seqq. ed. Ruhnk.). Proxime ei l. c. praecedit, cum eaque, quod vel ex inscriptione liquet, arctissimis cognationis cuiusdam vinculis cohaeret epistola, qua totus in Catilinarias commentarius Leonardo Mocenico dicatur, ita quidem, ut ipsa Praefationis speciem induat nomenque sibi vindicet. Quo iure apud nos non item atque apud alios frui potest, quia omne illud epistolarum praefationibus confinium genus sibi iam assumsit editio epistolarum Mureti Tauchnit. (vid. lib. II. ep. 9.).

vertissem, multos magnosque viros, non e recentioribus modo, sed etiam ex antiquis, quod, quid quoque tempore actum fuisset, non satis attente considerassent, in errores quosdam minime, ut arbitror, negligendos, in harum rerum explicatione incidisse. Mihi quidem ita videtur: Ciceroni inprimis ipsi maximam esse hisce in rebus habendam fidem, ut, sicubi ab eo ceteri dissenserint, homines eos fuisse, iccircoque labi potuisse, arbitremur; secundum Ciceronem autem Sallustio, qui iisdem temporibus fuit; tum Asconio, qui ab eorum aetate non ita multum abfuit; Graecos autem, Plutarchum, Appianum, Dionem magno esse adhibito iudicio legendos. Nam, ut hinc ordiamur, cum coniurati, Catilinae denuntiatione, in M. Porcii Leccae domum convenissent, repertique essent duo, qui se Ciceronem in lectulo suo interfecturos pollicerentur, tum demum, ait Sallustius, rem ad senatum a Cicerone relatum, senatumque decrevisse, ut darent operam consules, ne quid respublica detrimenti caperet. At id manifesto falsum est, siquidem quae nox consecuta est posterum diem nonarum Novemb. ea nocte coitionem illam in M. Porcii domum factam esse, constat ex oratione pro Sylla. Iam autem sedecim, minimum, dies erant, cum illa senatus auctoritas intercesserat, ut ex hac ipsa oratione liquido cognosci potest. Illud quoque non minus falsum est, quod idem Sallustius prodidit, cum aut hanc orationem Cicero, aut aliam quampiam habuisset, certe quidem aliquot diebus post commissam consulibus rempublicam Catilinam in eam vocem denique erupisse*), ut diceret, si quod incendium in fortunas suas excitatum esset: id se non aqua, sed ruina restincturum. Id enim iam pridem, id est, aliquot diebus ante comitia consularia, Catoni iudicium minitanti ac denuntianti Catilina

*) *Erumpere in vocem; prorumpere in verba* cadente Latinitate dici coepit. Vid. Cellarium Cur. Posterior. pag. 195.

responderat: quod ipse Cicero in oratione pro Murena testatum reliquit. Quodsi Sallustium ipsum, et accuratum cumprimis hominem et illorum temporum aequalem, tamen alicubi lapsum videmus: exacuenda profecto nobis ingenii acies est, neque ut quidque a quoque veterum proditum fuerit, ita protinus recipiendum est: sed conferenda alia cum aliis, et ad Ciceronis praecipue auctoritatem, tanquam ad Lydium lapidem, singula diligenter examinanda. Nunc ad rem. Dicta est haec oratio a Cicerone consule, senatum habente in templo Iovis Statoris, VI. id. Novembr., ut infra probabitur: qua quidem oratione ostendit, patefacta iam esse omnibus scelerata Catilinae adversus rempublicam consilia, ipsique suadet vel potius imperat, ut ex urbe exeat, quo et civitatem liberet metu, et ipse se liberius hostem populi Romani profiteri queat. Genus igitur caussae iudiciale non est, ut falso Coelius Curio putat: non enim in senatu iudicia exercebantur. Sed ne deliberativum quidem est. Quid ita? quia enim non deliberat Cicero, neque sententiam dicit, neque aut suadet quidquam senatui aut dissuadet; sed Catilinam increpat, obiurgat, exagitat, iubet denique, ut cum reipublicae salute, sua vero peste ac pernicie ex urbe proficiscatur. Quid igitur? Fatendum profecto est, non omnes Ciceronis orationes, nedum omnia quae ab oratore tractantur, ad tria illa pervulgata caussarum genera posse revocari. Ipse autem orationis χαρακτὴρ plenus est δεινότητος, γοργότητος, σφοδρότητος, μεγαλοπρεπείας. Itaque quaecunque de illo genere a veteribus prodita sunt, ea hic mirabiliter observata reperiemus.

VII.

M. ANTONIUS MURETUS AD EUNDEM LEONARDUM MOCENICUM.

PRAEFATIO EST COMMENTARII IN CATILINARIAM CICERONIS SECUNDAM.

Cum multa sunt alia, quae in veteribus dicendi magistris admirari et, libere ut loquar, non satis probare soleo, Leonarde Mocenice: tum illud inprimis, quod iidem homines et multo longius, quam par erat, fines oratoriae facultatis protulerunt, et eandem postea multo breviore multoque angustiore, quam ipsius natura fert, ambitu quasique gyro concludere ac constringere voluerunt. Nam cum ita late patere oratoris officium tradidissent, ut ex omni artium numero nullam relinquerent, qua non instructum esse eum atque ornatum oportere dicerent, neque praeclarum illud nomen eloquentis cuiquam tribuendum putarent, nisi qui idem et grammaticus esset et dialecticus et earum rerum, quae in naturae obscuritate positae sunt, intelligens et gubernandae reipublicae et gerendi belli peritus, eundemque esse vellent et musicum et geometren et arithmeticum et astrologum et medicum et architectum, nulla ut res esset coelo, terra, mari, de qua non ille copiosissime disputare atque ornatissime posset: iidem postea, tanquam illius tantae liberalitatis suae poenitentes, quasi angustissimo quodam ergastulo, ita tribus caussarum generibus totam illius tam late patentem diffusamque vim coërcuerunt, in quibus illud primum est, quod admirer: si quis Euclidis Ptolemaeive scripta nunquam legisset,

cui tandem impedimento id ei ad dicendum putarint fore; aut qui minus eloquentem futurum, si qui nunquam neque cantare, neque saltare didicisset. Nam si, quod aliquando accidit, ut C. Sulpicius, de lunae defectione disserens, exercitum L. Paulli confirmaret, iccirco astrorum rationem oratori esse necessariam dicimus, et quia de faciendis portubus, architectum; quia de livoribus et tumoribus in corpore interdum aliquid dicit, medicum esse eum volumus: eadem ratione dicamus sane, debere eum bonum coquum esse bonumque sutorem, quod in tanta rerum varietate accidere aliquando possit, ut de cibis eí sit aliquid calceamentisque dicendum. Magnum vero oratori negotium imponimus, si, ut ei aliquid in sermone de huius aut illius artis instrumentis operibusve, aut de ipsa etiam efficiendi ratione occurret: ita eum mittemus ad magistros et nisi quam artem didicerit, nunquam de ea verbum unum facere patiemur. Ac profecto si ista omnia in oratore sunt, mirum est, cur non ad canendum tibiis, ad obliganda vulnera, ad aedificanda navalia, diserti homines adhibeantur, et cur non oratoribus respublica tanquam Delphicis gladiis, ad omnia, quae sunt in civitate necessaria, utatur. Est autem operae pretium cognoscere, quo potissimum argumento istud gloriosum dogma confirment. De omnibus, inquiunt, rebus dicere oratoris officium est. Non potest autem quisqam ea dicendo tractare, quae cognita perspectaque non habeat. Omnium igitur artium scientiam animo comprehenderit, oportet, is qui oratoris munus sustinere meditetur. O plumbeum, ut dicitur, pugionem! Quis enim hoc tibi concesserit, nisi quem ista magnorum nominum infatuaverit auctoritas, omnibus de rebus oratoris esse officium dicere? sophistarum hoc fuit, ponere iubere quod quisque vellet: quod nemo unquam, qui orator haberetur, factitavit. Quando autem potest accidere,

ut orator dicere debeat, quadrari possit circulus, necne possit, aut ecquid ullam habeat quadrati latus cum diametro proportionem? At haec ipsa si tractanda susceperit, multo tractabit ornatius quam ipsi artifices solent. Sane vero. Mortuos, credo, excitabit et mutis rebus sermonem dabit, et similiter cadentibus et similiter desinentibus canoram numerosamquae efficiet orationem, facileque, si id facere voluerit, effugiet et risus hominum et insaniae famam. Consputaretur mehercule, ut opinor, et saxis lutoque peteretur, si quis in corona tractandis eiusmodi rebus ornatum ullum adhibere oratorium vellet. De iustis, iniustis, utilibus, inutilibus, honestis, turpibus dicere oratoris officium est, non de quadratis et circulis, de conis et pyramidibus disputare. Itaque praeclare Aristoteles, ut solet, Rhetoricen in iis modo versari ait, *περὶ ὧν τέχνας μὴ ἔχομεν, καὶ περὶ ὧν βουλευόμεθα*: iis videlicet in rebus, quae sunt in communi quadam intelligentia positae, et de quibus nemo est, qui non, natura duce, utcunque iudicare se posse confidat. Hoc enim plane mihi quidem innuere videtur, cum ait, illam esse *περὶ τοιούτων, ἃ κοινὰ τρόπον τινὰ ἁπάντων ἐστὶ γνωρίζειν.* Deinde, si maxime oratori accidere interdum posse fateamur, uti iis de rebus verborum aliquid faciat, quae ad alias facultates aut scientias*) pertinent, non tamen ex eo efficietur, ut ad oratoris nomen tuendum necessaria sit omnium artium cognitio. Ac mihi cogitanti, quae tandem istius erroris origo esse potuerit, ut aliarum multarum stultissimarum opinionum, ita huius quoque videntur Stoici principes quasique procreatores fuisse. Qualem enim illi suum sapientem esse dixerant, qui solus formosus esset, solus liber, solus rex, solus

*) Rectius dixisset *disciplinas*. Nam Ciceronis loca de oratore I. 14. de Senect. 21. ubi *scientiae* sic dici videtur, aliter accipit Gesner. Thes. L. L. Adde I. M. Heusingerum Observ. Antibarb. p. 428. Ruhnk.

dialecticus, solus eloquens, solus denique omnia, ut etiam quamvis nunquam soleas fecisset, sutor tamen esset inprimis bonus: talem prope isti praeclarum illum suum e Platonis republica oratorem effinxere: quam vanitatem secutus Vitruvius, multo ille quidem modestius, sed tamen aut talem, aut certe non multo alium architectum informavit, atque illi oratorem fecerant. Quod idem non tantum in poëta aut in imperatore facile probari queat, verum etiam, si ad istud exemplum progredi et omnes artes paulatim commiscére libeat, eo tandem, diis iuvantibus, veniemus, ut bonum musicum esse oporteat, qui bonus cerdo evadere cogitet. Sed ut mittamus cetera, illud certe convenire nullo modo potest, ut et omnibus de rebus dicere sit oratoris; et totum illius officium contineatur tribus caussarum generibus, demonstrativo, deliberativo et iudiciali. Neque vero mihi quisquam Aristotelis hoc loco auctoritatem obiiciat: nam ille primum non, ut isti, omnia, quae in rerum natura sint, oratori ad dicendum subiecta esse voluit; deinde multo verius multoque sapientius locutus est: non enim tria genera caussarum aut controversiarum, sed *τρία εἴδη τῆς ῥητορικῆς* aut *τρία γένη τῶν λόγων τῶν ῥητορικῶν* dixit. Quodsi quis putat idem cum illo altero esse, longe errat. Ego autem, si quis quaerat ex me, quo in genere caussae aut controversiae sit ea oratio, qua quotannis olim eos, qui pro patria occubuerant, Athenis laudari mos erat: plane respondebo, in nullo: nulla enim ibi neque caussa, neque controversia est, neque quidquam de eo quisquam controversetur. Et tamen e Platonis Aristotelisque doctrina vere dici potest, esse *γένος ἐπιδεικτικὸν ῥητορικοῦ λόγου*. Tu vero, qui oratorem Hippiam quendam *παντοδαπῆ* facis, quaero ex te, cum ille de corporum coelestium motibus, de fulguribus, de terrae motibus disputabit: (quando haec quoque ad munus illius pertinere vis) in quo istorum

trium generum eum versari dices? neque enim tum laudabit, neque vituperabit, neque suadebit, neque dissuadebit, neque accusabit, neque defendet. At ne longius exempla repetamus: (tempus est enim, ut, his omissis, ad ea veniamus, quae instituto nostro adiunctiora sunt) hae in Catilinam orationes praeter postremam, quae sane deliberativa dicatur, sub nullum ex illis tribus generibus includi queunt. Non sub iudiciale: neque enim habentur in iudicio; non sub demonstrativum: nam in demonstrativo sola audientium voluptas quaeritur totumque illud genus ad pompam et ad ostentationem comparatur; non sub deliberativum: in priore enim, ut vidimus, nulla deliberatio est. Quin id tantum agebat Cicero, ut exiret Catilina, quo ipse postea cum senatu deliberare de republica posset, neque enim praesente eo deliberare aut decernere utile fuisset Hac autem, quam nunc explicare aggredimur, itemque tertia, nihil aliud agit, quam ut exponat populo ea, quae gesta sunt, eumque confirmet ac bene sperare iubeat. Ne quaeramus igitur, hae orationes quo in caussae genere sint, aut in quo statu; sed ista relinquamus iis, qui eo progressi sunt stultitiae, ut editis libris non tantum in epistolis Ciceronis, verum etiam in comoediis Terentii et genus caussae et statum requirant. Nunc Ciceronem ipsum audiamus. *)

*) Cf. Vol. II. orat. XII. extr. et quae Thomasio auctore notavimus in prooemio.

VIII.

M. ANTONIUS MURETUS
AD
EUNDEM LEONARDUM MOCENICUM.

PRAEFATIO EST COMMENTARII IN CATILINARIAM CICERONIS TERTIAM*).

Admirabilis quaedam ac prope divina vis est, Leonarde Mocenice, hominis eloquentis, meritoque sapientissimus poëta scripsit Euripides, nihil esse, quod ferro, quin idem oratione confici possit. Quodsi unquam ullum tempus fuit, cum id manifesto perspici posset, tum profecto apertissime declaratum est, cum sceleratas Catilinae in patriam machinationes nefariaque consilia fretus eloquentiae viribus Cicero dissipavit. Ac mihi quidem saepenumero in summos homines, quos Romana olim respublica plurimos protulit, intuenti, aliorumque facta cum aliis quam possum accuratissime conferenti prorsus ita videtur, plus uni Ciceroni urbem Romam, quam omnibus, quotquot bellica virtute fines protulerunt imperii, debuisse. Nam ut in corporibus nostris externum calorem externumve frigus propulsare ac defendere facile est, ubi autem intus contractum fri-

*) Si qui forte sunt, qui in una alterave Praefationum, quae praecesserunt, solitum ornatum oratorium politissimasque orationis Muretinae facetias desideraverint, iis ut ad resarciendum damnum eo modo quasi factum aliqua daretur occasio, curandum putavimus. Ea de caussa, simul ut finis libri nostri sua lumina haberet, adiecimus Praefationes in Catilinariam Ciceronis tertiam et quartam. Ceterum praeivit exemplo vir celeberr. Matthiae, cui quidem in libro: *Eloquentiae Latinae exempla* etc. agmen Praefationum Muretinarum item fere atque nobis claudere libuit.

gus, aut in venis ac visceribus conclusus calor labefactat eas partes, quibus vita praecipue continetur, remedium ei malo adhiberi, nisi ab homine perito atque exercitato, non potest: sic in ratione gerendae reipublicae debellare hostes externos, et quod illi mali civibus tuis moliebantur, id in ipsorum capita convertere, si minus facile est, eiusmodi tamen est, ut humanis viribus effici posse videatur. At ubi ipsae inter se dissident reipublicae partes, et quidem ita dissident, ut quibus in tota civitate plurimum animi atque audaciae est, ii coniuncti ac consociati inter se obstinatissimo animo pestem ceteris atque exitium machinentur: deum profecto, Mocenice, deum quendam, non hominem, esse oportet, qui in tanto tamque ancipiti discrimine statum civitatis integrum atque incolumem praestet. Ea vero laus cui potius quam Ciceroni tribuenda sit, neminem video. Unus enim latentem adhuc atque occultam coniurationem singulari providentia vigilantiaque deprehendit ac protulit, manantem serpentemque paulatim longius compressit, fractos ac debilitatos metu propter inusitatam periculi magnitudinem civium animos confirmavit, indormientem tantis rebus excitavit senatum, eadem voce et securitatem bonis et terrorem improbis attulit, collegam suum labe coniurationis infectum, sponte deposita oblataque illi provincia, ad bonas partes adduxit, et ut quae sanari poterant, summo adhibito studio sanare conatus est, ita quae insanabilia videbantur, ea, omni periculo atque omni invidia pro nihilo habita, animose ac fortiter amputavit. Itaque earum rerum ergo primus meritissimo eum honorem consecutus est, ut pater patriae diceretur. Ac si quis est, qui horum praestantissimorum operum laudem ab eloquentia removens ad alias quasdam virtutes referre malit, ut ei nos illud dabimus, nunquam hominem, quamlibet in dicendo copiosum atque ornatum, haec tam prae-

clara effecturum fuisse sine aliis plurimis maximisque virtutibus: ita ipse, nisi valde iniquus sit, nobis hoc concedat necesse est, nunquam haec tam feliciter a quoquam dirigi gubernarique potuisse, cui, ceteris instructo animi bonis, graviter ornateque dicendi facultas defuisset. Hanc ego ad facultatem, Mocenice, vias commonstrare conor iis, quibus in hac urbe cordi sunt honestarum artium studia. Nam etsi non sum ita nescius mei, ut eloquentem esse me putem, tamen, quod a prima aetate dedi me studiose ad exercitationem dicendi, et magna cum cura pervolutavi eorum scripta, qui aut diserti fuisse ferebantur, aut ea praecepta libris suis complexi esse, quibus orationis copia pararetur, videor posse, quo ipse non pervenerim, nihilominus, eo qua perveniendum sit, aliquo modo indicare. Certe quidem sedulo praesto, quod possum, et quod mihi senatus auctoritate munus iniunctum est, ei ut ne desim, viribus opibusque omnibus elaboro. Quoniam autem multi saepe ita mecum egerunt primarii homines, ut dicerent, se cupidos quidem esse cognoscendi ea, quae a me dicerentur, sed, ne ad me tam saepe, quam vellent, ventitarent, negotiis impediri, si subsecivi temporis aliquid sumerem ad ea ipsa, quae quotidie traderem, mandanda litteris, gratum id multis atque optatum fore: morem illis hac quoque in parte gerere volui, et ad meos pristinos labores hoc quoque scribendi onus adieci. Quod utinam tam utile sit aliis, quam a me, solo obsequendi amicis desiderio, sine ulla ambitione susceptum est. Quamquam enim non eam me sapientiam consecutum prae me fero, ut gloriam spernam, tamen ea nostris temporibus copia est vel eruditorum hominum, qui meis luminibus obstruant, vel malevorum, qui omnem iudicii laudem in vituperandis aliis positam putent, ut iudicaturus sim, mecum praeclare actum, si ita caream gloriae fructu, ut ne obtrectatorum quidem aculeos sentiam. Nunc,

quando de quatuor Ciceronis in Catilinam orationibus duas interpretati sumus, pari duas reliquas studio persequemur.

IX.

M. ANTONIUS MURETUS AD EUNDEM LEONARDUM MOCENICUM.

PRAEFATIO EST COMMENTARII IN CATILINARIAM CICERONIS QUARTAM

Si praemiis tantum, Mocenice, et iis praemiis, in quibus praecipuam felicitatis partem vulgaris opinio constituit, ad bene merendum de humano genere praestanti homines ingenio adducerentur, multos, ut opinor, et certe, ab instituto virtutis itinere animadversa superiorum aetatum exempla revocarent. Nam si replicare memoriam temporum et antiquitatis monumenta excutere velimus, deprehendemus, unaquaque in republica eos fere, quorum plurima in eam exstabant maximaque beneficia, omni scelere laceratos, omni crudelitate raptatos, omni acerbitatis genere divexatos fuisse. Quod quamvis ita exploratum est et tibi et iis omnibus, qui operae aliquid in antiquitatis cognitione posuerunt, vix ut confirmationis indigeat, tamen, ut, si qua esse potest, dubitatio eximatur, aliquot, quae mihi nunc in mentem veniunt, illustria eius rei exempla subiiciam. Primae autem in hac cogitatione occurrunt illae omnium laudandarum artium ipsiusque adeo humanitatis parentes Athenae; quam optimis studiis deditam, refertam assidue atque, ut ita dixerim, foetam erudi-

tissimis hominibus civitatem cui unquam insigniter adiuvare impune licuit? Non illa Militiadem, Cimonem, Themistoclem, Aristidem, Aeschinem, Demosthenem, quorum omnium summis erat usa beneficiis, in exsilium pepulit? Non illud probitatis, modestiae, integritatis, sapientiae specimen Socratem veneno necavit, et constituto adversus impios ac prave de rebus divinis sentientes supplicio eum potissime affecit, qui unus ex omnibus ad veram Dei cognitionem proxime accesserat? Sed Romana respublica quanto ceteras omnes magnitudine virium atque imperii amplitudine superavit, tanto maiorem nobis atque ampliorem huius generis exemplorum copiam subministrat. Cuius in historiam quisquis ingreditur, is in ipso quasi vestibulo illum ipsum urbis parentem Romulum senatorum manibus crudelissime discerptum ac dilaniatum videt. Quodsi tam horrendi facinoris immani atrocitate spectata, intro tamen ire perrexerit, non longe progressus obvium habebit Collatinum, ob inanem popularis aurae suspicionem in exsilium proficiscentem ea ex urbe, quam ipse magna ex parte dominatu regio liberarat. Atque ut Coriolanum tacitus praeteream, Marcum certe Camillum, haud facile dixerim, militarine virtute, an fide iustitiaque maiorem, et mirabitur et miserabitur eadem calamitate perculsum. Scipionem vero illum, de quo vere scripserat Ennius, nullam ei statuam, nullam columnam a populo Romano erigi posse, quae magnitudini rerum ab ipso gestarum responderet, quis est, qui, cum intellexerit eo post tot tamque insignes victorias redactum, ut exsilium sibi suapte sponte consciverit, non debilitetur ac concidat animo, planeque iudicet, nullam iis attingendam esse reipublicae partem, qui commodo ac tranquillitati suae consultum velint? Quid iam illos turbines, illas procellas, illas tempestates civilium dissensionum commemorem? quibus non unus aut

alter praeclarus et salutaris reipublicae civis perculsus est, sed ipsi acervi, ipsa millia immortalitate dignorum hominum nefariis consceleratissimorum latronum manibus trucidata iacuerunt. O acerbum illud, et vel Romani nominis hostibus miserabile spectaculum! cum passim per vias immanium gladiatorum in principes civitatis debacchabatur furor, cum qui aliquando reipublicae praesidio fuerant, eis nullum in civitate praesidium reperiebatur; cum quorum eloquentia ipsis gloriae, aliis admirationi, reipublicae saluti fuerat, eorum ex illis ipsis rostris, e quibus tam saepe concionati erant, incisis cervicibus, capita sanguinolenta pendebant. Sed ut haec mittamus, quibus satis dolenter deplorandis alicuius eorum, qui tunc occubuerunt, opus esset ingenio, Ciceronis casus totiusque vitae iactatio quem non, qui in iuvanda patria commodum suum aut aliquod eiusmodi praemium sequatur, a reipublicae tractatione deterreat? Cuius enim unquam hominis vel plura vel maiora merita populus Romanus habuit? At ille tamen, cui senatus togato supplicationem decreverat, quem Q. Catulus, princeps senatus, quem M. Cato, quem multi alii parentem patriae meritissimo vocaverant, cui L. Gellius coronam civicam a republica deberi dixerat, quid non postea calamitatum, indignitatum, acerbitatum in ea, quae ipsius consiliis stabat, civitate perpessus est? Ipse in exsilium ab homine teterrimo pulsus, direpta bona vexata uxor, vexati liberi, domus incensa; quidquid denique meruerat Clodius, Cicero pertulit, et eas ob ipsas res pertulit, quibus nulla satis ampla praemia poterant inveniri. Quocirca si sola, ut initio dixi, praemiorum exspectatione praeclari viri ad virtutem et ad iuvandum genus hominum adducerentur, multi sine dubio, cognitis aliorum casibus, a proposito abducerentur. Sed est profecto, Mocenice, est maior quaedam vis, quae tibi ac tui similibus persuadeat,

virtutem non modo detractis omnibus praemiis, verum etiam propositis omnibus suppliciis esse expetendam; pulchrum esse adiuvare cives suos, et omnes curas, omnes cogitationes, omnes vigilias in reipublicae salute defigere, nullum eius caussa periculum, nullam invidiam, nullam dimicationem defugere; cives beneficiis affecti si quid praemiorum retulerint, non repudiandum: sin parum grati parumque memores fuerint, quid nos denique reipublicae, non quid alii nobis debeant, cogitandum. Saepe enim ex te audivi, cum diceres, gratulari te tibi, et magnam gratiam debere omnium rerum moderatori deo, quod ea in republica natus esses, in qua verendum non esset, non modo ne quisquam ob virtutem in invidiam vocaretur, sed ne vel minimis in rempublicam beneficiis sua praemia denegarentur, sed tamen si vixisses illis temporibus, et optionem tibi deus tulisset*), Ciceronis fortunam ab urbe conservata exsulantis fortunae Caesaris, in eadem oppressa dominantis, antepositurum fuisse. Ac plane ita est, ut dicam: gratuita prorsus, non mercenaria est virtus, neque praemiorum mercedibus ad recte agendum excelso homines ingenio, sed ipsa dignitate atque honestate ducuntur; aut si quando de aliquo praemio cogitant, de gloria deque immortalitate nominis cogitant, cuius splendore capti et incensi, omnia quae aspera, molesta, difficilia perpessu, impatibilia**) creduntur vel non sentiunt, vel despicatui ducunt. Neque vero M. Tullius, cum de coniuratis supplicium sumeret, non iam tum cogitatione praecipiebat eas tempestates, quibus postea vexatus est, sed animus et a natura praeclare conformatus, et sapientiae praeceptis adversus omnes vel fortunae vel hominum iniurias confirmatus, multo pluris ducebat eam pul-

*) *Optionem daro* vel *facere* usitatius est.

**) *Impatibilis* non barbara vox est, sed Ciceronis de Fin. II. 17.

chritudinem eamque gloriam, quae in conservanda patria esset, quam omnes acerbitates, quas ipsi postea perditorum hominum inflammata odio rabies obiicere posse videretur. Hanc ipsius rationem ac sententiam fuisse, cum alia multa, tum haec, quam explicare ingredimur, oratio manifesto declarat.

X.

M. ANTONIUS MURETUS AUDITORIBUS SUIS.

PRAEFATIO EST INTERPRETATIONIS LATINAE LIBRI QUINTI ARISTOTELIS ETHICORUM AD NICOMACHUM IN QUO DE IUSTITIA ET IURE ACCURATISSIME DISPUTATUR*).

Cum hunc Aristotelis librum vobis explicaturus essem, multis de caussis faciendum mihi putavi, ut eum prius latine a me conversum ederem. Primum quoniam, etsi in ceteris libris explicandis conatus eram efficere, ut ne ii quidem, qui Graecarum litterarum rudes sunt, aditum sibi ad me audiendum peregrinitate sermonis occlusum esse quererentur, non obscuris tamen sermonibus aures meae quotidie verberabantur, conquerentium, crebro illo vocum Graecarum interiectu retardari intelligentiam suam: planiora sibi multo et expeditiora omnia fore, si Latine dicerentur. Horum igitur studio aliquid tribuendum esse duxi. Deinde submolestum ipsi mihi nonnunquam erat, verum ut fatear, tantum quotidie operae ac temporis in reddendis singulis vocibus ponere: ut mihi quoque satius videretur, semel illo

*) Tom. III. pag. 323. sq. ed. Ruhnk.

labore defungi. Nam cum singulae disputationes nostrae in unius horae curriculum concludantur, ex eoque ipso aliquid saepe multis occasionibus delibetur ac detrahatur, adhibenda parsimonia est, videndumque omni studio, ut id saltem, quod datur, quam possumus optime et utilissime collocetur. Iam e tam brevi tempore non multum potest tractandis rebus relinqui, si aliquid ex eo singula verba decerpant. Praecipue autem hic liber propter mirificam quandam rerum ac sententiarum subtilitatem postulare quodammodo videbatur, ut quo liberiores animi nostri totos se ad eas penitus cognoscendas darent, illa altera pars laboris et vobis et mihi demeretur. Fuere et aliae huius mei consilii caussae, quas nihil necesse habeo pluribus persequi. Dedi autem operam, quantum quidem in me fuit, ut Aristotelis non sententiam modo exprimerem, sed genus ipsum dicendi, quoad liceret, imitarer. Nam cum suo quisque modo et loquatur et scribat, aliosque angusta, pressa, concisa, alios ampla, copiosa, redundans delectet oratio: non satis probo consilium eorum, qui cum Aristoteles siccitatem quandam tenuitatemque dicendi, contra Cicero copiam et ubertatem adamaverit, neque quidquam tam dissimile sit, quam eorum inter se dicendi genus, Aristotelem tamen interpretantes, quia se quam possunt Ciceronis simillimos esse cupiunt, quae ab illo et breviter et subobscure dicta sunt, ea huius more dilatant atque diducunt. Sed suum cuique, ut dicitur. Ego an quod volui assecutus sim, nescio, aut potius id non assecutum esse me, scio: certe quidem quod in hoc genere optimum est, id me secutum esse ac propositum habuisse confido. Neque damno industriam eorum, qui aut ante me, aut post me (siquidem iam duodecim anni sunt, cum huius libri interpretatio mea primum edita est) in his rebus Latine tractandis elaborarunt: quorum etiam quidam auxilio ad

eam rem meo usos esse se non diffitentur. Neque tantum, ut ille dixit, posterior dies prioris discipulus est, sed etiam magister. Multa aliter olim accipiebam, aliter hodie accipio: Graecos etiam libros multo pluribus locis depravatos esse video, quam tunc arbitrabar. Itaque necesse est, multa longe secus in eorum interpretationibus, quam in mea legi. De quibus non intelligentes modo, sed etiam eos, qui sibi tales videntur, quorum omnis aetas magnam copiam extulit, iudicaturos esse prospicio. Horum ego neque alteros reiicio, neque alteros extimesco. Est eiusdem ingenii et eruditorum admonitiones amare, et indoctorum maledicta contemnere. Ubi et cur a ceteris dissenserim, vos quidem quotidie ex me me ipso, ceteri autem ex commentario, quem, cum primum licebit, edituri sumus, intelligent.

Romae Kal. Martii, anno MDLXV.

ADDENDA.

Orat. IV. in fine legitur nota: *Reliqua desiderantur*, cui Thomasius adscripsit; *Desiderantur hic argumenta reliqua pro sententia eorum, qui quaestionem Platonis in his libris praecipuam esse de Rep. censent, neque ultra dicendo progressus ipse videtur Muretus. Cetera enim, quae proposuerat, reiecit in sequens Prooemium, quod e Commentario eius in I. ac II. Platonis de Rep. librum transscribere placuit.* Legitur Tom. III. pag. 517. sq. ed. Ruhnk.:

Exposui paulo ante utrorumque argumenta, et eorum qui existimant, in his dialogis praecipuam quaestionem esse de iustitia, et eorum qui de republica totam hanc disputationem institutam esse contendunt. Nunc, quid vere de hac quaestione dici possit, breviter explicabo. Mihi certe utrique recte dicere videntur. Nam *σκοπός* est et *περὶ δικαιοσύνης* et *περὶ πολιτείας*. Non ut sint duo *σκοποί*, sed ut haec duo idem sint. Nam quod est *ἐν μιᾷ ψυχῇ δικαιοσύνη*, id in civitate talis *πολιτεία*. Nam et in politia tria genera respondent tribus animae partibus, *τὸ φυλακικὸν τῷ λόγῳ, τὸ ἐπικουρικόν, ὡς πολεμοῦν, τῷ θυμῷ, τὸ θητικὸν τῷ ἐπιθυμητικῷ*. Platoni videtur, *μίαν ἕξιν εἶναι τήν τε πόλιν κοσμοῦσαν, καὶ οἶκον, καὶ ἕκαστον*: etsi hoc reprehenditur ab Aristotele principio Politicorum. Ergo et quilibet nostrum vivit *πολιτικῶς ὑποκεκοσμένος*, et *πόλις δικαίως ταχθεῖσα*. Estque iustitia *πολιτεία ψυχῆς* et *πολιτεία δικαιοσύνη πόλεως*. Et qui de iustitia disserit, si de omni, disserit et de politia, et contra. Atque ipsum Platonem ita sentire constat ex illa ipsa comparatione lib. II. Non enim, ut ab uno in aliud, sed a parvis litteris ad maiores, quibus idem scriptum sit. Ergo hyle alia, sed *εἶδος* idem. Inde in Theaeteto, oportere *ἕκαστον βλέπειν εἰς τὴν ἐν ἑαυτῷ πολιτείαν, καὶ τῷ ἀρίστῳ* tradere *τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, ἀλλ' οὐ τῷ φιλοχρηματῳ*. Et apud ipsum *ἡ σωφροσύνη χαρακτηρίζει* moralem: nihil enim ita necessarium *τοῖς παιδευομένοις ὡς τὸ σωφρονεῖν· ἡ δὲ δικαιοσύνη τὴν πολιτικήν*: nihil enim tam necessarium rectori civitatis. *ἡ ἀνδρεία τὴν καθαρτικήν, καὶ ἡ φρόνησις τὴν θεωρητικήν*. Non ergo duo *σκοποί*,

sed unicus, περὶ πολιτικῆς δικαιοσύνης, καὶ περὶ δικαίας πολιτείας. Et incipiendum quidem a iustitia, quae est quasi πολιτεία in uno. Desinendum autem in πολιτείαν, quae est iustitia in multis. Ipse tamen inscripsit tantum περὶ πολιτείας, ὡς γνωριμωτέρας οὔσης. Additum est a posterioribus: ἢ περὶ δικαίου, male vulgo πολιτειῶν. Hic enim una tantum, quae tamen recte dicitur πολιτεία πρώτη, ut illa, quae in libris νόμων, δευτέρα, et tertia in Critia. Atque inde error. —

Περὶ τοῦ εἴδους.

Ipse tertio horum librorum facit εἴδη τρία, διηγηματικόν, μιμητικόν, μικτόν. Hi libri sunt ἐν μικτῷ. In parte εὐκρίνεια, in parte τὸ πρέπον mirabile.

Περὶ ὕλης.

Τόπος, i. e. locus, in quo hi sermones habiti esse dicuntur, Piraeeus, quia loca maritima tumultuum plena sunt, ut et hic dicitur disputatum esse ἐριστικῶς καὶ οὐκ ἀθορύβως de iusto. At haec commemoratio pridianae disputationis, et illa eiusdem epitome in Timaeo. In ipso Astu *) haec displicent. Tempus, quo disputatum est, Bendidia. At haec disputatio pridie Panathenaeorum, et illa in Timaeo in ipsis Panathenaeis. Hic quoque ἀλληγορίζουσιν ἀκαίρως. Πρόσωπα, Cephalus, Socrates, Polimarchus, Glauco, Adimantus, Trasymachus, Lysias, Euthydemus, Niceratus, Clitophon, Charmantides. Sed detrahunt Cephalum, ut sint decem, quot et libri, et hunc numerum esse eundem cum quaternario, qui sacer est Minervae, et talia, quae somnia videntur. Marsilius etiam ineptius: Cephalum, quod sit caput disputationis; Polemarchum, qui primus pugnam aggreditur; Trasymachum pugnatorem ferocem; Socratem servato rem potentem. Si haec nomina ficta essent, ut Thraso, Gnatho, Peniculus, Pyrgopolinices, fortasse aliquid diceretur. Tale est de numero librorum Homeri μῆρον. Ridetur a Plutarcho et Longino περὶ ὕψους Philistus **), quod in nomine Niciae argutus videri voluerat, et quod dixerat, mutilatis Hermis, Athenienses ab Hermocrate Hermonis filio multa mala accepisse. Longinus addit, potuisse eum de Dionysio tyranno ita ludere, quem Dio et Heraclides de tyrannide deturbarunt. Nam Plautus non illepide in Bacchidibus:

> Adeon' me fuisse fungum, ut illi crederem,
> Cum mihi ipsum nomen eius Archidemides
> Clamaret, dempturum esse, si quid crederem?

*) Ita legere placuit pro *in actu*, quamvis et hoc sensum non ineptum praebere videatur.

**) *Timaeum* dicere voluit. Ruhnk.

Sed in seriis talia omnia ridicula sunt et frigida; in iocando non illepida. Ut Cicero: Pollex, non Index, et Verres; et libertum furacem Tollium pro Tullio; et Biberius Caldius Mero et similia*).

Ita, ut vult Thomasius, orationis nostrae lacunam explere posse, negat Lazerius (in diatr. de vita et scr. Muret.). Postquam enim praefatus est, *orationes quasdam ita proponi, quasi pars earum aliqua a Mureto scripta vel etiam dicendo omissa desideretur; ut quam Muretus dixit anno* 1573. *cum Platonis libros de optimo Reip. statu, et libros Ciceronis de Finibus suscepit explicandos, repraesentatur enim hac nota in fine adiecta: Reliqua desiderantur*, his verbis ille impugnat Thomasii sententiam: *Nolim contendere de eo cum erudito illo viro. Hoc tamen affirmare possum, in adversariis Mureti orationem istam ita ut edita est inveniri, atque haec subiungi: Sequitur ergo, ut vera sit. Alterum argumentum ex principio Timaei, ubi Socrates ipse summatim* etc. *Tertium ex quinto de Legibus, ubi de tribus πολιτείαις. Itaque illam primum quaestionem περὶ δικαίου esse tantum ἔμβασιν εἰς τὴν περὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας. audistis utrorumque argumenta. Nunc, quid vere de hac quaestione dici possit, cognoscite: utrique recte dicunt. Nam σκοπὸς est etc. Reliqua, ut in illo prooemio. Sub litura tamen post ea verba: Audistis utrorumque argumenta*, haec sunt: *Quid autem hac de re statuendum sit, tradam die Sabbati: nam cras quidem* etc. *Itaque in hanc adducor opinionem, ut existimem (quod ex collatione aliarum orationum mihi quidem planum est), Muretum promptissimo hominem ingenio atque eloquentia admirabili, ita tunc dixisse, ut ad temporis atque auditorum, qui interessent, adiuncta sibi reservaret statuere, utrum longius ad ea explicanda procederet, an tunc abrumperet orationem, et*

*) Ceterum non placuit nobis, ut Thomasio, has quaestiones tanquam appendiculas orationibus ipsis (IV. et VII.) annectere. Iuvat vero illum ipsum de iis disserentem audire: *eas*, inquit, *nec omittere voluimus, quod omnino continuarent ea, quae Muretus in praefationibus illis reliqua fecisset, nec numerum tamen peculiarem illis dare, quod qualiumcunque lineamentorum potius quam orationis figuram haberent ac modum. Utique conveniebat eas distingui a Continuationum illo genere, quod iusti sermonis pondus impleret, qualis est oratio* XVII. *pristinarum* (et huius nostrae edit.) XIV.

scholae insequentis diei cetera relinqueret. Sunt eiusdem generis aliae multae orationes; ut quam a. 1576. praemisit explicationi Aristotelis de arte dicendi (orat. VII. vol. II.). Eam enim, non quod mutila sit, sed quod eam producere aut abrumpere ad auditorum coronam Muretus reservaret, habemus manu ipsius una cum commentario in eos Aristotelis libros.

Orat. VI. Hanc orationem, quam habuit Muretus libros Officiorum Ciceronis explanare ingressurus, propter arctiorem quandam cognationem Thomasius sequi iussit eam, quae ad tertium Officiorum librum fuit recitata, et ei in hac editione primus inter praefationes locus assignatus est.

Orat. VII. in fine eadem quae supra (orat. IV.) repetitur nota: *Reliqua desiderantur. Quae hic desunt,* inquit Thomasius, *ea vel ex initialium verborum inspectione certum est expleri per sequens Mureti prooemium in Rhetor. Aristotelis lib. I.* (Tom. III. pag. 135. sq. ed. Ruhnk.):

Quatuor argumentis praecipue τὰ γνήσια deprehendi solent: similitudine elocutionis, convenientia sententiarum: si aut liber ille, de quo quaeritur, citetur in aliis γνησίοις, aut in eo citentur alii, quos constet esse γνησίους; et si eum ex antiquis ii, qui de huiusmodi rebus iudicare poterant, pro Aristoteleo habuerunt. Quod attinet ad similitudinem elocutionis, quicunque in Aristotele versáti sunt, facile hoc fatebuntur. Sententiarum convenientia hic spectari non potest, cum alii nulli libri Aristotelis de rhetorica reperiantur. Sed cum in his citentur Topica, Analytica, Politica, quae Aristotelis esse constat: non est dubium, quin Aristotelis legitimus hic partus sit. Ex veteribus Gregorius Nazianzenus eos ut Aristoteleos agnovit, qui etiam Scholia quaedam in eos scripsisse perhibetur. Cicero, Quinctilianus, Alexander Aphrodisius, Dionysius Halicarnasseus citant.

Explicanda supersunt tria: τάξις, διαίρεσις et ad quam philosophiae partem pertineant. Videri posset post Dialecticen et Physicen, cum sit utriusque παραφυάς. Sed cum et de enthymemate atque exemplo, et tum de virtutibus ac vitiis, tum de motibus animi satis multa tradantur ὡς ἐν τόπῳ, neque orator accuratam harum rerum scientiam profiteatur: verius est, qui excultus sit iis artibus, quibus pueri ad humanitatatem informari solent, poëtas triverit, historiam degustaverit, ei hos libros non incommode posse proponi.

Summa haec est: rhetorica est facultas videndi, quidquid in quaque re accommodatum sit ad fidem oratori faciendam. Quae autem ad faciendam fidem valent, partim sunt ἔντεχνα, partim ἄτεχνα. Ἄτεχνα, ut testes etc. quae non inveniuntur arte, sed

tamen arte tractantur. Ἔντεχνα sunt trium generum: in moribus dicentis; in affectione animi eius qui audit; in ipsa oratione, quae aut demonstret aut demonstrare videatur. Hoc postremum praecipuum est et de eo primo loco agit. Probat orator quod vult duobus instrumentis, enthymemate et exemplo, quae ἀντίστροφα sunt syllogismo et inductioni. Enthymemata ducuntur e locis: loci autem singulorum generum proprii aut communes. Genera ῥητορικῶν λόγων tria. Eorum fines. Loci ad unum quodque genus, communes sunt περὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου, περὶ τοῦ γεγονέναι ἢ μὴ, περὶ μεγέθους καὶ σμικρότητος, tum simpliciter, tum comparate. Loci proprii exponuntur libro primo, eademque opera docetur, quomodo ita comparari possit oratio, ut in ea significatio probitatis eluceat. Ad finem autem illius tractantur probationes artis expertes. In secundo omnes animorum permotiones sigillatim tractantur, et earum tum origo, tum vis ac natura copiosissime ostenditur. Sequitur tractatus eorum locorum, qui communes sunt omnium generum; tum de exemplis, de sententiis, de ratione communi enthymematum inveniendorum, unde etiam ducantur quae falsam euthymematum speciem habent, et quot quibusque modis enthymemata dissolvantur. Liber tertius continet praecepta elocutionis ot quaedam de iis partibus, quibus fere constant orationes. Haec horum librorum summa est. — Sed ad quam philosophiae partem pertinent? Partim sunt ὀργανικοί, partim πολιτικοί. De interpretibus dici hic possit, Graeco ἀνωνύμῳ, Petro Victorio, Daniele Barbaro, Antonio Mirandulano, Antonio Maioragio.

De hoc, quo Thomasius utitur, supplendi modo, quid censeat Lazerius, vidimus paulo ante in addendis ad orationem IV

Orat. VIII. Huic (apud Thomas. XI.) et sequenti (apud Thom. XIV. ap. nos IX.) orationi, quae utraque pro argumento habet Aristotelis rhetorica, interposita est et ea (ap. Thom. XII. ap. nos Praef. II.), quae orationi Ciceronis pro Deiotaro exponendae fuit praemissa, et ea (ap. Thom. XIII. ap. nos Praef. III.), qua auspicatur librum secundum Rhetoricorum Aristotelis. Cur ita illam priorem interposuerit, mirari quisquam posset. Sed (verba sunt Thomasii) ubi primum paginam quis legerit, exspirabit confestim admiratio. Cum enim primo secundoque Aristotelis Rhetoricorum libro Ciceronis illam orationem ipse Muretus interiecerit, exemplum eius hic imitari et nos aequum iudicavimus.

Orat. XI. *Cetera desiderantur.* Thomasius (in praef. pag. XXVI. ed. Ruhnk.): *Ac certum est quidem, quae in ea dicturum se promisit, horum vix ultra dimidiam partem quidquam*

apparere, ut merito sub finem eius, desiderari cetera annotatum fuerit: sed dubium nobis, non ipse auctor, quod non insolens illi fuisse loci quidam (orat. X. extr.: *Cetera, de quibus dicere institueram — in crastinum differentur.* Orat. XII. extr.: *Quare, quae supererant, in crastinum differam. atque hoc praestat oratione sequenti* XIV.) *demonstrant, distulerit ea in diem alium, an vero non distulerit. Utrumcunque sit, perierunt nobis sive paginae praefationis illius residuae, sive oratio altera, quae priorem continuaret, sive denique, si quid e Commentariis Mureti in Virgilium (nam et hos iniuria temporum a nobis prohibuit) agglutinari pro appendice potuisset.*

Opusc. Var. or. II. med.: *M. ipse Tullius — a Gallo se homine Plotio eloquentiae praecepta didicisse profitetur.* De hoc Mureti errore Checcotius in praefatione sua ita fere: Cum exponere vellet (Muretus), antiquis Gallis quantum eloquentiae studium fuerit, qui certe Galli, ut in secundo Originum aiebat Cato, *argute loqui industriosissime persecuti sunt*, utitur argumento, quod M. ipse Tullius, eloquentia magis illud quam hominis nomen, Gallo magistro, Plotio sit usus. Atque hoc unde hauserit, equidem ignoro. Quippe enim ipse reclamare videtur Cicero, cum sic ad M. Titinnium scripserit in epistola, cuius affertur fragmentum a Tranquillo *de claris Rhetoribus* *). Illius haec verba, quorum et prima translata sunt ab Hieronymo in Eusebianum chronicum suum: *Equidem memoria teneo, pueris nobis primum Latine docere coepisse Lucium Plotium quemdam: ad quem cum fieret concursus, quod studiosissimus quisque apud eum exerceretur, dolebam, mihi idem non licere: continebar autem doctissimorum hominum auctoritate, qui existimabant, Graecis exercitationibus ali melius ingenia posse* **). Quodsi apud Plotium exerceri Tullio non licuit, utique illo non est usus magistro. Auctoritatem vero, qua se ait impeditum fuisse id ne faceret, virorum doctissimorum, ego auctoritatem intelligo L. Crassi, quem Cicero fecit ex omnibus plurimum: cuius edicto, cum censor esset una cum Cn. Domitio Aënobarbo anno post urbem conditam 662. Latini Rhetores qui dicebantur, claudere ludum iussi sunt. Exstat edictum antiqui nitoris et disciplinae in Agellii libro XV. cap. 11. itidemque apud Suetonium. Ac sane puer tunc erat Cicero, quatuordecim annorum circiter. — Quodsi aliquem e Gallia magistrum et Ciceroni volumus, fuerit is non alius quam M. Antonius Gnipho, natione Gallus atque, Suetonio

*) Cap. 2.

**) Cic. Opp. ab Orell. ed. vol. IV. p. II. pag. 461. sq.

teste, *magni vir ingenii memoriaeque singularis*, nec minus Graece quam Latine doctus. Hic Romae cum grammaticam doceret, *etiam Rhetoricam* (ait ille) *docuit, ita ut quotidie praecepta eloquentiae traderet, declamaret vero non nisi nundinis.* Eundem hunc Cicero audiit, sicut est ab Suetonio et Macrobio traditum; nec tamen audiit adolescens neque tiro studiorum eloquentiae, adeoque illius praeceptorum indigens. Verum tum demum audiit, postquam peragrata Graecia Graecisque magistris usus, quos in Bruto ipse prosequitur, et Graecorum sive doctrinis sive spoliis onustus Romam se recepisset. Tum igitur Tullius audivit Antonium Gniphonem. Eius enim scholam frequentasse ait, undecunque sumserit hoc, Macrobius, *post fori laborem*, hoc est, ut quisque videt, quo tempore *in principibus*, ut ait ipse de se, *patronis numerabatur et iam videbatur illud in se, quidquid esset, esse perfectum et habere maturitatem quandam suam.* — At Cicero, si vera dicenda sunt, Latinis Rhetoribus nihil debet; quantusque est, fluxit e Graecorum litteris et disciplina, nisi si adiutus est aliquantulum etiam Romanorum Oratorum scriptis: quo modo se studiosissimum Catonis prodit, cui deesse queritur amatores; quo modo sibi *a pueritia quasi magistram fuisse*, scribit, illam in legem Caepionis Orationem Crassi, cui locum apud Romanos e regione dat Graeci Demosthenis, a quoque plane divinitus, velut in aliqua λαμπαδηδρομίᾳ facem accepisse visus est. Nam quo anno Crassus occubuit, eodem sumpta virili toga, venit in forum Cicero, eloquentiae dictaturam in se ab illius morte recipiens. *Crassus*, inquit, *est mortuus; nos in forum venimus.* — At Plotius haud equidem scio satis, admodumne praeterea fuerit Ciceroni magister optandus, utpote quem videam apud Suetonium a M. Caelio dictum *ordearium Rhetorem*, hoc est, ut idem interpretatur, *inflatum ac levem et sordidum.* Cicero autem adeo noluit inflatus esse, ut ad hoc praecipue Molonis opem advocaverit. *Is*, inquit, *dedit operam, ut nimis redundantes nos et superfluentes iuvenili quadam dicendi impunitate ac licentia reprimeret**). — Sic apparet, paululum rationem fugisse Muretum, quod Plotium Ciceroni magistrum, aliquo calami errore, scribendo fecit.

Praeter hoc autem de Plotio est etiam in eadem oratione qua de agimus aliud eiusdem generis. Nimirum affertur paulo post quidem locus aliquot Graecis verbis, quasi Platonis illa forent. Atqui nomen quidem initio illorum invenitur Platonis et ex eo brevis adducta est sententia. Neque tamen Platonis verba sunt; verumtamen, si aves auctorem cognoscere, Claudii Galeni

*) Brut. c. 91. §. 316.

Quae invenias licet, quandocunque libuerit, Protreptici, operis doctissimi et eloquentissimi, capite septimo*). Iisque verbis Galenus sententiae Platonis aliam ex Homero sumptam opponit.

Praef. I. II. III. Quid de his Praefationibus et praecipue de earum cum hac illave orationum antecedentium nexu, statuendum dicendumque videatur, quaere in addendis ad orationes VI. et VIII.

Praefation. VI.—IX. cfr. prooem.

*) Tom. I. pag. 12. ed. Kuehn.